

Qələmşah İdrisov

XAÇMAZ TOPONİMLƏRİ

*Kitab AMEA Nəsimi adına Dilçilik
İnstitutu Elmi Şurasının 14 may 2010-cu il
tarixli iclasının qərarına əsasən çap olun-
muşdur (protokol № 3)*

“Şərq-Qərb”

Bakı – 2011

***Müəllif kitabın nəşrində maddi və mənəvi köməyə görə
millət vəkili İlham Əliyevə, Xaçmaz rayon İcra Hakimiyyətinə
və Adıgözəl Tağıyevə dərin minnətdarlığını bildirir.***

Elmi redaktorlar:

M.İ.Əliyev

*filologiya elmləri doktoru, professor
AMİ Quba filialının direktoru*

Q.İ.Məşədiyev

*filologiya elmləri doktoru, professor
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
Onomastika şöbəsinin müdiri*

Rəyçilər:

İ.B.Kazımov

filologiya elmləri doktoru, professor

İ.M.Tahirov

*filologiya elmləri doktoru,
AMEA Nəsimi adına
Dilçilik İnstitutunun elmi katibi*

Qələmşah Seyidəhməd oğlu İdrisov. Xaçmaz toponimləri.
Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2011, 104 səh.+ 16 səh.illüst.

Kitabda ilk dəfə olaraq Xaçmaz rayonunun kənd və qəsəbə adları tarixi-lingvistik istiqamətdə təhlil olunur. Burada oykonimlərin yaranma yolları, quruluşunun lingvistik əsasları müəyyənləşdirilmiş, yaşayış məntəqə adlarının mənə və mənşəyindəki bir sıra mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirilmişdir. Oykonimlərin etimoloji təhlilinə də kitabda diqqət yetirilmişdir.

Kitabdan filoloji təhsil alanlar, müəllim və tədqiqatçılar, eləcə də mövzu ilə maraqlanan oxucu kütləsi istifadə edə bilər.

ISBN 978-9952-34-626-8

© Qələmşah İdrisov, 2011

© “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2011

***KİTAB XAÇMAZ RAYONUNUN
80 İLLİYİNƏ İTHAF OLUNUR***

XAÇMAZ RAYONU AZƏRBAYCANIN ƏN GÖZƏL
GUŞƏLƏRİNDƏN BİRİDİR. BURADA TƏBİƏT DƏ
GÖZƏLDİR, TORPAQ DA MÜNBITDİR VƏ BUN-
LARIN HAMISINDAN ƏHƏMİYYƏTLİ ODUR Kİ,
BURANIN ADAMLARI DA QƏHRƏMANDIR,
FƏDAKARDIRLAR.

Heydər Əliyev
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

BİZ XAÇMAZ RAYONUNUN TİMSALINDA BU
GÜN AZƏRBAYCANDA APARDIĞIMIZ SİYASƏTİN
NƏTİCƏLƏRİNİ GÖRÜRÜK.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

XAÇMAZ ÇOX DƏYİŞİB, ABADLAŞIBDIR.
KÜÇƏLƏR SALINIB, BİNALAR BƏRPA OLUNUB,
ABADLIQ, İNKİŞAF HİSS OLUNUR. DEMƏLİ,
BUNU ETMƏK MÜMKÜNDÜR. SADƏCƏ İSTƏK
OLMALI, ADAMIN ÜRƏYİ YANMALIDIR.

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
cənab İlham Əliyevin
xaçmazlılarla görüşündəki nitqindən*

XAÇMAZ RAYONUNDA HƏQİQƏTƏN BÖYÜK
QURUCULUQ İŞLƏRİ GEDİR, XAÇMAZLILAR
ZƏHMƏT, ƏMƏKSEVƏR İNSANLARDIR.

İlham Əliyev
56 saylı Xaçmaz kənd seçki dairəsindən
seçilmiş millət vəkili

MƏN NAXÇIVANDA İŞLƏDİYİM VAXT **HEYDƏR ƏLİYEV** BÖYÜKLÜYÜNÜN, BU DAHİ İNSANIN XALQINA, VƏTƏNİNƏ SƏDAQƏTİNİN HƏMİŞƏ ŞAHİDİ OLMUŞAM.

Şəmsəddin Xanbabayev
Xaçmaz rayon İcra Hakimiyyəti Başçısı

MƏN FƏRƏHLƏNİRƏM Kİ, MÖHTƏRƏM PREZİDENTİMİZ İLHAM ƏLİYEV MƏNƏ ETİMAD GÖSTƏRƏRƏK XAÇMAZA GÖNDƏRDİ. VAR QÜVVƏMLƏ ÇALIŞIRAM Kİ, DÖVLƏT BAŞÇISININ MƏNƏ GÖSTƏRDİYİ BU ETİMADI DOĞRULDAM.

Şəmsəddin Xanbabayev

Xaçmaz rayon İcra Hakimiyyəti Başçısı

ÖN SÖZ

Bu gün müstəqil Azərbaycan dövləti Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş möhtəşəm təməl üzərində möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə sürətlə və dinamik surətdə inkişaf edir. Dövlət başçımız cənab İlham Əliyevin böyük uzaqgörənliklə qəbul etdiyi “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində son illər respublikamızın bütün bölgələrində olduğu kimi, Xaçmaz rayonunda da irimiqyaslı işlər həyata keçirilir. Xaçmaz günü-gündən inkişaf edir, abadlaşır, müasir bir şəhərə çevrilir. Görülən işlərə əhalinin, sadə xaçmazlıların çox böyük qiymət verməsi, yaradılan gözəlliklərin qorunub saxlanması bizim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Möhtərəm prezidentimizin son illərdə 3 dəfə rayonumuzda olması və səfərləri zamanı gördüyümüz kiçik işlərə böyük qiymət verməsi isə bizim üçün çox əhəmiyyətli olmaqla bərabər, daha çox və səmərəli işləmək üçün bir stimula yararlıdır.

Tez-tez respublika mətbuatında, televiziya kanallarında işıqlandırılan Xaçmazın bugünkü nailiyyətləri, xaçmazlıların dövlətimizə, onun rəhbərlərinə olan böyük rəğbət və məhəbbətin ifadəsidir.

Elinə, obasına, bütövlükdə Vətəninə böyük məhəbbətin nəticəsi olaraq filologiya elmləri namizədi Qələmşah İdrisovun rayonun 80 illiyinə ithaf etdiyi “Xaçmaz toponimləri” kitabı da Xaçmazın bugünkü tarixini dəyərləndirən əhəmiyyətli bir nümunədir.

Doğma Vətəninə, torpağını sevən, ölkəsinin tarixinə hörmət bəsləyən, keçmişinə ehtiramı olan şəxslər ən böyük hörmətə layiqdirlər. Yaşadığı torpağın tarixini araşdırmaq, bunu gələcək nəsillərə çatdırmaq çox çətin, lakin olduqca şərəfli işdir. Öz xalqının, yaşadığı torpağın tarixini bilmək isə ən sadə vətəndaşa belə ucalıq gətirən bir dəyərdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Elmi Şurasında müzakirə edilib nəşr olunması məsləhət görülən “Xaçmaz toponimləri” kitabının rayonumuzun tarixini, eləcə də dilimizin tarixini öyrənmək sahəsində xüsusi rolu vardır.

Toponimlər vasitəsilə biz xalqın, ona məxsus qəbilə, tayfa, yer-yurd, şəxs və s. kimi adların ətraflı öyrənilməsinə nail ola bilir və bu adların nəsil-dən-nəslə ötürülməsinə yardımçı oluruq.

Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, Xaçmaz rayonu əraziləri qədim türkdilli xalqların yaşayış məskənlərindən biri olmuşdur. Müxtəlif dövrlərdəki könüllü və məcburi miqrasiyalar onun etnik tərkibinin də müxtəlifliyinə təkan vermiş, bu miqrasiyalar nəticəsində rayon ərazilərində bir çox etnonim və antroponim mənşəli toponimlər yaranmışdır.

Məlumdur ki, tarixi torpaqlarımızın böyük bir hissəsi başqa dövlətlərin ərazisinə qatılmış, minilliklər ərzində azərbaycanlıların yaşadıkları bu torpaqlara 1828-ci ildə Rusiya ilə İran arasında bağlanmış Türkmənçay müqaviləsindən sonra İran və Türkiyədən ermənilər, daha sonra isə Rusiya ərazilərindən ruslar kütləvi surətdə köçürülmüşdülər. Belə köçürmələr Xaçmaz rayonu ərazilərindən də yan keçməmiş, məskunlaşdıqları ərazi toponimlərində öz izini buraxmışdır. Bir çox yaşayış məntəqələrinin adları dəyişdirilmiş, yaxud da yeni yaşayış məskənləri salınaraq onlara yad dil tərkibli toponimik adlar verilmişdir.

Dilimizin leksik sistemi uzun müddət zorla dəyişdirilən bu adların təsiri altında qalsa da, respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra həmin yaşayış məntəqələrinin, demək olar ki, hamısının tarixi adları rayon rəhbərliyinin təşəbbüskarlığı və təkidi nəticəsində özünə qaytarılmışdır. Bu toponimlərin sistemli şəkildə tədqiqi sahəsində həmyerlimiz, dilçi alim Q.İdrisovun əməyi danılmazdır.

Görkəmli alimlərin müsbət rəy verdikləri “Xaçmaz toponimləri” kitabını biz də yüksək qiymətləndirir, müəllif əməyini bu sahədə atılmış uğurlu addım kimi dəyərləndirir və Qələmşah müəllimə yeni-yeni yaradıcılıq uğurları diləyirik.

Şəmsəddin Xanbabayev

Xaçmaz rayon İcra Hakimiyyəti Başçısı

SƏNƏTDƏN ELMƏ GEDƏN YOL

Müəllim, rəssam və şair kimi tanıdığım filologiya elmləri namizədi Qələmşah Seyidəhməd oğlu İdrisovun bir vaxtlar mənə hədiyyə etdiyi şeirlər kitabından oxumuşdum:

*Mənə könül verən qız
Bilmədin sevgi nədi!
Sən yerdə axtarırsan,
Mənim sevgim göydədi.*

Bu nümunəni elə-belə çəkmədim. Çünki sevgisi göydə olan kəslərin mənəviyyəti bütövlükdə ilahi sevgi ahənginə bürünür. İstər poetik, istər təsviri, istərsə də elmi yaradıcılığında olsun, Qələmşah müəllimin əsas sevgi obyektı Vətən, el-oba və insan mənəviyyətidir. Haqqında söz açacağım kitab da onun doğulub boya-başa çatdığı el-obasına böyük məhəbbətin təzahürüdür.

Mən Qələmşah müəllimlə 10 ildən çoxdur ki, tanışam. Onun bütün yaradıcılıq şaxələrinə yaxından bələdəm. Onda olan çoxşaxəli istedad bu tanışlığı daha da möhkəmləndirdi və dostluğa çevirdi. Rəsmdə, sözün bədii ifadəsində, elmi araşdırmalarda Qələmşah müəllimin özünəməxsus dəsti-xətti və üslubu var.

Əyalətdə yaşasa da tez-tez mətbuatda bir-birindən maraqlı elmi-publisistik yazıları ilə çıxış edir. Təbiət gözəlliklərinin, insanların daxili aləminin, mənəvi dünyasının tərənnümü nəsrlə nəzmin vəhdəti şəklində Q.İdrisovun yaradıcılığında daha güclü əks olunur.

Q.İdrisov 50-dən çox elmi, metodiki, publisistik yazıların müəllifidir. Hazırda nəşrə hazırlanan “Xaçmaz toponimləri” adlı kitabı müəllifin sayca dördüncü kitabı olsa da, mən deyərdim ki, tədqiqatçılıq baxımından bu, daha yüksək dəyərə malikdir. Xalqın

tarixi qədər onun dilinin təşəkkül tarixinin də qədimliyini əsas meyar göstərən müəllif əsərdə “*xaçmaz*” sözünü türk mənşəli qədim *xəçmatak//xaçmatak* tayfaları ilə bağlayır. Çünki dilimizin özəyini Azərbaycan torpaqlarındakı türk əsilli soyların dili təşkil etmiş və onlar zaman-zaman öz etnik tərkibləri ilə bu ərazilərdə toponimik izlər buraxmışlar.

Ümumi leksikanın tərkibinə daxil olan Xaçmaz toponimlərindəki bir qisim oykonimlər (Qarğalıq, Qaradağlı, Qıraqlı, Qaraqurdlu və s.) uzun müddət ümumişlək söz kimi anlaşılmışdır. Doğrudur, müəyyən mənbələrdə etnotoponimlər haqqında ensiklopedik məlumatlara rast gəlirik. Ancaq onların yaranma yolları, quruluşunun linqvistik əsasları, mənşə mənzərəsi məhz bu əsərdə öz əksini tapır.

Xaçmaz toponimlərini təşkil edən toponimik laylar və onların inkişaf xüsusiyyətlərinin açılması, aydınlaşdırılması dilçiliyin vacib məsələlərindən biri kimi əsərdə tədqiqatın əsas məzmununu təşkil edir. Bu layların qruplaşdırılaraq dil baxımında təhlili alimin böyük uğuru kimi qiymətləndirilməlidir.

İnanırıq ki, Q.İdrisovun “Xaçmaz toponimləri” kitabı təkcə mü-təxəssislərin deyil, eləcə də geniş oxucu kütləsinin böyük marağına səbəb olacaqdır.

Sənətdən elmə doğru gedən bu yolda həmkarıma yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıram.

İsmayıl Kazımov
filologiya elmləri doktoru, professor

XAÇMAZIN

A məndən Xaçmazı soruşan bəndə,
Qoy deyim, ucadır başı Xaçmazın.
Neçə tarixləri qoyub arxada
İllər, əsrlərdi yaşı Xaçmazın.

Öpür sahilini aynalı Xəzər,
Kəndi, qəsəbəsi xalıya bənzər
Bəzəksiz-düzəksiz incə bir gözəl,
Ləldi, cəvahirdi daşı Xaçmazın.

Dərbəndə bağlıdır dostluq telləri,
Birdir uluları, birdir elləri
Neçə qəhrəmanı, igid ərləri...
Qələbədir hər yarışı Xaçmazın.

Dirilik suyudur Şollar bulağı,
Nabran heyran qoyar gələn qonağı.
Bülbüllər yurdudur bağçası, bağı,
Sanki, yay kimidir qışı Xaçmazın.

Hər küçə lələzar, hər park gül-çiçək,
Baxdıqca baxmaqdan doymayır ürək
Gəzməyə nə London, nə Paris gərək,
Bir cənnətdir hər qarışı Xaçmazın.

Qələmşah İdrisov

XAÇMAZIN XƏRİTƏSİ

RAYONUN İNZİBATI – ƏRAZI VAHİDLİKLƏRİ*

Sıra №-si	Nümayəndəlik	Nümayəndəliyə daxil olan yaşayış məntəqələri
1.	Xaçmaz şəhəri	Xaçmaz şəhəri
2.	Xudat şəhəri	Xudat şəhəri
3.	Müqtədир qəsəbəsi	Müqtədир (qəsəbə) Vələmir (kənd)
4.	Yeni həyat qəsəbəsi	Həbibkənd Yeni həyat (qəsəbə)
5.	Nabran	Dalğalı Günəşli Meşəli Nabran Samurçay Şimali Tel Turist
6.	Qalağan	Ərəb Hacılar İlxıçı Keymərəz Qalağan Sayad
7.	Çarxı	Çarxı Xanlıqoba
8.	Hülövlü	Bəyqışlaq Canaxır Hülövlü Qaradağ buduq Qaradağlı Qobuqıraq Məhrəliqışlaq Mürsəlliqışlaq Rəhimoba Ustacəllili (Ustacəllı)

***Qeyd:** Xaçmaz rayonu üzrə İƏV (İnzibati-Ərazi Vahidlikləri) 01.01.2011-ci il məlumatına əsaslanmışdır.

9.	Aşağı Zeyd	Aşağı Zeyd Çılğır Qaracıq Zeyd Qaraçaycek Qədiməliqışlaq Şıxhapıt Qaracıq Alıçqışlaq
10.	Yergüc	Armutpadar Padar Sərkərli Üçgün Yergüc
11.	Hacıəlibəy	Ağyazı Buduq Arzu Bayoba Hacıəlibəy Suxtaqalaqışlaq
12.	Qaraçı	Cığatay Çaxmaqlı Gülalan Hacıqurbanoba Qaraçı Qaraqaşlı Qaraqurdlu Laman
13.	Niyazabad	Əbilyataq İlxıçı (H.Əfəndi) Qarabağlı Niyazabad İlxıçı Qarğalıq Ağçay
14.	Qımılqışlaq	Çuxuroba Qadaşoba Qımılqışlaq Maşıoba Mirzəməmmədkənd Mollabürhanlı Şıxlar Ağarəhimoba Hacıisaoba

15.	Müşkür	Bəbəli Xaspoladoba Köhnə Xaçmaz Müşfiq Müşkür Müzəffəroba Gəncəli Əzizli
16.	Əhmədoba	Əhmədoba Hacıəhmədoba Hacıqazma Qaracallı
17.	Nərəcən	Çiləgir Mənçəroba Mürşüdəba Nərəcən Sabiroba Ağtala
18.	Alekseyevka	Alekseyevka Gödəkli
19.	Uzunoba	Baraxum Xəzərli Krasnı Xutor Məcədoba Şərifoba Tikanoba Uzunoba Yataqoba
20.	Qusarçay	Ağavərdioba Balaqusarqışlaq Həsənqala Qusarçay
21.	Çinartala	Ağaşirinoba Çinartala Qıraqlı Manafoba Palçıqoba
22.	Dədəli	Bostançı Dədəli Hacıəbdürrəhimoba Kiçik Baraxum Nağıoba Sabiroba

23.	Pirquluoba	Hacıməmmədoba Qoçaqlı Pirquluoba Yeni Sudur
24.	Susayqışlaq	Çaxçaxlı Maqsudkənd Pərdiqıran Susayqışlaq Şollar
25.	Ləcət	Ləcət Moruqoba Tağaroba
26.	Seyidləkəndyeri	Aslanoba Aşağıoba Xuray Sahillər Seyidləkəndyeri
27.	Yalama	Düztahiroba Xanoba Ortaoba Səlimoba Ukuroba Yaquboba Yalama Zuxuloba
28.	Köhnə Xudat	Aşağı Ləgər Digahoba Fərzəlioba İdrisoba Köhnə Xudat Seyidlər

XAÇMAZ

ENSİKLOPEDİK MƏLUMAT

Azərbaycanda inzibati rayon. Şimal-qərbdən Dağıstan, qərbdən Qusar və Quba rayonları, cənubdan Dəvəçi rayonu və şərqdən Xəzər dənizi ilə sərhədlənir. Rayon əsasən Samur-Dəvəçi düzənliyində, qismən Qusar maili düzənliyinin bir hissəsində yerləşir. Rayonun mərkəzi Xaçmaz şəhəridir. Rayon 1930-cu il avqust ayının 8-də yaradılmış, 1963-cü ildə ləğv edilərək ərazisi Quba və Qusar rayonlarına verilmişdir. 1965-ci ildə yenidən müstəqil rayon olmuşdur. Ərazisi 1063 km², əhalisinin sayı 2010-cu ilin məlumatına görə 162,4 min nəfərdir. Bunun 40 minə qədəri Xaçmaz şəhərində, qalanı isə ətraf yaşayış məskənlərinin payına düşür. Xaçmaz rayonunda mövcud 150 yaşayış məntəqəsi 146 kənd, 2 qəsəbə və 2 şəhərdən ibarətdir.

Şəhər Bakıdan 163 km aralı, Qudyalçayın sahilindədir.

Yaşayış məntəqəsi kimi özü XVIII əsrin əvvəllərindən salınsa da, tarixi mənbələrdə “Xaçmaz” toponimik adına VII–IX əsr müəlliflərinin əsərlərində rast gəlinir. Rayon ərazisindən (Tel, Sərkərtəpə) Daş dövrünə aid tarixi maddi-mədəniyyət nümunələri tapılmışdır. Qədim memarlıq abidələrindən Şıxlar kəndində Şeyx Yusif türbəsi (XV əsr), altıüzlü türbə (XIX əsr) var.

Ümumiyyətlə, Xaçmaz rayonu ərazisində 62 memarlıq abidəsi qeydə alınmışdır. Bunlardan ikisi – Sərkərtəpə və Canaxır kurqanları dünya əhəmiyyətli, digərləri isə dövlət əhəmiyyətli abidələrdir.

İri yaşayış məntəqələri Xaçmaz, Xudat şəhərləri və Nərəcan, Çarxı, Qusarçay kəndləridir.

Şəhər XIX əsrin 90-cı illərində tikilmiş dəmiryol stansiyası əsasında salınmışdır.

Nəqliyyat vasitəsinin kodu **27**, telefon kodu **172**, poçt kodu isə **AZ 2700**-dür.

XAÇMAZIN ETİMOLOGİYASI HAQQINDA MÜLAHİZƏLƏR

Azərbaycan ərazisində “xaç” komponentli aşağıdakı toponimlər qeydə alınmışdır: **Xaçal Kəkər** oronimi (Balakən rayonunda dağ. Oronimlərə dağ, təpə, dərə, düz, aşırım, bir sözlə, coğrafi relyef quruluşlu adları bildirən onomastik vahidlər daxildir), **Xaçbulaq** hidronimi (Daşkəsən rayonunda çay. Hidronim su obyektlərinin adlarını bildirən toponimik vahiddir), **Xaçbulaq** oykonimi (Daşkəsən rayonunda kənd. Oykonim kənd, qəsəbə, şəhər, bir sözlə, yaşayış məskənlərinin adlarını bildirən toponimik vahiddir), **Xaçın** hidronimi (Kür çayının bir qolu), **Xaçınabad** oykonimi (Beyləqan rayonu ərazisində kənd), **Xaçınçay** hidronimi (Ağdam rayonu ərazisində su anbarı), **Xaçındərbətli** oykonimi (Ağdam rayonunda kənd), **Xaçıntak** hidronimi (Xocalı rayonunda çay), **Xaçısər** oronimi (Şəmkir rayonunda dağ), **Xaçmazqışlaq** oykonimi (Oğuz rayonunda kənd), **Xaçmaz** oronimi (Xocavənd ərazisində dağ) və bir neçə **Xaçmaz** oykonimi. Bunlardan üçü Oğuz və Cəlilabad rayonları eyniadlı inzibati ərazi vahidində və Şuşa yaxınlığında kənd, digəri isə Xaçmaz rayonunun mərkəzi şəhəridir.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda **Xaçmaz** həm makro, həm də mikro onomastik vahidlər kimi mövcuddur. Bu, təkcə oykonim kimi yox, həm də oronim və hidronimlərdə öz yaşarlığı ilə diqqəti cəlb edir.

Xaçmaz haqqında tədqiqatçıların müxtəlif fikirləri var. Bizi də məhz “*xaçmaz*” sözünün mənşəyi, onun etimologiyası maraqlandırır. Bu məqsədlə sözün mənşəyi və onun necə meydana gəlməsi haqqında xeyli araşdırmalar apardıq. Bir çox müəlliflərin *Xaçmaz* haqqındakı yazılarını izlədik.

Əvvəlcə “*xaçmaz*” sözünün komponentlərinə diqqət yetirək: İlk baxışdan sadə görünən bu söz *xaç* və *maz* tərkiblərindən ibarət

olmaqla bir çox tədqiqatçıların əsərlərində öz linqvistik həllini tapmışdır. Zənnimcə, bunların bir neçəsinə nəzər yetirsək, məsələnin mahiyyətinə aydınlıq gətirmiş olarıq.

Qorqudsünas alim Əcdər Fərzəli “*xaç*” sözünün xristianlıqla heç bir əlaqəsi olmadığı qənaətindədir. Müəllif “*Xaç – od nişanıdır*” adlı məqaləsində qeyd edir ki, “*xaç*” sözü və “*xaç*” özü Azərbaycanda xristianlığın yayılmağa başladığı vaxtdan da qabaq mövcud olmuşdur (18).

Əməkdar elm xadimi, professor Mirəli Seyidov “*xaç*” sözü haqqında maraqlı məlumat verir: “Biz təbii bir hadisəni yada salmaq istəyirik. Günəş şüası – yaruqu gözdə, suda, şüşədə, aynada *xaç-artar* (*artar* V.V.Radlovun lüğətində Günəş şüası kimi göstərilir – *Q.İ.*) kimi əks olunur. Əski oğuzlar və bir çox türkdilli qəbilə birləşmələri bu təbii hadisəni müşahidə etmiş, onu özlərinin Günəş, sonralar təktanrılıq, sonsuzluq inamları ilə bağlamışlar. Deməli, *artar-xaç* xristianlıqdan qabaq mifik təfəkkürdə olmuşdur və Günəşin, odun bəlgəsidir.”

Müəllif daha sonra yazır: “*Artarın – xaçın* müqəddəsləşməsində başqa bir səbəb də var. Əski insan iki ağacı bir-birinə artar şəklində sürtərək od almış. Beləliklə də, artar-xaç odun bəlgəsinə çevrilmişdir. Əski insan odu müqəddəs saydığından onu yaradan *artarı*, ağacı, xaçı da müqəddəsləşdirmişdir. *Xaç* fələyin çərxi anlayışı, yaşarılıq, əbədilik anlayışları ilə birləşdikdən sonra artarın hər ucuna çərxi-dövranın hərəkətinin istiqamətini birləşdirmək üçün xətt artırmaqla ona yaşarılıq sifəti də verilmişdir” (40, 424–425).

“*Azərbaycanın Şimal qapısı – Xaçmaz*” kitabının müəllifi professor Fəxrəddin Nərimanoğlu Xaçmazın 1200 illik tarixə malik olduğunu yazır. O, “*xaçmaz*” sözünün etimologiyasına başqa mövqedən yanaşır: “Məlumdur ki, Şimali Azərbaycanda tarixən mövcud olmuş Albaniya feodal dövlətində xristianlıq dövlət dini olmuşdur. Xəzərsahili torpaqlarda isə indiki Xaçmaz rayonu ərazisində yaşayan tayfalar, demək olar ki, bu dini qəbul etməmiş, kökü ta qədimlərə gedib çıxan Atəşpərəstlik dininə meyilli

olmuşlar. Bunu nəzərə almayan bəzi yazarlar səhv olaraq “*Xaç-matak*” toponimini “*xaçpərəst xalq*” kimi mənalandırırlar. Halbuki qədim türk dilində “*maz*” inkar şəkilçisi kimi işlənmişdir. Məsələn: *qorxmaz, tükənməz, etməz, eşitməz* və s. Bu tutarlı dəlili nəzərə alsaq, “*Xaçmaz*” terminini “*xaç sındıran*”, “*xaçı qəbul etməyə*n” kimi mənalandırmaq daha düzgün olardı” (38, 18).

Zənnimcə, müəllifin “*xaçmaz*” sözünün “*xaç sındıran*”, “*xaçı qəbul etməyə*n” kimi mənalandırması düzgün olmazdı. Çünki Azərbaycan ərazisində 10-dan çox “*xaç*” komponentli oykonim, oronim və hidronim mövcuddur. Həm də buradakı “*xaç*” tərkibinin xristianlıqla heç bir əlaqəsi yoxdur.

Göründüyü kimi, tədqiqatçıların “*xaç*” sözü haqqında apardıqları təhlillərdən aydın olur ki, bu sözün xristianlıqdan çox əvvəllər təfəkkürdə olması və odla bağlılığı fikri daha inandırıcıdır.

Bir çox mənbələrdə də “*xaç*” (dörd guşəli, dörd gözlü, dörd yanlı və s. mənalarda) sözünün türk mənşəli söz kimi Azərbaycan toponimiyasında geniş şəkildə işləndiyi qeyd olunur.

Bu məsələnin birinci tərəfidir. İndi isə “*xaçmaz*” sözündəki “*maz*” tərkibinin araşdırılmasındakı bəzi məqamlara diqqət yetirmək istərdik.

“*Maz*” topoformantının müxtəlif variantları (*maz//mas//moz*) Azərbaycan və İran toponimiyasında geniş yayılmışdır: *Mazandaran, Masallı, Mazımçay, Mazam, Xaçmaz* və s.

“*Avesta*”nın sözlüyünü işləmiş Mobid Firuz Azərkəşsbin fikrincə, zərdüştlülərin tanrılarından olan Məzdanın adı “*məz*”dən yaranmışdır. Kökcə türk dillərindən alınan *məz, məs* – böyük deməkdir (47, 70).

“*Ümumi türk tarixinə giriş*” kitabında da “*massaget*” sözü “*böyük ket*” kimi izah olunur.

Buna əsaslanan toponimçi alim R.Əliyeva Abşeron yarımada-sının şor göllərindən biri olan Masazırı da “*Böyükşor*” kimi mənalandırmağı məqbul sayır (13, 86).

Tarixçi-alim İmammirzə Şahbazov “*xaçmaz*” sözünü qədim türkdilli *xəçmatak//xaçmatak* tayfaları ilə bağlayaraq tərkibindəki

“maz” (*maso*) komponentinin “*balıqyeyən*” (Qədim Avestaya görə) mənasında olduğu qənaətidədir. Daha sonra o, “Dostluq” qəzetində Xaçmaz haqqında dərc etdirdiyi məqalədə qeyd edir ki, massagetlər su hövzələrində, su sahillərində yaşayıb balıq ovu ilə məşğul olmuşlar. Deməli, *massaget* anlayışını *mas* və *ket* kimi başa düşsək, onda Xaçmaz toponimindəki *mas//maz* hissəsi üçün Qədim Avestadakı “*maso*” sözünü əsas götürmək olar. O, belə qənaətə gəlmişdir ki, “*xaçmaz*” sözü qədim Masqut dövlətindəki *xəçmatak//xaçmataq* adlı tayfanın (əyalətin) etimologiyası ilə əlaqədar yaranmış və həmin tayfalar su hövzələrində (Samurun yuxarı hissəsində) yaşamışlar.

VII əsr coğrafiyasında da qədim *xəçmatak//xaçmataq* tayfalarının Samur çayı boyunca yerləşməsi göstərilir.

Tədqiqatçı müəllimlər Fazil Seyidov və İbrahim Əsgərov da “Dostluq” qəzetinin (№ 5) yanvar 1990-cı il buraxılışında müxtəlif mənbələrə istinad edərək “*Xaçmaz haqqında nə bilirik?*” adlı məqalədə yazırlar ki, “*xaçmaz*” sözü “*heçmatik*” etnonimi əsasında yaranmışdır. V əsr tarixçisi Favstos Buzanskinin qeydlərinə əsaslanan müəlliflər *heçmatak*ların Samur və Vəlvələ çayları arasındakı ərazilərdə yaşadıklarını yazırlar. Müəlliflərə görə Xaçmaz yaşayış yeri kimi Qudyalçayın sahilində XV əsrdən də əvvəl mövcud olmuşdur. Məqalədə göstərilir: “Ehtimal etmək olar ki, yaxınlıqda yerləşən orta əsr Niyazabad şəhəri XIII əsrdə monqollar, bir az sonra isə şimaldan basqın edən köçərilər tərəfindən darmadağın edildikdən və elmi ədəbiyyatda Dəyirmantəpə kimi qeyd olunan yaşayış yerində XIV əsrdən həyat söndükdən sonra əhali əsasən Xaçmaz yaşayış yerində məskən salmağa başlayır. Bu da öz növbəsində bu yaşayış yerinin inkişafına, ərazisinin böyüməsinə və nəticədə XV əsrdə yaşayış yerinin şəhərə çevrilməsinə səbəb olmuşdur» (42).

“Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti”ndə **Xaçmaz** şəhəri adının hazırkı **Köhnə Xaçmaz** kəndinin adı ilə bağlı olduğu göstərilir. Şəhərin dəmiryol stansiyası ətrafında genişlənməsi ilə əlaqədar yaşayış məskəni böyümüş və Xaçmaz adlandırılmışdır.

Hazırda şəhərə birləşdirilmiş Xaçmaz kəndinin əhalisi vaxtilə tat dilində danışan xristianlar olmuşdur. Bu əhalinin qədim *xaçmatak* (xaçpərəst xalq) tayfasından olması ehtimal edilir (8, 234).

Bəzi müəlliflər *xaçmatak* (xaçpərəst xalq) tayfasının adını çəkməyə ehtiyat edirlər. Amma bu ehtiyatlı yanaşmadan istifadə edərək bəzi müasir xaçpərəst müəlliflər “*xaçmaz*” sözünü öz milli mənafelərinə uyğun istiqamətə yönəldirlər.

Məlumdur ki, islamiyyətə qədər türklər dini etiqadlarına görə xaçpərəst, atəşpərəst, bütpərəst olmuş, bir-birindən fərqli inanc-larla müxtəlif ayinlər icra etmişlər. Bu, təxminən eramızın VII əsrinə qədərki dövrü əhatə etmişdir. Buna görə də, “Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti”ndə Xaçmaz kəndinin (Köhnə Xaçmaz – *Q.İ.*) əhalisinin vaxtilə tat dilində danışan xristianlar olması kimi göstərilməsi heç bir şübhə doğura bilməz.

F.Xalıqov müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq yazır ki, *tat* türk sözüdür. Türk dilində göstərilən leksik vahid “*zəli*”, “*zəlil*”, “*yabançı*” mənalarındadır. Bu leksik vahid əvvəllər İran dillərində işlənsə də, sonralar türkdilli xalqlar onu iranlıların özlərinə qaytarıb, onları, yəni irandilli xalqları *tat* (tacik) adı altında birləşdirmişdir (20, 110).

N.Nəbiyev tatların IV əsrdə Sasanilər dövründə Azərbaycan ərazilərinə köçmələrini yazır (37, 193).

Q.Qeybullayevə görə tatlar xristianlığın hökm sürdüyü dövrlərdə Albaniyaya köçmüşlər. Bu dövr bizim eramızın I əsrindən VI əsrə qədərki dövrü əhatə edir. Ona görə də onların bir hissəsi xristianlığı qəbul etmiş, böyük bir hissəsi isə atəşpərəst olduqlarından ərəb işğalından sonra islam dinini qəbul edib müsəlman olmuşlar (54, 183).

Azərbaycanda tatların üç qrupu məlumdur: müsəlman tatlar, xristian tatlar və cuhud tatları. B.Savina müsəlman tatlarının farslarla qaynayıb-qarışmalarını qeyd edir (56, 143).

Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Xaçmaz ərazisinin qədim sakinləri türk mənşəli *xəçmatak/xaçmatak* tayfaları olmuşlar.

Bu tayfaların böyük bir hissəsi atəşpərəst olduğundan ərəb istilasından sonra islamiyyəti qəbul etmişlər. Xristianlığı qoruyub saxlamağa çalışan bir qisim tayfalar isə Albaniyanın şimalına, Baş Qafqaz silsiləsinin yamaclarına və indiki Dağlıq Qarabağ ərazilərinə çəkilməmişlər. “Xaç” komponentli toponimlərin bu ərazilərdə çoxluq təşkil etməsi, fikrimizcə, bu ehtimalı inandırıcı göstərir.

Xaçmazın bir yaşayış məskəni kimi tarixi çox qədimdir. Mənbələrdə “*Xaçmaz*” toponimik adına XVIII əsr müəlliflərinin əsərlərində daha çox rast gəlinir.

Müşkür mahalı (Xaçmaz) Quba xanlığının tərkibində olduğu üçün professor Şahin Fərzəlibəylinin “Quba tarixi” kitabında bu barədə mümkün qədər fakt və materiallar verilmişdir. Kitabda qeyd olunur ki, Rusiyanın İrandakı səfiri A.P.Volinski dvoryan Adrian Lopuxinə Niyazabaddan Rusiya sərhədinə qədər mövcud olan Azərbaycan torpaqları barədə icmal xarakterli məlumat toplamağı və həmin məlumatı şəxsən onun özünə çatdırmağı barədə sərəncam verdi. A.Lopuxin əlahəzrət çarın (I Pyotrun – *Q.İ.*) tapşırığına təcili əməl etmək üçün yubanmadan səfərə başlayır: “Biz iki kəndi keçdik. Onlardan biri Hacı Davud bəyin yeri idi ki, biz *Xaçmaz* (indiki Köhnə Xaçmaz kəndi nəzərdə tutulur – *Q.İ.*) adlanan o yerdə gecələdik. Quba şəhərinə isə günortaya yarım saat qalmış çatdıq (43, 43).

“Материалы для новой истории Кавказа с 1722 до 1803 год П.Г. Буткова” adlı əsərdə Azərbaycan toponimləri içərisində “*Xaçmaz*” toponiminin “*Kaçmaş*” kimi qeyd olunduğu göstərilir (13, 19-20).

Başqa bir mənbədə oxuyuruq: “Quba qəzasına ermənilər XVIII əsrin sonlarında Qubalı Fətəli xanın zamanında gəlmişdilər və Gilvar ilə Xaçmaz (indiki köhnə Xaçmaz kəndi nəzərdə tutulur – *Q.İ.*) kəndlərində sakin olmuşdular. Bu kəndlərin erməniləri keçən əsrin ortalarına kimi (XIX əsrin – *Q.İ.*) tat dilində danışdılar və bir kəlmə də olsa erməni sözü bilmirdilər. Fəqət eyni zamanda xristianlığı mühafizə edə bilməmişdilər. İndi isə bu ermənilər öz ana dillərində danışirlər (Xaçmazı tərk etmişlər)” (51, 30).

Mənbələrdə ermənilərin bu ərazilərə 1768-ci ildə Cavad xanlığı Şimal-şərqi Azərbaycan birliyinə – Quba xanlığına tabe olduqdan sonra köçürülməsi göstərilir. Qaradağ və Ərdəbildən olan bu erməni köçəriləri mal-qarasını Muğan qışlağına gətirirdilər. M. Vəlilinin (Baharlı) göstərdiyi kimi, onlar xristianlığı qoruyub saxlasalar da tat (fars) dilində danışırdılar.

İran dövləti XVIII əsrin 70-ci illərində Quba xanlığının Rusiya ilə yaranmaqda olan isti münasibətlərə mane olmağa çalışırdı. Bunun üçün İran şahı Kərim xan Zənd müxtəlif üsullardan – rüşvət, təxribat, “kəbin diplomatiyası”, etnik köçürmə siyasəti, hətta hərbi yürüşlərdən də istifadə edirdi (43, 79).

Tarixən başqa dini-etnik mənşəyə mənsub xalqların bir ərazidən başqa bir əraziyə köçürməsi siyasəti öz dövründə siyasi qələbə kimi qiymətləndirilsə də, köçürülənlər getdikcə məskunlaşdığı dövlətin ərazisində başqa dövlətlər üçün bir “daxili nüvə silahı” rolunu oynamışdır.

“Quba tarixi” kitabında erməni ailələrinin Şamaxı, Müşkür, Dərbənd ərazilərinə köçürmələri haqqında məlumat verilir. Fətəli xan Dərbəndin yuxarı hissəsində – Narınqalada əvvəlcə yüzdən çox erməni ailəsini yerləşdirmiş, sonra isə, 1776-cı ilin əvvəllərində məlum olmayan səbəblərə görə həmin ermənilər şəhərin aşağı hissəsinə köçürülmüşdür (43, 84).

Dini mənsubiyyət məsələsi də Rusiyanın apardığı ən başlıca siyasət idi. Buna görə də çar Rusiyası himayəsində olan torpaqlara xristian mənşəlilərin köçürülməsinə təkliflər və təzyiqlər nəticəsində nail olurdu. 1813-cü il “Gülüstan” və 1828-ci il “Türkmənçay” müqavilələrindən sonra Rusiya imperiyasının tabeçiliyində olan Azərbaycan torpaqlarına quberniyalardan və İrandan açıq-aşkar şəkildə kütləvi surətdə xristian mənşəlilər, o cümlədən ermənilər köçürüldülər (Bu barədə kifayət qədər rəsmi sənədlər və elmi əsərlər var). Bunlar da rus həmdinlərinə arxalanaraq yaşadıqları ərazilərdə daim azərbaycanlıları sıxışdıraraq məskunlaşdıqları ərazi toponimlərini dillərinə uyğun dəyişdirirdilər.

Mərhələlərlə həyata keçirilən mürtəcə etnik siyasətin nəticələri

Azərbaycan Respublikasının coğrafi-siyasi xəritəsində dərin izlər buraxmaqla, ərazisi zaman-zaman kiçildilmişdir.

Mənbələrdə göstərilir ki, 1914–1918-ci illər Birinci dünya müharibəsi dövründə “Daşnaksütyun” partiyasının rəhbərlərindən olan Muradyan adlı bir erməni tabeçiliyində olan 2000 erməni və rus əsgərləri ilə özünü rus çarizminin ən yaxın müttəfiqi kimi qələmə verməklə Müşkür mahalında əmin-amanlıq yaratmaq adı ilə bir növ ön cəbhədən yayınmışlar. Onlar cəbhəyə getmək əvəzinə Xaçmazda müsəlmanlara divan tutmuş və burada etnik təmizləmə siyasətinə əl atmışlar (35, 14).

Köhnə Xaçmaz kəndində sakin olan ermənilər də, M.Vəlilinin (Baharlı) qeyd etdiyi kimi, xristian olsalar da, tat dilində danışdılar. Tat dilinin bəzi ləhcələrində “*xaçamaz*”, “*xaçemaz*”, “*xaçmaz*” sözü “qoz” mənasında başa düşülür. Bu ərazilər əvvəllər həqiqətən də, qoz ağacı sahələri ilə zəngin idi.

Xaçmaz oykonimini fitonim mənşəli hesab edənlər, görünür, bu fikri əsas tuturlar.

Xristian mənşəlilərin türkdilli *xəçmatak/xaçmatak* tayfaları haqqında məlumatları olmadan bu sözü özlərinin leksik sisteminə uyğunlaşdıraraq “Xaçmaz” toponimik adını saxlamışlar. Xaçmaz sözünün tərkibindəki “xaç” komponenti xristian mənşəlilərə çoxdan tanış olmaqla, həm də sərfəli idi. Əks halda, Azərbaycanın bir çox toponimləri kimi Xaçmazın da adını dəyişə bilərdilər.

Deməli, Müşkür mahalına köçüb gələn ermənilər “*Xaçmaz*” toponimik adını tat dilinə uyğun olaraq “*qoz*” sözü ilə bağlamışlar. Əslində bu, zahirən belə idi. Gizli olaraq apardıkları siyasət isə bu ərazilərdə erməni-xristian mənşəli əhalinin sayını artırmaq, ərazi toponimlərinin adlarını rus və erməni dillərinə uyğunlaşdırmaq, qırğınlar törətməklə yerli əhalinin sayını azaltmaq və rus dövləti ilə qonşuluq şəraitində yaşamaq üçün muxtariyyət əldə etməkdən ibarət idi.

Mənbələrdə göstərilir ki, 1918-ci ildə erməni daşnaklarının Quba qəzasında törətdikləri vəhşiliklər vaxtı Xaçmaz onların əsas dayaq məntəqəsi olmuşdur. Bolşevik rəhbərləri tərəfindən Bakı-Qudermes stansiyasına qədər dəmiryol hərəkətinin milisi təyin

edilmiş David Gelovani qəza komissarı kimi fəaliyyətə başladıqdan sonra ermənilər məkrli siyasətlərini həyata keçirməyə başladılar. Daşnak qulduru Amazasp qəzada – Xaçmazda qırğınlar törətdiyi halda, balıq sənayeçisi Vartan Avapov və iri dəyirman sahibi Harutunyan bir qrup erməni millətçiləri ilə siyasi işlərlə məşğul idilər. Onlar bolşevik rəhbərlərini inandırmağa çalışırdılar ki, Xaçmazda müsəlmanlar xristian əhalini sıxışdırır və bolşeviklərin hakimiyyətinə tabe olmaq istəmirlər. Bu məsələyə müəyyən qədər nail olan ermənilər xristian dəstəyinə arxalanaraq Xaçmazda müsəlmanları qırmaqla əhalinin sayını azaldır, ətraf yerlərə ermənilərin köçüb gəlmələrinə şərait yaradırdılar. Burada erməni kilsələri tikilir, İrandan və Ermənistandan keşişlər dəvət olunurdu.

Bütün bunlara baxmayaraq, xaçmazlıların fədakarlığı və vətənpərvərliyi nəticəsində onların bu niyyəti baş tutmadı. Ancaq kütləvi surətdə xristianlaşdırılan bəzi yaşayış məntəqələrinin adları dəyişdirildisə də məqsədli şəkildə bu “*Xaçmaz*” toponiminə şamil edilmədi. Belə ki, “*Xaçmaz*” onomastik vahidindəki “*xaç*” komponenti “*Xaçmaz*” toponiminin qoruyucusuna çevrilmişdir.

Beləliklə, aydın olur ki, “*xaçmaz*” sözü türk mənşəli qədim “*xeçmatak*”// “*xaçmatak*” tayfalarının adı ilə bağlıdır. Sonralar bu tayfaların bir qismi yerli əhali ilə qaynayıb-qarıxmış və islamıyyəti qəbul etmişlər. “*Xeçmatak*”// “*xaçmatak*” tayfalarının bir qismi isə islamıyyətlə mübarizədə tab gətirə bilmədikləri üçün Baş Qafqaz silsiləsinin yamaclarına və Dağlıq Qarabağa yaxın ərazilərə çəkilməşlər.

Tarixdən məlumdur ki, müəyyən bir etnik tərkib yaşadığı ərazilərin toponimlərində öz etnik mənşəyinin izlərini yaşadır və bunun yayılma areallarını genişləndirir. Bunu nəzərə alsaq görərik ki, bu genişlik respublikamızın dağlıq əraziləri üçün (Balakən, Daşkəsən, Xocavənd, Oğuz) daha xarakterikdir. Elə isə, bu fikir Xaçmaz şəhərinin adındakı “*xaçmaz*” sözünün miqrasiya xarakterli olmasını deməyə əsas verir. Miqrasiyanın əsas hərəkət istiqaməti isə düzənlik ərazilərdən dağlıq ərazilərə yönəlmişdir.

Azərbaycan əraziləri türkün vətəni olmaqla, onun parçalanma sahəsi kimi mərkəzi mövqe tuturdu (25, 12).

XAÇMAZ OYKONİMLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ DAİR

Xalqımızın soykökünü, onun tarixi keçmişini, həyat və fəaliyyətini, yayılma areallarını tədqiq edib öyrənmək və onu obyektiv şəkildə qiymətləndirmək üçün tarix bizə geniş imkanlar açmışdır. Azərbaycanın münbit torpaqları, yaşayış üçün zəngin təbii şəraiti daim insanları özünə çəkmiş, nəsil-nəsil qəbilələr, tayfalar, xalqlar müxtəlif dövrlərdə istəyi və ya zorakılıqla miqrasiya etmişlər. Belə miqrasiyalar nəticəsində yaşayış ərazilərində etnoslar ya tamamilə, ya da qismən dəyişib. Yaşayış məskənlərinin kiçik və böyüklüyündən asılı olmayaraq insanlar öz etnik tərkibləri, məşğuliyyəti, adları, bəzən də yaşadıkları yerin təbii-coğrafi relyefinə, onun flora və faunasına uyğun olaraq bu əraziləri bir-birindən fərqləndirmək üçün ad vermişlər. Həmin adlar Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrinin toponimlərində öz əksini tapmışdır. Toponimlər xalqımızın ictimai-mədəni həyatı ilə bağlı olduğu üçün onların öyrənilməsi və tədqiqi məsələləri nadir maddi-mədəniyyət qalıqları qədər qiymətlidir.

Azərbaycan lap qədimdən bir çox qəbilə birləşmələrinin, xalqlarının yaşadığı, qaynayıb-qarışdığı, formalaşdığı ölkə olmuşdur. Onun ayrılmaz bir hissəsi olan Alban-Albaniya-Ağvan-Ağvanq-Alvan-Aran və onun ayrı-ayrı yer adlarının (toponimlərin) anlamı bu yerlərdə yaşayan 26 qəbilənin (Strabona görə) dili və əsasən də Azərbaycan dili ilə bağlıdır. Əlbəttə, burada başqa dillərlə də səsleşən bəzi yer adları da tapmaq olar. Yer adları məhz belə bir mürəkkəb, dürlü mənzərəyə malikdir. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın və onun ayrılmaz hissəsi olan Albaniyanın yer adlarının ən əski qatı Azərbaycan dili ilə bağlıdır (40, 60–61).

Azərbaycan ərazisindəki toponimik adlar tarixin müxtəlif dövrlərində meydana gəlmişdir. Həm tarixi, həm də müasir toponi-

miya məzmun etibarilə müxtəlif dillərdədir. Məlumdur ki, toponimik adlar coğrafiyanın fənnidir, lakin onların mənası dilçilik tərəfindən açılır və məhz həmin adlar tarixi tədqiqatlar üçün əlavə bəzən də yeganə mənbəyə çevrilir. Etnogenetik öyrənmələrin aparılmasında toponimikanın rolu xüsusilə əhəmiyyətlidir (49, 8).

Göründüyü kimi, toponimiya elmi dilçiliklə sıx bağlıdır. Buna görə də, toponimlərin linqvistik təhlili ayrı-ayrı dövrlərdə dilin lüğət tərkibi haqqında müəyyən təsəvvürlər yaratmaqla bərabər, onun etimologiyasını da açmağa bizə imkan verir.

Bu mənada Azərbaycanın ayrı-ayrı ərazi toponimlərinin tarixi-linqvistik istiqamətlərdə öyrənilməsi ən vacib məsələlərdəndir.

Toponimlərin etimologiyası ilə əlaqədar A.A.Bakıxanovun “Gülüstani-İrəm” əsərində daha dolğun məlumat verilmişdir.

Ötən əsrin 60-cı illərindən etibarən Azərbaycan toponimləri etnik tarixi-linqvistik istiqamətlərdə alimlərimizdən Q.Qeybulayev, A.Axundov, Ə.Dəmirçizadə, S.Aşurbəyli, A.Qurbanov, T.Əhmədov, L.Quliyeva Q.Məşədiyev, R.Əliyeva və başqalarının əsərlərində öyrənilmişdir. Son dövrlərdə ayrı-ayrı bölgə toponimləri də tədqiq edilərək həmin ərazilərdə yaşayanların etnik və dil mənsubiyyətini üzə çıxarmağa imkan vermişdir. Bu da bütövlükdə Azərbaycan xalqının tarixini, dil məsələlərini öyrənmək işini asanlaşdırır. Bu baxımdan Azərbaycan toponimiyasında Xaçmaz rayonunun yaşayış məskənlərinin adları da xüsusi lay təşkil edir.

Etiraf edək ki, Xaçmaz toponimləri, ayrı-ayrı məqalə və yazıları nəzərə almasaq, əsaslı şəkildə öyrənilməmişdir. Bölgə tariximizin bu gözəl nümunələrini hərtərəfli geniş oxucu kütləsinə çatdırmaq həm elmi-nəzəri, həm də ictimai baxımdan çox əhəmiyyətlidir.

Toponimlərin bir vahidi olan *oykonimlərin* – Xaçmaz oykonimlərinin az bir qismini həmyerlimiz t.e.n. İ.Şahbazov etnik-coğrafi baxımdan tədqiq edərək ayrı-ayrı məqalələr şəklində rayon qəzetində (Dostluq) 1990–1991-ci illərdə çap etdirmişdir. Bir qisminin tədqiqi məsələləri isə başlanğıc olaraq qalmışdır. Buna görə

də, toponimik vahid kimi, hər bir bölgə oykonimlərinin öyrənilməsi həm tarixilik, həm də dilçilik baxımından bütövlükdə onomalogiya elminin inkişafına böyük kömək edə bilər. Çünki hər bir kiçik ərazi böyük ərazinin bir hissəsidir.

Məlumdur ki, tarix boyu bütün toponimlər öz ilkin adını qoruyub saxlaya bilməmiş, ictimai-siyasi hadisələrin təsiri nəticəsində onların müəyyən bir qismi ya başqa adla əvəz olunmuş, ya da transformasiyaya uğrayaraq şəklini dəyişmişdir. Bunun nəticəsində də oykonim ifadə etdiyi ilkin mənadan uzaqlaşaraq tədqiqat işinin istiqamətini dəyişmiş və nəticədə ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif cür yozulmuşdur. Belə ki, mövcud “Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti”ndə (iki cildlə. Bakı, 2007) Xaçmazın bəzi oykonimləri əsaslı şəkildə tədqiq edilmədiyindən düzgün olmayaraq verilmişdir. Bəziləri isə kitaba daxil edilməmişdir. Məsələn: *Çılqır, Müşkür, Əzizli, Müşfiq* və s. (Bu barədə oykonimlərin etimoloji xülasəsində bəhs edəcəyik.) Nəzərə almaq lazımdır ki, adıçəkilən kitab əsasən toponimik tədqiqatlara yardım məqsədi daşıyır.

Xaçmaz oykonimləri maraqlı xüsusiyyətlərə malikdir. Bu oykonimlərin yarısından çoxu “*oba*” komponentlidir. Oykonimlərin müəyyən bir qismi morfoloji yolla yaranmış, az bir hissəsi isə *kənd, qışlaq, yataq* və *çay* komponentlərindən ibarətdir.

Xalqımızın etnik mənşəyi ilə bağlı olan oykonimlər isə daha böyük maraq doğurur. Məsələn: *Ustacallı (Ustacəlilli), Padar, Cığatay, Qırağlı, Seyidlər, Ərəb, Şıxlar, Qaracallı* və s. Bu etnotoponimlərin, demək olar ki, əksəriyyəti paralellik təşkil edir. Bu, onunla izah edilir ki, tayfalar böyüdükcə ata yurdundan köçmələr baş vermiş, yeni yurdda da onlar əvvəlki adlarla tanınmışlar. Yəni köçdükləri yurda da əvvəlki yurd adlarını daşımışlar. Köçmələr, əsasən, həm siyasi, həm də iqtisadi faktorlarla bağlı olurdu. Məsələn, *padarların* Səfəvilər tərəfindən Azərbaycana köçürülməsi siyasi faktor idisə, onların buradan ucqarlara yayılması (*Padar, Armudpadar*) həm qismən siyasi, həm də iqtisadi faktorla bağlı idi. Bu faktorunu rayondakı bir çox etnotoponimlərə aid etmək olar.

Toponimik ədəbiyyatlarda hətta bəzi paralel toponimlərin Azərbaycanın kənarında da mövcudluğu göstərilir. Bəziləri isə müəyyən dövrlərdə sinonimlik təşkil etmiş, getdikcə mövcud dövlətin dilinə və mənafeyinə uyğun dəyişdirildiyindən itib-batmışdır.

Xalqımızın etnik mənsubiyyət məsələsinə gəlincə, Azərbaycanın ən qədim kökləri türkdilli aborigenlərlə və gəlmə türk mənşəli tayfalarla sıx şəkildə bağlı olmuşdur. Azərbaycanın digər ərazilərində olduğu kimi, Xaçmaz rayonu ərazisində məskunlaşan qədim türk mənşəli tayfaların izi etnotoponimlərin, eləcə də etnoantroponimlərin nüvəsində qorunaraq dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır.

Etnotoponimlər haqqında ən maraqlı məlumatı Azərbaycan alimi Məhəmməd Həsən Vəlili (Baharlı) vermişdir. 1921-ci ildə ərəb-fars əlifbası ilə yazılmış “*Azərbaycan. Coğrafi-təbii etnoqrafik və iqtisadi mülahizət*” əsəri təxminən yetmiş ildən sonra tərcümə edilərək tarixin qaranlıq səhifələrini işıqlandırmışdır.

Xaçmaz oykonimlərinin tədqiqi məsələlərində göstərilən tarixi əsərlə yanaşı toponimçi-dilçi alimlərimizin tədqiqatlarından, ayrı-ayrı müəlliflərin məqalələrindən də mümkün qədər bəhrələnmişik.

Oykonimlərin etimoloji təhlilində əsasən onların leksik xüsusiyyətləri araşdırılmış, mümkün qədər tarixilik məsələlərində də diqqət yetirilmişdir.

Beləliklə, Xaçmaz oykonimləri bu tədqiqat işində ilk dəfə olaraq monoqrafik şəkildə öyrənilmiş, bu əraziyə məxsus yaşayış məskənlərinin etimoloji təhlili verilməklə yanaşı, yaşayış məntəqəsini ifadə edən coğrafi terminlərin oykonim yaradıcılığında yeri açıqlanmışdır. Kitabda morfoloji və sintaktik yolla yaranan oykonimlərə də nəzər salınmışdır.

OYKONİMLƏRİN YARANMASININ LİŦVİSTİK ƏSASLARI

Xaçmaz oykonimlərinin tədqiqi göstərir ki, onların tərkibi çoxşaxəlidir. Buna görə də onların linqvistik təhlilini verməzdən əvvəl oykonimlərin onomastik sistemdəki yerini müəyyənləşdirmək lazımdır.

Dildəki xüsusi adları elmi cəhətdən öyrənən dilçiliyin **onomatologiya** (yunan mənşəli söz olub, “*onoma*” – ad “*logos*” elm, təlim, nəzəriyyə deməkdir) şöbəsi də dilçilik elminin tədqiqat obyektinə daxildir. Deməli, bu şöbədə xüsusi adların, o cümlədən oykonimlərin əmələgəlmə yolları, inkişaf prosesləri, işlənmə yeri şərh edilməli, onların elmi təsviri verilməlidir.

Bunu əsas tutaraq, Xaçmaz oykonimlərinin tədqiqi məsələlərində mümkün qədər bu məsələyə genişlik verməyə çalışmışıq.

Onomastik leksikada eyni xarakterli və səciyyəli mənanı bildirən sözlər xüsusi qrupda birləşdirilir. Bu cəhət nəzərə alınaraq *onomastikada* (dilin lüğət tərkibindəki xüsusi sözlər) xüsusi adlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

1. Antroponimlər
2. Etnonimlər
3. Toponimlər
4. Hidronimlər
5. Zoonimlər
6. Fitonimlər
7. Kosmonimlər
8. Ktematonimlər

Antroponimlər (yunan sözü olub, *anthropos* – *insan* və *onoma* – *ad* deməkdir) onomastik leksikanın bir hissəsi olmaqla şəxs adları, soyad, təxəllüs və ləqəbləri əhatə edir.

Etnonimlər onomastik leksikanın bir layını təşkil etməklə tayfa, xalq və millət adlarını özündə birləşdirir.

Toponimlər coğrafiyaya aid olsa da, dilçilikdə yer adlarını öyrənir. Toponimik vahidlər iki yerə – *oronimlər* (relyef quruluşlu formalar: dağ, dərə, təpə, aşırım və s.) və *oykonimlərə* (yaşayış məntəqələrinin adları) bölünür.

Hidronimlər su obyektlərinin adlarını bildirən onomastik sistemdir.

Zoonimlər dilin zooloji leksikasını əhatə etməklə heyvan, quş adlarından ibarət anlayışları özündə birləşdirir.

Kosmonimlər səma cisimlərinin adları ilə bağlı onomastik leksikanın bir layını təşkil edir.

Fitonimlər bitkilərlə (kol, çiçək, ağac və s.) bağlı olan onomastik vahidləri bildirir.

Ktematonimlərə maddi-mədəniyyət, elm və texnika, inzibati idarələrin, özəl şirkətlərin və s. adları daxildir.

Toponimlərin bir vahidi olan *oykonimlər* əraziyə məxsus yaşayış məntəqələrinin (kənd, qəsəbə, şəhər) adlarını bildirir. Oykoniylərin təhlili xalqın tarixi, dili, mədəniyyəti, ictimai həyat tərzini, məşğuliyyəti haqqında bizə maraqlı məlumatlar verir. Bu baxımdan Xaçmaz oykoniylərinin öyrənilməsi və tarixi-lingvistik təhlili çox önəmlidir. Oykoniylər insanların tarixən məskunlaşdığı coğrafi obyektlər, xalqın etnogenezini açıqlamaqla onların yayılma areallarını, dil faktorlarını da öyrənməyə imkan verir. Buna görə də kitabda toponimik vahidlər olan oykoniylər haqqında məlumat əsas yer tutur.

A.Qurbanov toponimlərin aşağıdakı üsullarla yarandığını göstərir.

1. Leksik üsul.
2. Semantik üsul.
3. Morfoloji üsul.
4. Sintaktik üsul (30, 446).

Bu üsullar toponimlərin hər bir vahidi üçün xarakterikdir.

Azərbaycan toponimlər sistemində bu dilə məxsus, eləcə də başqa dillərdən keçən ayrı-ayrı leksik vahidlərdən törənən və morfemlərin köməyi ilə düzələn sadə və düzəltmə oykonimlərə təsadüf olunur. İlk baxışda sadə və düzəltmə oykonim kimi görünən bir sıra coğrafi obyekt adları əslində coğrafi obyekt tipini göstərən terminlərin (rayon, şəhər, qəsəbə, kənd və s.) köməyi ilə yaranmış mürəkkəb quruluşlu adlardır (15,150). Məsələn: *Xaçmaz rayonu, Xudat şəhəri, Müqtədir qəsəbəsi, Qırağlı kəndi, Bayoba kəndi* və s.

Deməli, toponimlər və onların ən geniş yayılmış qollarından biri olan oykonimlər yalnız coğrafi nomenlərin köməyi ilə yaradılır. Lakin funksional toposistemin yığcamlığa, qənaətçiliyə meyli çox olduğu üçün oykonimlərin də tərkibində müəyyən ixtisarlara baş verir, yəni məntəqə adının spesifik cəhətini semantik cəhətdən özündə əks etdirən, aparıcı rola malik olan müxtəlif quruluşlu birinci komponentlər müstəqil şəkildə oykonimləşir. Məsələn: Qarğalıq kəndi – *Qarğalıq*, Dədəli kəndi – *Dədəli*, Uzunoba kəndi – *Uzunoba*, Manafofa kəndi – *Manafofa*, Şıxlar kəndi – *Şıxlar* və s. Belə komponentlərin ilkin funksiyaları mənşə etibarilə etnonim, antroponim, hidronim, fitonim və s. kimi adları bildirmiş, sonradan həmin modellərdən məqsədli şəkildə istifadə edilmişdir.

Oykonimləri xalq yaradıcılığı nümunələri də hesab etmək olar. Çünki xalq özünün bir çox əlamətlərini oykonimlərdə yaşada bilmişdir. Oykonimlərin yaradılması dilin lüğət tərkibinə əsaslanır. Dilin bir sözü hesabına ümumən onlarla, yüzlərlə toponim yaratmaq mümkündür. Məsələn: *oba, yurd, qışlaq, qala, kənd, tala, yataq* və s. kimi topoforantlar müəyyən sözlərlə birləşərək kiçik yaşayış məntəqələrini – **oykonimləri** bildirir. Bu komponentlərin bəziləri ümumən toponim yaradıcılığında topoforant kimi işlənərək böyük coğrafi əraziləri əhatə etsə də, Xaçmaz oykonimləri üçün kiçiklik xarakterikdir. Bu cür komponentləri olan oykonimlərə aşağıdakıları misal göstərə bilərik: *İdrisoba, Aşağıoba, Tikanoba, Ağaşirinoba, Manafofa, Üçgünqışlaq*,

Hacıqazma, Həbibkənd, Həsənqala, Əbilyataq, Çinartala, Qusarçay və s.

Leksik üsul

Rayonumuzun ərazisində bir sıra yer adları vardır ki, bunlar müəyyən leksik vahidlər olub, oykonimləri ifadə edir. Bu tip oykonimlər antroponimlərdən, nəsil-tayfa bildirən anlayışlardan (etnonimlərdən), bir qismi isə ümumişlək sözlərdən ibarətdir. Məsələn: leksik yolla antroponimlərdən *Müqtədir, Müşfiq* (memorial toponimdir) – etnonimlərdən *Padar, Ərəb Cığatay*, ümumişlək sözlərdən – *Şimal, Arzu, Turist* və s. əmələ gəlmişdir. Bununla yanaşı rayon ərazisində elə sadə toponimlərə rast gəlirik ki, onların mənası hələ də dilçilik baxımından əsaslı şəkildə tədqiq olunmayıb.

Sadə quruluşlu toponimləri linqvistik baxımdan tədqiq edən dilçilər leksik vahidi coğrafi ad kimi qəbul edirlər.

Etnonimlərin müəyyən bir hissəsini yalnız Azərbaycan dili və onun dialekt və şivələri baxımından sadə etnonim adlandırmaq olar. Çünki etimoloji təhlil zamanı aydın olur ki, onların bir çoxu morfoloji (düzəltmə) və sintaktik (mürəkkəb) üsulla yaranmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, “sadə oykonim” ifadəsi burada şərti səciyyə daşıyır. Nəzərdə tutulmalıdır ki, toponimiyada sadəlik anlayışı ola bilməz. Çünki sadə sözlər, sadə leksik vahidlər hələ heç də sadə toponimlər deyillər. Müxtəlif məfhumları ifadə edən sadə leksik vahidlər toponim yaradıcılığında yalnız iştirak edir, lakin bu zaman həmin sözlər müəyyən bir obyektin ünvanına çevrilmək üçün ən azı digər bir leksik vahidlə (coğrafi nomenlə) yanaşı durmalıdır (16, 92–93). (Məsələn; Xaçmaz – Xaçmaz şəhəri, Nabran – Nabran kəndi, Gödəkli – Gödəkli kəndi və s. – *Q.İ.*).

N.Əsgərov isə müəllifin fikri ilə razılaşmadığını bildirir. O, qeyd edir ki, bir halda ki, söhbət adlardan gedir, onda əsas diqqəti coğrafi terminə yox, ada yönəltməliyin (19, 47).

Özünün qrammatik görünüşünə görə bu gün sadə söz kimi formalaşan və səslənən coğrafi adlar, əslində məlum toponim ikinci (təyin edən) komponentini itirdikləri üçün toponimə məxsus bütün semantik yükü daşıyır.

Semantik üsul

Xüsusi adların bir qismi semantik üsulla konvensiya yolu ilə yaranır. Belə ki, müxtəlif nitq hissələrinə mənsub olan bir sıra ümumi sözlər substantivləşir və sırf xüsusi ad əmələ gətirilir. (30, 448). Məsələn: *Şimal, Arzu, Turist, Palçıqoba, Tikanlıoba, Pərdiqrın, Qaraçı, Qaraqurdlu, Vələmir* və s.

“*Şimal*” sözünə diqqət yetirək: ərəb mənşəli olan “*şimal*” sözü, yer kürəsinin cənuba əks olan cəhəti, soyuq iqlim zonasında yerləşən sahəsi kimi başa düşülür. Bu söz mənənin xüsusiləşməsi nəticəsində oykonimə çevrilmişdir. *Şimal* yaşayış məntəqəsi Xəzər dənizinin sahilində, rayonun şimala tərəf soyuq, külək tutan ərazisində yerləşdiyi üçün belə adlandırılıb.

Fars mənşəli “*arzu*” sözü də dilimizdə “*bir şeyin olmasını ürəkdən istəmək, dilək, əməl, həsrət*” mənələrindədir. Arzu həm də, şəxs adıdır.

“*Turist*” sözü də mənə çalarının xüsusiləşməsi nəticəsində oykonimə çevrilmiş və bu ərazidə turist bazasının yaranması ilə əlaqədar yaşayış məskəni belə adlandırılmışdır.

Eleziya nəticəsində (ilk sözün son səsinin düşməsi) yaranan “*Vələmir*” oykonimi semantik mənəsinə görə taxıl fəsiləsindən olan dənli yem bitkisinin adını bildirir. Toponimik ədəbiyyatlarda isə oykonimin Vəli Əmir şəxs adından yarandığı qeyd olunur.

Semantik üsulla yaranan toponimik vahidlərdə bəzi nitq hissələri substantivləşir. Rəng, əlamət, istiqamət, yer bildirən sözlər birinci tərəf kimi çıxış edərək coğrafi məkan bildirən tərəflə birləşir. Məsələn: *Ağtala, Ağçay, Ortaoba, Çuxuroba* və s.

Oykonimlərin semantikasi bəzi hallarda Xaçmaz rayonunda

yaşayan etnik qrupların dil xüsusiyyətlərində də özünü göstərir. Burada bəzi xalqlar və etnik qruplara məxsus bir neçə oykonim vardır ki, həmin dillərin öz semantikasını əsasında yaranmışdır. Onların araşdırılması üçün həmin dilləri bilmək, onların məişət və mədəniyyətinə dərinləndən bələd olmaq lazımdır.

Morfoloji üsul

Xaçmaz oykonimlərinin təhlili göstərir ki, onların müəyyən bir qismi morfoloji yolla əmələ gəlmişdir. Morfoloji üsulla yaranmış oykonimlər məhsuldarlığı ilə seçilir. Bu zaman söz kökünə müvafiq şəkilçi qoşulmaqla yeni söz – oykonim düzəlir. Məsələn: *Dalğalı, Əzizli, Günəşli, Xəzərli* və s. Oykonimlərin çoxu dilimizin daxili imkanlarına əsaslanıb türk mənşəli olduğuna görə bu yolla yaranan oykonimlərdə dilimizin qanunauyğunluqları özünü göstərir. Dilimiz leksik şəkilçilərlə zəngin olsa da oykonimlərin yaranmasında onların müəyyən bir qismi iştirak edir.

Toponim yaradıcılığında morfoloji yoldan bəhs edən tədqiqatçı-alim R.Əliyeva yazır: “Dildə sadə sözlərdən mürəkkəb sözlər düzəlir, sonra mürəkkəb sözün komponentlərindən biri öz mənasını itirərək şəkilçiləşir, daha sonra şəkilçi də öz mənasını itirir və həmin söz sadə sözə çevrilir (13, 86). Bu baxımdan *Xudat, Xuray, Ləcət, Nabran* və s. oykonimlər dilimizdə sadə sözlər hesab olunur”.

-li, -li, -lu, -lü şəkilçisi vasitəsilə yarananlar. Rayon ərazi -sindəki oykonimlərin yaranmasında ən məhsuldar şəkilçi *-li, -li, -lu, -lü* şəkilçiləridir. Türk xalqlarının toponimiyasında bu müxtəlif variantlarda işlənsə də eyni səciyyə daşıyır. Bu şəkilçi isimlərlə qoşularaq müxtəlif oykonimlər yaradır. Həmin oykonimlərin tərkibi də müxtəlifdir. *-li* şəkilçiləri etnonimlərə (nəsil tayfa adlarına), antroponimlərə (şəxs adlarına), coğrafi anlayışlara və s. qoşularaq oykonim əmələ gətirməsi bölgəmiz üçün daha xarakterikdir.

Müşkül ərazisi ayrı-ayrı qışlaq və obalardan ibarət olduğu üçün bəzən həmin yaşayış məskənləri konkret olaraq müəyyən bir nəslə,

tayfaya və tirəyə mənsubluq bildirir: *Ustacallı (Ustacəlilli), Qırağlı, Ərəb, Gödəkli, Hülövlü, Qaraqurdlu, Çaxmaqlı* və s. belə oykonimlərdəndir.

Bu tip məntəqə adı kimi, sabitləşən komponentlər oykonimiya baxımından sadə, qrammatik cəhətdən isə düzəltmə quruluşludurlar. Çünki, göstərilən adların tərkibindəki $-l^t$ elementləri ilkin olaraq oykonimləri deyil, etnonimləri yaratmışdır. Bu qayda digər qrammatik elementlərdən ($-lar^2$, $-çt^4$, $-lq^4$) ibarət olan yaşayış məntəqələrinin yaranmasına da aid edilir. Deməli, bu qəbildən olan yaşayış məntəqələri ilkin etnonimlərdən düzəlməklə oykonimləşmişdir.

Günəş, dalğa, meşə kimi sadə isimlərə $-li$, $-li$, $-lu$, $-lü$ şəkilçiləri artırmaqla *Günəşli (kosmonim mənşəli), Dalğalı (hidronim mənşəli), Meşəli (coğrafi məkan anamlı)* oykonimləri morfoloji yolla yaradılmışdır.

-lar, -lər şəkilçisi vasitəsilə yarananlar. Bölgə oykonimlərinin yaranmasında iştirak edən şəkilçilərdən biri də cəmlilik bildirən $-lar$, $-lər$ şəkilçiləridir. Tədqiqatlar göstərir ki, bu toponimant coğrafi relyeflə bağlı müxtəlif obyektləri ifadə edən terminlərə, hər hansı bir tayfa, xalq, nəsil və şəxs adlarına qoşularaq onların çoxluğunu bildirir. Rayon ərazisində qeydə alınmış *Şıxlar, Seyidlər, Hacılar, Sahillər* kimi oykonimlər belə yaranmışdır.

Nümunədən görüldüyü kimi, $-lar^2$ şəkilçisi ilə düzəlmiş *Şıxlar, Seyidlər, Hacılar* etnonimləri həmin etnosun adını bildirən oykonimlərə çevrilmişdir. Bu şəkilçi Azərbaycan dilində toponimik vahidlərin yaranmasında toponimant kimi iştirak edən ən məhsuldar şəkilçilərdən biridir.

-çt, -çt, -çt, -çt şəkilçisi vasitəsilə yarananlar. Bu şəkilçi dilimizdə sənət, peşə, məşğuliyyət və mənsubiyyət kimi məzmunları ifadə edir və dilimizin söz yaradıcılığı prosesində məhsuldarlığı ilə seçilir. $-çt^4$ şəkilçisi dilimizdə leksik şəkilçi olmaqla, toponim yaradıcılığında toponimant kimi çıxış edir. Xaçmaz rayonu ərazisində qeydə alınmış *Bostançı, İlxıçı* (paralel toponimdir) oykonimləri bu qəbildəndir.

-lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçisi vasitəsilə yarananlar. Dilimizin söz yaradıcılığında iştirak edən *-lıq, -lik, -luq, -lük* şəkilçiləri çox vaxt *-li, -li, -lu, -lü* şəkilçilərinin ekvivalenti kimi çıxış edir. N.A.Baskakova görə *-lıq* şəkilçisi mənşəcə *-lıq, -lik, -luq, -lük* şəkilçilərindən yaranmışdır (52, 577). Rayon ərazisində bu şəkilçi ilə yaranan *Qarğalıq* oykonimi mövcuddur.

-ka şəkilçisi vasitəsilə yarananlar. Bu şəkilçi vasitəsilə yaranan oykonimlərin əksəriyyəti rus dilinə məxsusdur.

Azərbaycanın rus mənşəli toponimlərinin tədqiqatçısı L.H.Qu -liyeva onları iki qrupa ayırır:

1. Mənşəcə rus dilinə məxsus olub, rus dili vahidləri və topoformantları əsasında formalaşanlar (*Alekseyevka, Pavlovka, Krasny(y) Xutor* və s.).

2. Qeyri-rus mənşəli vahidlərdən rus sözdüzəldici formantları vasitəsilə düzələnələr (56, 5). *Aranovka* (Əzizli).

Azərbaycan toponimlərinin az bir qismi *-ka* şəkilçisi vasitəsilə yaranmışdır. Bu da təsadüfi deyil.

XIX əsrin əvvəllərindən Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğal olunması nəticəsində ana dili quruluşuna məxsus bir çox toponimlər dəyişdirildi və iki əsrə yaxın rus antroponimlərinə, coğrafi anlayışlarına, *-ka* şəkilçisi qoşularaq müxtəlif oykonimlər yaradıldı. Bu şəkilçi ilə əmələ gələn oykonimlərə, demək olar ki, Azərbaycanın bütün bölgələrində rast gəlmək olur. Azərbaycan müstəqillik qazanana qədər bu şəkilçi ilə formalaşan oykonimlər Xaçmaz bölgəsində də çoxluq təşkil edirdi. Məsələn: *Pavlovka, Rodnikovka, Zaliyevka, Alekseyevka, Aranovka, Vasilyevka* və s. 1992-ci ildən sonra demək olar ki, bu tipli oykonimlərin əvvəlki adları qaytarıldı. Təəssüf ki, *Alekseyevka* kəndinin adı (Xuc palasa) hələ də qaytarılmayıb yaxud da başqa cür adlandırılmayıb.

Sintaktik üsul

Dilimizdə mürəkkəb-analitik yolla sözyaratma sintaktik üsul adlanır. Yəni burada iki və daha artıq söz müxtəlif münasibətlər əsasında birləşərək bir mürəkkəb leksik vahid əmələ gətirir. Onomastik vahidlərin bu yolla əmələ gəlməsinə dair Azərbaycan dilində çox müxtəlif dil fiqurlarına rast gəlinir. Özü də bu onomastik dil hadisəsi bütün xüsusi adlar qrupunda özünü göstərir (30, 467).

Məlumdur ki, mürəkkəb tərkibli toponimlər söz birləşmələri əsasında yaranır. Bu zaman ən azı iki müxtəlif məzmunlu sözlərdən istifadə olunur ki, bunlardan biri konkretləşdirici əlaməti, digəri isə ümumi coğrafi obyektə ifadə edir (13, 97).

Mürəkkəb tərkibli sözlərdən yaranan oykonimlər bölgə oykonimlərində ən çox I növ təyini söz birləşmələri şəklində özünü göstərir.

Mürəkkəb leksik vahid kimi formalaşan oykonimlərin müəyyən hissəsi zahirən I növ tipinə oxşasa da, mənaca II və III növ təyini söz birləşmələri funksiyalarını yerinə yetirir. Məsələn: *Fərzəlioba*, *Ağaşirinoba*, *Əhmədoba*, *Aslanoba*, *Əbilyataq*, *Qədiməliqışlaq* və s. kimi oykonimlərin birinci tərəfləri yiyəlik hal, ikinci tərəfləri isə mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul etməsə də, onlar semantik yükü və çalarlarına görə II və III növ birləşmələrlə eynilik təşkil edir: *Fərzəlioba* – *Fərzəlinin obası*, *Ağaşirinoba* – *Ağaşirinin obası*, *Əhmədoba* – *Əhmədin obası*, *Aslanoba* – *Aslanın obası*, *Əbilyataq* – *Əbilin yatağı* və s.

Professor Q.Kazımov söz birləşmələrindən bəhs edərək yazır ki, söz birləşmələrinin ən çox istifadə olunan modellərindən biri asılı tərəfi atributiv xarakterdə olan substantiv birləşmələr modelidir. Bu modelə isim, sifət ... heç bir morfoloji əlamətə ehtiyac olmadan atributiv şəkildə bu və ya digər ismə yanaşır və birləşmə əmələ gətirir (24, 35). Bu cür birləşmələr mürəkkəb coğrafi adlarda – oykonimlərdə də özünü göstərir.

Tədqiqat apardığımız bölgə oykonimlərində özünü göstərən asılı tərəf əsas tərəflə əlaqə yaradaraq fərqləndirici əlamət daşıyır. Belə ki, birinci tərəf konkretləşdirici əlamət bildirən müxtəlif sözlərdən (kiçik, köhnə, yeni, aşağı və s.), ikinci – əsas tərəf isə ümumi coğrafi obyektə ifadə edən sözdən ibarət olur. Məsələn: *Kiçik Baraxum, Köhnə Xudat, Yeni Həyat, Köhnə Xaçmaz, Yeni Sudur, Armud Padar, Qaradağ Buduq, Aşağı Ləgər, Aşağı Zeyd* və s.

Mürəkkəb söz şəklində olan oykonimlər ən çox nəsil, tayfa, tirə və şəxs adlarından, eləcə də coğrafi anlayışlardan əmələ gəlmişdir: *Hacılibəy, Ağyazıbuduq, Şıxhapıt, Qaraçaycek, Qobuqıraq* və s. Sintaktik yolla yaranan oykonimlər ən çox *isim+isim* modeli əsasındaadır. Bunlar quruluşuna görə *xüsusi isim + ümumi isim* (Manafoba, Məcidoba, Ağarəhimoba, Əhmədoba, Əbilyataq və s.), *ümumi isim+ümumi isim* (Xanoba, Çınartala, Pałçıqoba, Yataqoba və s.) şəklində yaranmışdır. Oykonimlərin bir qismi isə müxtəlif nitq hissələrindən (*zərf+isim, say+isim* və s.) ibarətdir. Üçkomponentli oykonimlər də vardır ki, bunlar çox az bir qisim təşkil edir.

“Oba” toponimantı. Araşdırmalar göstərir ki, Xaçmaz oykonimlərində 50-yə qədər “*oba*” komponentli oykonim vardır. Ümumiyyətlə, “*oba*” sözü Müşkür adlanan ərazi üçün oykonim yaradıcılığında ən məhsuldar komponentdir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Müşkür adına müxtəlif variantlarda (Masqut, Miskar, Müşkar) XVI əsr ingilis səyyahı Antoni Cenkinsonun yol qeydlərində, rus hərbi qulluqçusu P.Q.Butkovun Qafqaz tarixi haqqında topladığı materiallarda, A.Bakıxanovun “Gülüstani-İrəm” əsərində də rast gəlirik (23,13). Bəzi tədqiqatçılar isə Müşkürün bir şəhər kimi Xaçmaz yaxınlığında yerləşdiyindən xəbər verir.

Professor F.Nərimanoğlu tədqiqatçıların qənaətinə əsaslanaraq Müşkürün tarixən mövcud olmuş Masqut-Hun dövləti ilə əlaqədar olduğunu yazır (38, 33).

Toponimçi alim R.Əliyeva da Müşkür haqqında maraqlı məlumat verir: “Tarixi mahal olan Müşkür Samur çayı, Xəzər dənizi

və Şabran arasındakı ərazini əhatə etmiş, VIII əsrin əvvəllərindən Dərbənd əmirliyinin, X əsrdən Şirvanşahlar dövlətinin tərkibində olmuşdur. XVIII əsrin ikinci yarısından Quba xanlığının mahal-larından biri olan Müşkür müasir Azərbaycan toponimiyasında mikrotoponimə çevrilmişdir (13, 52). Yerli sakinlər isə hazırda Xaçmazla Yalama arasındakı ərazilərə *Müşkür* deyirlər.

Müşkür tarixən dağlıq ərazilərdə yaşayan xırda xalqların (qırız, cek, hapıt, buduq və s.) qışlaq yerləri olmuşdur. Bu qışlaqlar da ayrı-ayrı obalardan ibarət idi. Bəzən eyni etnik mənşəyə malik olan nəsil Müşkürdə bir neçə qışlağa sahib idi ki, bunlar da yaşayış məntəqəsi kimi “*oba*” adlanırdı. Obaları bir-birindən fərqlən-dirmək üçün onlara nəsil başçıların, nüfuzlu adamların adlarını verirdilər. Məsələn, Rəhimin obası (*Rəhimoba*), Müzəffərin obası, (*Müzəffəroba*), Ağaşirinin obası (*Ağaşirinoba*), Hacı İsanın obası (*Hacısaooba*) və s.

Professor M.Seyidov mənbələrə istinad edərək “*oba*” sözü haqqında yazır ki, bir çox türkdilli xalqlar dağ belindəki dar keçidə dağın və eləcə də dağ ruhunun, yiyəsinin şərafinə, adına daşlar yığıb ona tapınarmışlar. Bu cür daş təpəciklərə “*oba*”// “*ova*” deyərmişlər (40, 266). Biz sözarası demək istəyirik ki, “*oba*” həm də yurd qoruyucusu ruhu, kultu, onqonu imiş (40, 267).

V.V.Radlov da “*oba*” sözünü *yurd, ailə, köç* kimi izah edir. (53, 1157).

P.İvanovun fikrincə, “*oba*” sözü türkmən dilindəki “*obak*” – *alaçiq* sözü ilə əlaqəlidir (60, 47–50).

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “*oba*” sözü “*bir neçə evdən ibarət kiçik yaşayış məntəqəsi, kiçik kənd və köçərilərin, heyvandarların müvəqqəti sakin olduqları bir neçə alaçiq və ya çadırdan ibarət köç yeri, düşərgə*” kimi göstərilir (3, 509).

Dilimizdə kiçik yaşayış məntəqəsi kimi başa düşülən “*oba*” sözü şəxs adlarına, coğrafi məkan və relyef quruluşlu sözlərə, bitki adlarına, nəsil, tayfa adlarına, arxaik dil elementlərinə və s. birləşərək müxtəlif oykonimlər əmələ gətirmişdir.

“*Oba*” komponentli bölgə oykonimlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

a) şəxs adları ilə ifadə olunanlar:

Ağarəhimoba, Ağaşirinoba, Ağaverdioba, Bayoba, Əhmədoba, Fərzəlioba, Hacıəhmədoba, İdrisoba, Hacıisaoba, Hacıməmədoba, Manafooba, Məcidoba, Mənçərooba, Xaçpoladoba və s. Bu mürəkkəb oykonimlərdə birinci komponent antroponimik adlarla ifadə olunaraq yaşayış məntəqəsinin konkret şəxsə mənsubluğunu və ya həmin şəxs tərəfindən salındığını bildirir;

b) etnik tərkiblə ifadə olunanlar:

Ərəb, Padar, Cığatay, Qaraçı və s.

c) coğrafi relyef və istiqamətlə ifadə olunanlar:

Çuxurooba, Ortaoba, Uzunoba, Palçıqoba və s.

ç) nəsil adı ilə ifadə olunanlar:

Xanoba, Xanlıqoba;

d) bitki adı ilə ifadə olunanlar:

Tikanoba.

Kiçik yaşayış məntəqəsini bildirən “*oba*” topoforantından əmələ gəlmiş oykonimlərə Azərbaycanın digər bölgələrində də rast gəlinərsə də, bu Xaçmaz oykonimlərinə nisbətən azlıq təşkil edir. Masallıda *Türkoba, Nəzərooba, Dəlləkoba, Zərdabda Dəkkəoba* və s. belə oykonimlərdəndir.

“Qışlaq” topoforantı. Bu topoforant da oykonimlərdə xalqın köçəri həyatı ilə bağlı yaranmışdır. “*Qışlaq*” və “*yaylaq*” bir-birinin müqabili kimi yayda və qışda maldarlıq və qoyunçuluq üçün əlverişli olan *yer, yurd, oba* mənasını ifadə edir.

Məlumdur ki, türk xalqlarının, həmçinin Azərbaycan türklərinin əsas məşğuliyyətini lap qədimlərdən maldarlıq təşkil etmişdir. Köçəri həyat tərzini türk xalqlarında əsas yaşayış prinsipi olduğundan, ulu babalarımız həyatlarını iqtisadi cəhətdən təmin etmək üçün özlərinə münasib ərazilərə köç etmişlər. Bunun nəticəsində onlar məskən saldıqları ərazilərdəki coğrafi obyektlərə ad vermişlər.

Yayda insanlar təbii şəraitinə görə əlverişli olan dağlıq ərazilərə – *yaylağa*, qışda isə nisbətən mülayim şəraitdə keçirmək üçün dağətəyi və düzən ərazilərə – *qışlağa* köç edərtilər. Belə köçəri həyat tərzini “*qışlaq*” toponimlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Xaçmaz oykonimlərində bu həm şəxs adlarına, həm də dağlıq ərazilərdəki yaşayış məskənlərinin adlarına birləşərək oykonim əmələ gətirmişdir.

Ç.Kazımov “Cəbrayıl toponimləri” monoqrafik tədqiqatında “*qışlaq*” sözünün “*qış*” və “*laq*” komponentlərindən ibarət olub, “*qış yurdu*” mənasında olduğunu qeyd edir (27, 14).

R.Əliyeva da “*laq*” toponimlərinin yer, məkanla bağlı olduğunu yazır (13, 92).

Xaçmaz rayonunda “*qışlaq*” toponimləri ilə ifadə olunan aşağıdakı oykonimlər var: *Qımılqışlaq*, *Susayqışlaq*, *Bala Qusarqışlaq*, *Mirzəməmmədqışlaq*, *Üçgünqışlaq*, *Bəyqışlaq*, *Mehrəliqışlaq*, *Mürsəlliqışlaq*, *Qədiməliqışlaq*, *Alicqışlaq*, *Suxtaqalaqışlaq*.

“Kənd” toponimləri. Bu komponent toponim yaradıcılığında fəal iştirak etsə də, Xaçmaz oykonimlərində azlıq təşkil edir.

M.Kaşqarının “Divani-luğət it-türk” əsərində “*kənd*” sözü *şəhər*, *inzibati ərazi* kimi izah olunur. Bir çox türkdilli xalqların toponimiyasında da “*kənd*” sözü toponim kimi oykonimlərdə iştirak edərək şəhər mənası ifadə edir (Daşkənd, Çimkənd). “*Kənd*” sözü də digər determinativ sözlər kimi toponimlərin tərkibində iştirak etmişdir. Bu söz bir sıra şəxs adlarına qoşularaq aşağıdakı oykonimləri əmələ gətirmişdir: *Maqsudkənd*, *Həbibkənd*.

“Qazma” toponimləri. “*Qazma*” keçmişdə mal-qoyun qışlayan və saxlayan yerlərdə düşərgə rolu oynamışdır. Bu cür qazmaların yerində sonralar böyük kəndlər yaranır (32, 24.)

“*Qazma*” sözünün ilkin mənası “*yeraltı daxma*, *yerin altında qazılmış müvəqqəti ibtidai yaşayış yeri*” kimi də başa düşülür.

XI–XIII əsr ərəb səyyahlarının qeydlərində Azərbaycanın şimalında yeraltı daxmalardan ibarət kənd və orada yaşayan

əhalinin hava haqqında əvvəlcədən məlumat vermək bacarığından söz açılır (13, 75).

Qazma tipli müvəqqəti yaşayış məskənləri adətən qışlaq yerləri üçün xarakterikdir. Qazmalarda həm qoyun-quzu saxlanılırdı, həm də onlar qışlıq yem bazası rolunu oynayırdı.

Dialektoloji lüğətlərdə “qazma” sözünün “tövlə” mənasında işlədilməsi də göstərilir. Bu sözün digər mənası neft və s. çıxarmaq üçün qazılan quyu, şaxtadır.

Xaçmaz bölgəsində “qazma” topoforantlı iki oykonim qeydə alınmışdır: *Hacıqazma* və *Qoçaqqazma*.

“Çay” topoforantı. “Çay” sözü dilimizin lüğət tərkibində yaşamaqla bərabər türk dillərinin əksəriyyətində müxtəlif variantlarda işlənir. Bu anlayış türk xalqları üçün xarakterikdir. “Çay” Kuban türklərinin dilində “dağ çayı”, Orta Asiyada “quru çay qolu”, “susuz çay” mənasında işlənirsə, Azərbaycan dilində axar su anlayışını verir (19, 17).

“Çay” Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində öz hövzələrinə düşən atmosfer yağıntılarından və ya bulaqlardan qidalanan və özü əmələ gətirdiyi yataqla axan çoxlu və fasiləsiz təbii su axını kimi qeyd olunub. “Çay” həm də dilin leksik tərkibində omonimlik xarakteri daşıyır.

“Çay” sözü məişətdə çox işlənən leksik vahidlərdəndir. Bu termin “çafan” şəklində çin dilində işlənir. “Çafan” sözünün “ça” hissəsi çay, “fan” isə *ev* mənasındadır. “Ça-çay” paralelliyi dünya dillərinin bir kökdən olduğunu sübut edən faktlardandır (26, 137).

Xaçmaz rayonu ərazisindəki *Qusarçay*, *Samurçay*, *Ağçay* coğrafi anlayışları hidronim mənşəlidir.

“Yataq” topoforantı. Bu söz azərbaycanlıların qədim məşğuliyyəti olan heyvandarlıqla bağlıdır. Dilimizdə bir neçə omonimlik bildirən bu söz bölgədə qeydə alınmış *Əbilyataq* oykonimində kənddən kənarda mal-qaranı saxlamaq üçün salınmış məskən, yer mənasını ifadə etməklə *Əbilin yatağı*, *Əbilə məxsus yataq* olduğunu bildirir.

“Tala” toponim formantı. “Tala” sözü dilimizin izahlı lüğətində *meşədə ağacsız, çılpaq yer, sahə* mənalarında olduğu göstərilir. “Tala” sözünə bir sıra türk dilli xalqların toponimiyasında da rast gəlinir. Bu söz Qazax dilində *“düzənlikdə açıq yer, çöl”* mənasında *“dala”* formasında, qırğız dilində *“tarla, çöl, açıq sahə”* mənasında *“talaa”* formasında işlədilir. Bəzi tədqiqatçılar isə *“tala”* sözünü ərəb dilindəki *tall//tell* sözü ilə *“təpə”* mənasında əlaqələndirirlər.

Azərbaycan ərazisində *“tala”* komponentli coğrafi adlara çox rast gəlinsə də, Xaçmaz rayonunda yalnız biri – fitonim mənşəli *Çinartala* oykonimi qeydə alınmışdır.

“Qala” toponim formantı. Ərəb mənşəli *“qala”* sözü toponim yaradıcılığında bir komponent kimi çox işlənir. Bu sözün Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində bir neçə mənası qeyd olunmuşdur:

1. Uzun müddət içində qapanıb düşməyə müqavimət göstərmək üçün möhkəm müdafiə tikililəri və vasitələri olan istehkam;

2. Qədimdə qala rolunu oynamış yüksək və əksərən dairəvi şəkildə olan tikili.

Toponimiyamızda *“qala”* komponenti ilə əlaqədar xeyli oronim, hidronim və oykonimlər vardır. Bunlardan biri – *Həsənqala* oykonimi Xaçmaz rayonu ərazisindədir.

Beləliklə, demək olar ki, Xaçmaz rayonunun oykonimləri maraqlı qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu ərazilərdə həm də şəxs adları əsasında əmələ gələn antroponimlər geniş yayılmışdır. Bu oykonimlər sadə, düzəltmə və mürəkkəb quruluşlu bir və ya ayrı-ayrı dil vahidlərindən ibarət olub, hibrid oykonimlər də əmələ gətirmişdir. Xaçmaz oykonimlərinin yaranmasında morfoloji və sintaktik üsul ən məhsuldar üsuldür. Oykonimlərin əksəriyyəti Azərbaycan (türk) dili xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir.

OYKONİMLƏRİN ETİMOLOJİ XÜLASƏSİ

AĞARƏHİMOBA. Rayonun Qımılqışlaq İƏV-də (İnzibati Ərazi Vahidi) kənd. XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Cek kəndindən köçmüş ailələrin həmin kəndə məxsus (Ağarəhim adlı şəxs) qışlaq yerində məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Oykonom *“Ağarəhimin obası, Ağarəhimə məxsus oba”* mənasındadır.

AĞAŞİRİNOBA. Kənd rayonun Çinartala İƏD-ə (İnzibati Ərazi Dairəsi) daxildir. XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Qrız kəndinə məxsus qışlaq yerində salınmışdır. Oykonom *Ağaşirin* (antroponim – şəxs adı) və *oba* komponentindən ibarət olub, *“Ağaşirinə məxsus el, nəsil, yurd”* deməkdir.

AĞAVERDİOBA. XIX əsrin II yarısında Qrız kəndinin sakini Ağaverdi adlı şəxs oba yerində salınmış bu kənd Qusarçay İƏV-nə daxildir. Oykonom *“Ağaverdiyə məxsus oba, el”* mənasındadır.

AĞÇAY. Rayonun Niyazoba İƏV-də kənd. XIX əsrdə gəlmə rusların məskunlaşması ilə əlaqədar *Vasilyevka* adlandırılırdı. Hidronim mənşəli bu oykonim Ağçayın sahilində yerləşdiyi üçün belə adlandırılmışdır. 1992-ci ildən *Ağçay* kimi qeydə alınmışdır.

AĞTALA. Nərəcan İƏV-də kənd. XIX əsrin ortalarında burada rusların məskunlaşması ilə əlaqədar adı dəyişdirilərək *Rodnikovka* (bulaqlı yer) adlandırılmışdır.

“Ağ” sözünün ifadə etdiyi semantik çalarlar çox müxtəlifdir. Bir sıra coğrafi adların tərkibində bu söz rəng mənasını (Ağdərə, Ağçay), bir qismində isə keyfiyyət mənasını (Ağsu) ifadə edir. *Ağtala* oykoniminin tərkibindəki *“ağ”* sözü *“kiçik, xırda, çox geniş ərazi olmayan, balaca”* mənasını ifadə edir. Oykonom *ağ* (kiçik) və *tala* (sahə) sözlərindən düzəldilib *“kiçik sahə”* deməkdir.

AĞYAZI BUDUQ. Etnonim mənşəli oykonimdir. Rayonun Hacıəlibəy İƏV-də yerləşən bu kənd 1917–1933-cü illərdə *Ağyazı* şəklində qeydə alınmışdır.

Ağ tərkibi bütün türkdilli xalqlarda yüzlərlə yer-yurd adının tərkibində işlənir.

Azərbaycan toponimiyasında, ümumilikdə 44 toponimin tərkibində “*ağ*” komponentinin işlənməsi qeyd olunur.

Mənbələrə əsaslanaraq filologiya elmləri doktoru F.Xalıqov yazır ki, türk dillərində “*yazı*” leksik vahidi hələ IX əsrdən işlədilmişdir. Qədim türk dillərində də “*yazı*” sözü “*çöl*”, “*düz*” mənalarındadır. (20, 119).

Oykonim *Ağyazı* və *buduq* sözlərindən ibarət olub “*buduqlular yaşayan Ağyazı kəndi*” deməkdir.

ALEKSEYEVKA. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Qusar çayının sağ sahilindən bir qədər aralıda yerləşir. XIX əsrdə rusların burada məskunlaşması ilə əlaqədar *Aleksey* (antroponim) və *evka* (rus dilindəki məxsusluq bildirən komponent) tərkiblərindən düzəldilmişdir. Daha sonra bura Quba rayonunun Zıxır kəndindən kütləvi surətdə tatlar axışıb gəldilər.

Əvvəllər Quba rayonunun Xuc kəndinə məxsus otlaq və təsərrüfat yerləri olan bu ərazi *Xuc palasa* (Xuc qışlaq) adlanırdı. *Xuc* tacik dilində “uçurum” deməkdir. Tacikistanda *Daranxuc*, *Xucguh* toponimləri mövcuddur. Xuclular Səlcuq-Türkmən mənşəli əhali hesab olunurlar.

ALICQIŞLAQ. Mürəkkəb oykonimdir. Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin ortalarında Qubanın *Alıc* kəndindən köçüb gələn ailələr özlərinə məxsus qışlaq yerində salmışlar. *Alıc/alıs/alış/alıc* sözü çoxmənalı olub, qədim türk dillərində *çayın ağzı*, *mənsəbi*, *axar suyun hövzəyə tökülən yeri*, *soyuq*, *uzaq*, *uzaqda olan*, *duz olmayan*, *vəhşi qus*, *kələ-kötür* və s. mənaları ifadə edir. Kənd Aşağı Zeyd İƏV-də yerləşir.

ARANOVKA. Rayonun Müskür İƏV-də kənd. Oykonomimin birinci komponentindəki *aran* sözü yaylaq yerlərə nisbətən alçaq və *iqlimcə isti olan yerlər* mənasındadır. Rusların ərazidə məskunlaşması ilə əlaqədar Aranovka adlandırılmışdır. 1992-ci ildən kəndin adı dəyişdirilərək *Əzizli* adlandırılmışsa da, hələ də bəzi mənbələrdə *Aranovka* kimi göstərilir.

ARMUDPADAR. Rayonun Yergüc İƏV-də kənd. 1933-cü ildə Xaçmaz rayonu ərazisində eyniadlı üç kənd qeydə alınmışdır. Mənbələrdə *padarların* Səfəvilər tərəfindən İrandan (Cənubi Azərbaycandan) köçüb gəlmələri qeyd olunur. *Padarlarla* bağlı olan və *Padar* adlanan başqa bir yaşayış məntəqəsindən fərqləndirmək məqsədi ilə belə adlandırılıb. Padar etnooykonimi Ağsu, Dəvəçi, Sabirabad, Oğuz rayonları ərazilərində tək, Xaçmaz rayonunda isə kəmiyyətcə iki olduğuna görə, birinə *armud* fərqləndirici ünsürü əlavə edilmiş və beləliklə, onovahidin diferensiallaşması baş vermişdir (20, 153).

Yerli sakinlər oykonimin tərkibindəki *armud* sözünü bu yerlərdə vaxtilə çoxlu armud bağlarının olması ilə əlaqələndirir. Əslində isə, *Armudpadar* oykoniminin *padar* tərkibi *oğuz-səlcuq* tayfalarından biri olan *padarlarla* bağlıdır.

Əksər mənbələrdə ən məşhur oğuz tayfalarından biri kimi təqdim edilən padarların Elxanilər dövründə Orta Asiyadan Azərbaycana köçürülmüş 200 min türkdilli ailə içərisində mühüm yer tutmaları qeyd edilmişdir. Onlar əvvəl Cənubi Azərbaycanda yaşamış, XI–XVII əsrlərdə – Səfəvilər dövründə isə müəyyən hissəsi dağstanlıların (ləzgilərin) qarşısını almaq məqsədilə Şimali Azərbaycana köçürülmüşdü (15, 86).

Mənbələrdə onların daha sonrakı dövrlərdə ictimai-iqtisadi hadisələrlə əlaqədar yerlərinin dəyişməsi və səpələnərək müxtəlif zonalarda məskunlaşmaları haqqında məlumatlar var. Yeni saldıqları yaşayış məntəqələri də onların etnik adı ilə adlandırıldığı üçün təkrarlanan adların yaranmasına səbəb olmuşdur. Bir-birinə

nisbətən yaxın yaşayış məntəqələri isə özündə fərqləndirici əlaməti əks etdirmişdir.

ARZU. Yaşayış məntəqəsi Samur-Abşeron kanalının yaxınlığında Hacıəlibəy İƏV-də yerləşir. Kənd (qəsəbə) XX əsrin 50-ci illərində 12 №-li sovxozun nəzdində salınmış və 1965-ci ildən rəsmi olaraq *Arzu* adlandırılmışdır. Oykonimin belə adlandırılması burada məskunlaşmış əhəlinin xoş gələcəyə ümidi ilə bağlıdır.

ASLANOBA. Kənd Seyidlikənd yeri İƏV-də, Xəzər dənizinin sahilindədir. Oykonim *Aslan* (şəxs adı) və *oba* sözlərindən düzəlib, “*Aslana məxsus oba, kənd*” deməkdir. *Aslan* sözü antroponim və etnonim kimi türk dilli xalqların toponimiyasında geniş yayılmışdır: *Aslanbud*, *Aslanbəyli*, (Qazax rayonunda), *Aslanlar*, *Aslanlı* (Ermənistan ərazisində), *Aslan*, *Aslanşah*, *Qamışaslan*, *Aslandüz* (İran) və s.

AŞAĞI LƏGƏR. Rayonun Köhnə Xudat İƏV-də qəsəbə. Sovet dövründə Çkalov adına sovxozun 5-ci şöbəsi yanında yaranmış və 1965-ci ildən Aşağı Ləgər adlandırılmışdır. Eyniadlı oykonim Qusar rayonunda, Qusar maili düzənliyində də var. Oykonimin tərkibindəki *aşağı* sözü fərqləndirici komponent olmaqla “*Aşağıda yerləşən Ləgər kəndi*” deməkdir. *Ləgər* sözü bəzi mənbələrdə *ləgər//ləkər* (dağ ətəyində çökəklik) və ya *lüəkər* (yarğanlı yer) kimi hallanır. Bəziləri isə “*ləkər*” sözünü *yaraşıq*, *görkəm* sözü ilə bağlayırlar. Əslində isə *ləkər//ləgər* sözü *laklar//ləklər* etnoniminin tələffüz formasıdır.

AŞAĞIOBA. Bu yaşayış məntəqəsi rayonun Seyidlikənd yeri İƏV-də, Xəzər dənizinin sahilindədir. Kənd *obalar* əsasında yaranmışdır. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında Susay kəndinə məxsus qışlaqda yaranmış iki obadan (Aşağıoba və Susayqışlaq) biridir.

AŞAĞI ZEYD. Kənd Qara çayın sağ sahilində, rayonun eyniadlı İƏV-də yerləşir. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun *Zeyd* kəndindən bir qrup ailənin həmin kəndə məxsus qışlaq yerində məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Oykönimin birinci komponenti yaşayış məntəqəsinin coğrafi mövqeyini bildirir. *Zeyd* ərəb mənşəli etnotoponimdir. Mənbələrdə oykönimin “*seyid*” sözündən yaranması haqqında fikirlər var.

Kəndin əsasını *Zeyd* kəndindən olan *Qasım* adlı bir şəxs qoyduğu üçün “*Qasım qışlağı*” da adlanır.

BABALI. Oykönim rayonun Müşkür İƏV-də yerləşir. 1917-ci ildə *Bəbəli* variantında qeydə alınmış bu kənd o zaman Quba qəzasının *Dədəli* bölgəsinə daxil idi. Keçmişdə *Qoz Babalı* (qozluq ərazidə yerləşdiyi üçün) və ya *Ərəb Babalı* da adlanırdı. Hazırda rayonun *Qaraqaşlı* kəndi yaxınlığında *Ərəb Babalı* adlı xarabalıq var. Eyniadlı yaşayış məntəqəsi Cəlilabad rayonu ərazisində də mövcuddur. Mənbələrdə göstərilir ki, kəndin əsasını Xaçmaz rayonundan köçmüş *babalılar* qoymuşlar. Tədqiqatçılar oykönimi VII əsrdə Azərbaycana köçürülmüş *ərəb* tayfalarından birinin adı ilə bağlayırlar. Etnotoponimdir.

BALAQUSARQIŞLAQ. Mürəkkəb üçkomponentli oykönimdir. Yaşayış məntəqəsi rayonun Qusarçay İƏV-də yerləşir. Oykönim Qusar rayonunun Bala Qusar kəndindən həmin kəndə məxsus qışlaq yerinə köçmüş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Oykönimin mənası “*Kiçik Qusar, Bala Qusar kəndinin qışlağı*” deməkdir.

BARAXUM. Qusar çayı sahilində Uzunoba İƏV-də kənd. 1933-cü ildə rayonun ərazisində *Baraxlı* kəndi də qeydə alınmışdır. 1917-ci ildə kiçik və böyük Baraxum, Köhnə və yeni Baraxum adlı dörd kəndin Quba qəzasının Dədəli və Müşkür bölgələrində yerləşməsi haqqında mənbələrdə məlumat verilir.

Oykonim *baraxlı//barağlı* etnonimindən yaranmışdır. Tədqiqatçılar *Baraxum* oykonimini Səlcuq türkləri ilə xristianlar (xristian mənşəli *baraxum* tayfası) arasında gedən mübarizə nəticəsində yaranmasını qeyd edirlər. Baraxumlar bu tayfanın başçısı Sultan İbrahim Eynalın (*Baraxum*) adı ilə onun irsindən qalmışlar (44).

BAYOBA. Rayonun Hacıəlibəy İƏD-də kənd. Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Cek kəndindən köçüb gəlmiş ailələr salmışlar. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə oykonim kəndin əsasını qoymuş *Bay* adlı bir şəxsin adı ilə adlandırılmışdır. Oykonim *bəy* və *oba* komponentlərindən ibarət olub mənası “*bəy kəndi, bəy obası*” deməkdir. *Bəy* sözünün qədim variantları *bay* formasında müasir özbək, qazax, qırğız və s. dillərdə işlənməkdədir.

BƏYQIŞLAQ. Oykonim *bəy* və *qışlaq* komponentlərindən ibarət olub, “*bəyə məxsus qışlaq, bəyin qışlağı*” mənasındadır. Bu yaşayış məntəqəsi rayonun Hülövlü İƏV-nə daxildir.

BOSTANÇI. Rayonun Dədəli İƏV-də kənd. Oykonimi etnotoponim hesab edən tədqiqatçıların fikrincə, toponim *bostan* (qırğızlarda və özbəklərdə *boston*) tayfa adından və *-çı* mənsubiyyət şəkilçisindən düzəlib. Kəndin ərazisində orta əsrlərə aid ərəb yazılı daş sənduqələrin və sinə daşlarının tapılması onun qədim yaşayış məskəni olmasından xəbər verir. *Bostançı* oykonimini bu kənddə yaşayan əhalinin qədim məşğuliyyəti ilə bağlayanlar da var. Ermənistanda *Bostançı Xaraba*, Gürcüstanda *Bostançı*, Özbəkistanda, *Bostanlıq*, *Bustan*, Tacikistanda *Bustankala* toponimləri qeydə alınmışdır.

CANAXIR. Rayonun Hülövlü İƏV-də kənd yaşayış məntəqəsini Quba rayonunun *Əlik* kəndindən çıxmış ailələr *Canaxır* adlanan yerdə salmışlar. Kənd əvvəllər Aşağı *Əlik* də adlanmışdır.

Azərbaycan dilinin əksər dialektlərində *cana* sözü “*yararsız yer*” mənasındadır, *xır* isə “*əkin sahəsi, taxıl təmizləyən yer*” mənasında işlənir. Bunu nəzərə alıb, oykonimin “*əkin sahəsi üçün yararsız yer*” mənasında olmasını söyləmək olar. Əslində isə burada yaşayışın olması tunc və dəmir dövrlərinə aid edilir. Bunu Canaxır kurqanlarından tapılmış maddi-mədəniyyət nümunələri də sübut edir.

CİĞATAY. Etnotoponimdir. Kənd rayonun Qaraçı İƏV-də yerləşir. Oykonim türkdilli *cığatay* tayfasının adındandır. Bu oykonim haqqında mənbələrdə Çingiz xanın oğlu Cığatayın adından olduğu göstərilir. Cığatayın türklərlə moğolların qarışığından əmələ gəlməsi haqqında məlumat verilir (51, 48).

Oykonim XVIII əsrin sonlarında Fətəli xanın Qarabağdan bəzi elləri, o cümlədən *cığatayları* Quba xanlığı ərazisində yerləşdirilməsi nəticəsində yaranmışdır. *Cığataylar* etnik adlarını Cığatay oykonimində yaşada bilmişlər.

Qəbələ rayonundakı *Cığatelli* oykonimi də “*cığatayların məs-kunlaşdığı kənd*” deməkdir. Oykonim 1917-ci ildə *Cığataylı*, 1933-cü ildə isə *Cığatallı* şəklində qeydə alınmış, tədricən *Cığatelli* variantına düşmüşdür.

XV əsr türk ədəbiyyatının ən böyük şairi Əlişir Nəvai *cığatay* türkcəsində yazıb-yaratmışdır (12, 144).

ÇAXÇAXLI. Rayonun Susayqışlaq İƏV-də kənd. Mənbələrdə oykonimin *çaxçax* (ağac çəpər) sözündən və *-lı* şəkilçisindən düzəlib, “ağac çəpərlə bağlanan yer” mənasında olduğu göstərilir (8, I c., 128). *Çaxçax* sözünün su dəyirman daşlarının çıxardığı səslə əlaqəli olması haqqında fikirlər də var.

ÇAXMAQLI. Kənd Ağçayın sahilində dağətəyi düzənlikdədir. Etnotoponimdir. Rayonun Qaraçı İƏV-də yerləşir. Mənbələrin verdiyi məlumata görə, *çaxmaqlılar* Qubalı Fətəli xanın dövründə

tayfa başçısı Şahsevən Məhəmməd xanın tabeliyində Ərdəbil ətrafından Quba xanlığına köçüb Müşkür və Şabran mahallarında məskunlaşmış səkkiz Şahsevən tayfasından biri olmuşdur. Bu tayfalar Şabran və Müşkür mahallarında *Çaxmaqlı, Cığatay, Hacılı, Ustacallı, Laman və Qaradağlı* ərəzilərinə yerləşdirilmişdir.

ÇARXI. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Oykönim *çayarxi* sözünün təhrif olunmuş formasıdır. Cağacıq çayından çəkilməmiş böyük suvarma arxının sahilində olduğu üçün oykonim belə adlandırılmışdır. Bu sözün su üzərində qurulmuş ağac dəzgahla (çarx) bağlılığı da ola bilər.

Abbasqulu Ağa Bakıxanov “Gülüstani-İrəm” əsərində Səbrənli Yəqub Çərxi adlı alimin adını çəkir. Tədqiqatçılara görə çarxılılar Əfqanıstanın Qəznə vilayətinin *Çərxi* kəndindəndirlər. Tatar-monqol istilaları dövründə Xəzər sahili ovalıq boyunca yaşayan əhalini başqa yerlərə, Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə isə imperiyanın müxtəlif yerlərindən Quba əyalətinə xeyli əhali köçürülmüşdü. Çarxılılar da bu köçürmə nəticəsində burada məskunlaşmış, əvvəlki yaşayış məskəninin adını *Çarxi* oykonimində yaşatmışlar.

Çarxi sözü qədim türk və fars dillərində “sənətkar” anlamındadır. Qədimdə müxtəlif peşə sahiblərinə “çərxi” deyilirdi. İ.Şahbazova görə yaşayış məntəqəsinin adı onların qədim məşğuliyyəti ilə bağlıdır (45).

ÇILĞIR. Rayonun Aşağı Zeyd İƏV-də kənd. Oykönim Vəlvələ çayın sahilində yerləşir. *Çılqır/Çilğır* sözü haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Ancaq bu sözü türk dilləri ilə bağlamaq daha düzgün olardı. Türk dillərində *çıldır/sildir/çılqır* sözü “çay, suyun ətrafı yayılması daşqın, məcrasından çıxan çay, qəzəblənmə” mənalarında işlənir. V.V.Radlov da “çılğın” sözünü “*qızğın, qəzəbli*” anlamları ilə bağlayır (40, 111).

Əvvəllər kəndin əhalisi Vəlvələ çayının sağ sahilində yaşamışlar. Arası kəsilməyən daşqınlar nəticəsində əhali çayın sol sahilinə

köçmək məcburiyyətində qalmışdır. *Çılqırlılar* özlərini Şamaxıdakı *Şıxlar* kəndindən gəlmə hesab edirlər. *Şıxlar* Çılqır kəndində toponimik yerdir. Şıxlar (Şeyxlər) isə başda Şıx Bəbələddin baba olmaqla Şamdan gəlmədirlər.

Yerli sakinlər kənd ərazisində vaxtilə daş qutu qəbirlərin olduğunu da bildirirlər. Oykönimin mənasını “*məcrasından çıxan çay*”, “*qəzəblənmiş çay və ya çayın ətrafa yayılan yeri*” kimi izah etmək olar.

Oykönim “Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti”nə düşməmişdir.

ÇİLƏGİR. Bu adla Azərbaycan ərazisində üç oykonim qeydə alınmışdır; bunlardan biri Qusar maili düzənliyində Urva İƏV-də, ikisi isə rayonun Aşağı Zeyd və Nərəcən İƏV-dəki kəndlərdir. Tədqiqatçıların ehtimalına görə *Çiləgir* sözü etnotoponimdir.

Oykönim XVI əsrdə Anadoluda yaşamış Boz Ulus tayfa ittifaqına daxil olan *çılaxır* tayfasının adı ilə bağlı yaranmışdır. Quba rayonu ərazisindəki Cağacıq çayı ilə Qaraçayın suayırıcında yerləşən dağ və həmin çayın bir qolu da *Çiləgir* adlanır.

ÇİNARTALA. Fitonim mənşəli bu oykonim rayonun eyniadlı İƏD-də, Qusar çayının sol sahilindən bir qədər aralıda yerləşir. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Qrız kəndindən gəlmiş ailələr tərəfindən *Çinarlı tala* adlanan ərazidə salındığından belə adlandırılmışdır. Bu ərazilər əvvəllər Qrız kəndinin qışlaq və təsərrüfat yerləri olmuş, sonra daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir. Oykönim “*çinar ağacları olan tala*” mənasındadır.

ÇUXUROBA. Rayonun Qımılqışlaq İƏV-də kənd. Oykönim *çuxur* (çökək) və *oba* (kəndin bir hissəsi) komponentlərindən ibarət olub, “*çuxurda olan oba, yurd*” mənasındadır. Kollektivləşmədən sonra *oba* daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir.

DALĞALI. Rayonun Nabran İƏV-də qəsəbə. Hidronim mənşəli düzəltmə oykonimidir. Xəzər dənizinin ləpədöyən sahilində yerləşdiyi üçün belə adlandırılmışdır.

DƏDƏLİ. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Mənbələrdə oykonimin əsl adının *Ərəbdədəli* olduğu bildirilir. Sonralar oykonimin tərkibindəki *ərəb* sözü düşmüşdür. Mənbələrdə dədəlilərin *ərəbdədəli* tayfasına mənsub olması haqqında məlumat var.

XVIII əsr rus hərbi qulluqçusu P.Q.Butkovun Qafqaz tarixi haqqında topladığı materiallarda *Dədəli* kəndinin adı çəkilir. Rusların və İran hakimlərinin Azərbaycandakı zülmünə qarşı mübarizə aparan və dövlət müstəqilliyinə cəhd göstərən Müşkur mahalının *Dədəli* kənd sakini Hacı Davud haqqında bu dövrün tanınmış səyyahı Lopuxin də məlumat verir. Hacı Davud 1728-ci ildə Kirit adasında əsirlikdə ölmüşdür.

Ağsu və Füzuli rayonlarının ərazisindəki eyniadlı oykonimlərin də *ərəbdədəli* tayfası ilə əlaqəli olduğu qeyd olunur.

DİGAHOBƏ. Kənd Köhnə Xudat İƏV-nə daxildir. Oykonim *Digah* (kənd adı) və *oba* sözlərindən ibarət olub “*Digah kəndinin obası, digahlılara məxsus oba*” mənasındadır. Yaşayış məntəqəsi kimi XIX əsrin ortalarından mövcuddur. *Digah* sözü tat dilindəki *di* (kənd) və *gah* (yer) sözlərindən ibarət olub “*kənd yeri, yurd*” mənasındadır. *Digahoba* kollektivləşmə illərindən sonra daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir.

DOSTLUQ. Nabran yaxınlığında kiçik qəsəbə. 1965-ci ildə 6 №-li balıq vətəgəsi yanında salınmış və rəmzi olaraq belə adlandırılmışdır. Burada əvvəl balıqçılıqla məşğul olan ailələr məskunlaşmış, sonra yaşayış evləri artmışdır. *Dostluq* Turizm üçün ən əlverişli ərazilərdəndir.

DÜZTAHİROBA. Üçkomponentli antroponim mənşəli oykonimdir. Rayonun Yalama İƏV-də yerləşir. Oykonim *düz* (düzenlik), *Tahir* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən ibarət olub “*düzdə yerləşən Tahirin obası*” mənasındadır. Dağlıq ərazilərdən gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir.

ƏBİLYATAQ. Rayonun Niyazoba İƏV-də kənd. Oykonim *Əbil* (şəxs adı) və *yataq* komponentlərindən ibarət olub “*Əbilin yataq yeri, Əbilə məxsus yataq (mal-qara saxlanılan yer)*” mənasındadır. Əvvəllər Quba rayonunun *Giləzi* kəndinə məxsus yataq olmuş və sonralar daimi yaşayış məskəninə çevrilmişdir.

ƏHMƏDOBA. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Oykonim *Əhməd* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən ibarət olub, “*Əhmədə məxsus oba*” mənasındadır. Oba sonralar daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir.

ƏRƏB. Rayonun Qalağan İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi özündə *ərəb* etnonimini əks etdirir. VII əsrdən ərəb işğallarının başlanması ilə əlaqədar Xilafətin tərkibinə daxil olan ərazilərə, o cümlədən, Azərbaycana xeyli ərəb tayfaları köçürülmüşdür. Mənbələrin məlumatına görə təkcə xəzər-ərəb müharibələri dövründə Hişam ibn Mərvan 731-ci ildə Şimal sərhədlərini qorumaq üçün Azərbaycanda Şamdan (Suriyadan) gəlmiş 40 min ərəb ailəsi yerləşdirmişdi. Ərəblərin Azərbaycana köçürülməsi sonralar kütləvi hal almışdı. Gələn ərəblərin əksəriyyəti Şam, Mosul, Yəmən, Kufə, Bəsrə və başqa ərazilərdən idi. XIX əsrin əvvəllərinə aid mənbələrə görə Zaqafqaziyadakı *ərəb* komponentli toponimlərin 29-dan 19-u Bakı quberniyasında idi. M.Vəliliyə görə, vaxtilə Azərbaycanı fəth edib, burada sakin olmağa başlamış ərəblər tamamilə türkləşmişlər (51, 54). Oykonim ərəblərin iz buraxdığı kəndlərdəndir.

Ağdaş, Laçın, Masallı rayonlarında eyniadlı oykonimlər qeydə alınmışdır. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda 15-dən çox “ərəb” komponentli oykonim mövcuddur.

ƏZİZLİ. Oykonim 1992-ci ilə qədər Aranovka adlanırdı. Kənd Müskür İÖV-də yerləşir.

FƏRZƏLİOBA. Köhnə Xudat İÖV-də kənd. 1917-ci ildə *Hacı Fərzəlioba* variantında qeydə alınmışdır. Oykonim *Fərzəli* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən ibarət olub “*Fərzəlinin obası, Fərzəliyə məxsus oba*” mənasındadır. Sonralar bu oba daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir.

GƏNCƏLİ. Müşkür İÖV-də kənd. Quruluşca düzəltmə oykonimidir. Bu oykonim *Gəncə* (şəhər adı) və mənsubluq bildirən *-li* şəkilçisindən düzəlib, “*Gəncədən olanlar*” mənasındadır. Gəncəli yaşayış məntəqəsinin Səfəvilər dövründə (1514-cü ildən – Çaldıran döyüşündən sonra) yaranması güman edilir. Mənbələrdə bu yaşayış məntəqəsini Gəncə şəhərindən köçüb gəlmiş ailələrin saldığı göstərilir. Eyniadlı kənd Salyan rayonunun Çuxanlı İÖV-də də mövcuddur. M.Kaşqarının əsərlərindəki bilgilərə əsasən *Gəncək* türk qəbilələrindən birinin adıdır. Professor R.Tağıyeva məlumat verir ki, qırpaq qrupu dillərindən fərqli olaraq, oğuz qrupu türk dillərində bir çox hallarda söz sonundakı *-k, -q* səsləri düşür və söz əvvəlində kar samitlərin cingiltiləşməsi meyli güclənir (28, 157). Deməli, *Gəncə* sözü *Gəncək* tayfasının adı ilə əlaqədardır. Bəzi tədqiqatçılar isə Gəncə sözünü “*xəzinə*” kimi mənalandırır.

GÖDƏKLİ. Rayonun Alekseyevka İÖV-də kənd. *Gödəkli* oykoniminin mənbələrdə qədim türk tayfası olan *Xələclərin gödəkli* tirəsinin adı ilə bağlı olduğu göstərilir. XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın mərkəzi quberniyalarından köçürülmüş

ruslar burada məskunlaşdıqdan sonra yaşayış məntəqəsi *Aleksandrovska* adlandırılmış və 1992-ci ildə kəndin əvvəlki adı qaytarılmışdır. Yerli sakinlərin yaşlı nəslin nümayəndələri özlərini Şəkiddən gəlmə hesab edirlər.

Beyləqan və Qubadlı rayonlarında Gödəklər adlı kəndlər mövcuddur. İmişli rayonunun Xələc İƏV-də də *Gödəklər* adlı yaşayış məntəqəsi də qeydə alınmışdır. *Gödəklər* Şəkiddə və Zaqatalada məhəllə adlarıdır.

GÜLALAN. Qaraçı İƏV-də yerləşən bu kəndin adı əslində *Gölolanqışlaq* olmuşdur. Qışlağın ərazisində kiçik göl olduğu üçün belə adlandırılmışdır. “Göl” sözünün “gül” variantı, yəni “ö-ü” əvəzlənməsi Quba-Xaçmaz keçid şivəsi üçün xarakterikdir.

Mənbələrdən məlum olur ki, Quba xanlığının fərmanlarında bu kəndin adı *Gölolanqışlaq* kimi qeyd olunurdu. Sonralar burada yaranmış daimi yaşayış məntəqəsi nəticəsində oykonimdəki *qışlaq* tərkibi tədricən itmişdir.

GÜNƏŞLİ. Qəsəbə tipli bu yaşayış məntəqəsi Nabran İƏV-də, Xəzər dənizinin sahilində yerləşir. 4 nömrəli Yalama balıq vətəqəsi yanında salınmışdır. 1965-ci ildən oykonim rəmzi olaraq *Günəşli* (kosmonim mənşəli oykonimdir) adlandırılmışdır.

HACIƏBDÜRRƏHİMOBA. Mürəkkəb oykonimdir. Rayonun Dədəli İƏV-də yerləşir. Yaşayış məntəqəsini Quba rayonunun Qrız kəndindən olan *Hacı Əbdürrəhim* adlı şəxs keçmiş qışlaq yerində salmışdır. Qışlaq kollektivləşmədən sonra daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir. Oykonim *Hacı Əbdürrəhim* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən ibarət olub, “*Hacı Əbdürrəhimə məxsus oba*” mənasındadır.

HACIƏHMƏDOBA. Yaşayış məntəqəsi Məzarçayın sahilində, Samur-Dəvəçi ovalığında yerləşir. Rayonun Əhmədoba İƏV-nə

daxildir. Mənbələrdə XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Qrız kəndindən olan *Hacı Əhməd* adlı şəxs yaşayış məntəqəsini keçmiş qışlaq yerində salması haqqında məlumat verilir. Kollektivləşmədən sonra daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir. Oykonomim “*Hacı Əhməd məxsus oba*” mənasındadır.

HACIƏLİBƏY. Bu yaşayış məntəqəsinin keçmiş adı *Hacıəlibəyqışlaq* olmuşdur. Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin ortalarında Yergüc kəndindən (Quba rayonu) çıxmış ailələr özlərinə məxsus qışlaq yerində salmışlar. Sonradan oykonimin tərkibindəki *qışlaq* komponenti düşmüşdür. Yaşayış məntəqəsi eyniadlı İƏD-nə daxildir.

HACIİŞAOBA. Rayonun Qımılqışlaq İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında Quba rayonu Qrız kəndindən köçmüş ailələrin keçmişdə *Hacı İsa* adlı bir şəxsə məxsus qışlaq yerində məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Oykonomim “*Hacı İsa məxsus oba*” mənasındadır.

HACIQAZMA. Rayonun Əhmədoba İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında salınmışdır. Oykonomim *Hacı* (şəxs adı) və *qazma* (qədim yeraltı tikinti) komponentlərindən ibarət olub, “*Hacıya məxsus qazma*” mənasındadır.

HACIQURBANOBƏ. Yaşayış məntəqəsi Qaraçı İƏV-nə daxildir. Oykonomim *Hacı Qurban* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən ibarət olub, “*Hacı Qurbana məxsus oba*” mənasındadır. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında keçmiş qışlaq yerində salınmışdır.

HACILAR. Rayonun Qalağan İƏV-də kənd. Etnotoponimdir. Ərəb sözü hesab edilən “*Hacı – Məkkəni ziyarət etmiş adam*” mənasını ifadə edir. (17, 96-97).

Bu oykonim haqqında mənbələrdə qeyd olunur ki, *hacılar* türkdilli tayfalardan olub, əvvəllər Şərqi Anadoluda yaşamışlar.

Qaraqoyunlu dövlətinin (1410–1468) siyasi həyatında yaxından iştirak etmiş hacılar böyük bir tayfa olmuşdur. Qubalı Fətəli xanın dövründə (1758–1789) şahsevən Məhəmməd xanın başçılığı ilə Ərdəbil əyalətindən Quba xanlığına köçüb Müşkür və Şabran mahallarında məskunlaşmış səkkiz tayfa arasında *hacılar* da var idi. Oykönim qızılbaşların *Zülqədər* tayfasının *hacılar* tirəsinə mənsub ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

Eyniadlı yaşayış məntəqəsi Ağdaş, Ağcabədi, Bərdə, Gədəbəy, Laçın və Tovuz rayonlarında da mövcuddur.

HACIMƏMMƏDOBA. Üçkomponentli mürəkkəb oykonimdir. Rayonun Pirquluoba İƏV-də yerləşir. Kənd XIX əsrdə Quba rayonunun *Hapıt* kəndindən olan Hacı Məmməd adlı bir şəxsə məxsus keçmiş qışlaq yerində salınmış və sonralar daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir. Oykönim “*Hacı Məmmədə məxsus oba*” mənasındadır.

HƏBİBKƏND. Rayonun Yeni həyat İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi kimi XIX əsrin ortalarından məlumdur. Oykönim *Həbib* (şəxs adı) və *kənd* komponentlərindən ibarət olub, “*Həbibə məxsus kənd*” mənasındadır. Yerli sakinlər Həbibkəndi “*sevimli kənd*” kimi mənalandırırlar.

HƏSƏNQALA. Bu yaşayış məntəqəsi Qusar rayonu Həsənqala kəndinin qışlaq yeri olmuşdur. Həmin kənddən köçmüş ailələrin burada daimi məskunlaşması nəticəsində paralel olaraq belə adlandırılmışdır. *Həsənqala* oykonimi ərazisindəki (Qusar rayonu) eyniadlı qədim qalanın adından yaranmışdır. Kənd Qusarçay İƏV-nə daxildir.

HÜLÖVLÜ. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Bəzi tədqiqatçılara görə toponim təhrifə uğramışdır. Oykönim özündə qədim türkdilli karluqların *gelo* (gelu) tayfasının (üç oğuz da adlandırılırlar) adını əks etdirir. *Hülövlü* sözünün tərkibindəki *-lü* tərkibi isə mənsubiyyət şəkilçisidir.

XIII əsrdə monqol yürüşlərində iştirak etmiş bu tayfa sonralar Azərbaycanın şimal-şərq hissəsində məskunlaşmışdır. Bu isə daha ağılabatandır. Oykönimin qədimliyini sübut edən nümunələr – bu dövrə aid edilən minalı və şirsiz qablar Xaçmaz Tarix Diyarşünaslıq muzeyinin maraqlı eksponatlarındandır.

Gelu tayfasının adını Şəki şəhərindəki *Güleyli* məhəlləsinin, Abşeron yarımadasındakı Küleyli dağının adı ilə də bağlayırlar.

XAÇMAZ. Eyniadlı inzibati rayonun mərkəzi (bu barədə kitabda verilmiş “Ensiklopedik məlumat”a baxmalı).

XANLIQOBA. Rayonun Çarxı İƏV-də kənd. Oykönim *xanlıq* və *oba* komponentlərindən yaranıb, “*xanlara məxsus oba yeri*” mənasını ifadə edir. Bu yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun dağlıq ərazilərindən köçmüş ailələrin *xanlıq* adlı ərazidə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Həmin ərazi isə vaxtilə Quba xanlarına məxsus mülk yerləri olmuşdur.

Bəzi tədqiqatçılara görə xanlıqobalılar *xançoban* tayfasından olub, Cənubi Azərbaycanın Qaradağ vilayətindəndirlər. Onlar əvvəlcə Muğandakı *Xanlıq* qışlağında yaşamış, sonra isə bura köçmüşlər.

XANOBA. Kənd Quba xanlarına məxsus ərazidə salındığı üçün belə adlandırılıb. Oykönim xan və oba komponentlərindən ibarət olub, “*xanın obası*” mənasındadır. Yalama İƏV-də yerləşir.

XARAXOBA. Oykönimdə olan “*xarax*” sözü avar dilində “*köhnə, əski, qədim*” sözündəndir. XIX əsrin əvvəllərindən Dağs-tanın Xarax kəndindən köçüb gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

XASPOLADOBA. Oykönim *Xaspolad* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən düzəlib, “*Xaspolada məxsus oba*” mənasındadır.

Əvvəllər paralel olaraq Qasabovka da adlanırdı. Yaşayış məntəqəsi Müşkür İƏV-nə daxildir.

XƏZƏRLİ. Rayonun Uzunoba İƏV-də, Xəzər dənizi sahilində yerləşir. Yaşayış məntəqəsi Böyük vətən müharibəsindən sonrakı illərdə Xəzər dənizi sahilində salındığı üçün belə adlandırılmışdır.

Xəzər sözü türkdilli xəzərlər etnik birliyinin adından əmələ gəlmişdir. Bu türklər Şimali Qafqazda “*Kaspi*” sahillərinin qədim yerli sakinlərindəndir. Xalqımızın etnogenezində xəzərlər mühüm rol oynamışdır.

XIRDAOYMAQ. Bəzi tədqiqatçılar oykonimin *xırda* (kiçik) və *oymaq* (kənd, el, oba) komponentlərindən ibarət olub, “*kiçik kənd, oba*” kimi mənalandırırlar. Daha ilkin mənbələrdə isə oykonimin etnotoponim olması göstərilir və oykonimin Səlcuq qəbilələrindən olan şahsevən tayfa nəsilələrinin buraxdığı iz nəticəsində yaranması ehtimal olunur (49, 45).

XUDAT. Xaçmaz rayonunda şəhər. Çox güman ki, “*xudat*” sözü fars dilindəki “*hakim, hökmdar*”, daha qədim mənası isə **Allah** (xuda) sözündəndir. Mənbələrdə isə oykonimin türk dillərindəki *xod/xud* (tərəvəz) və *-at* (yer) komponentlərindən ibarət olub, “*bostan yeri*” mənasını ifadə etdiyi qeyd olunur (8, I c., 251). Bu fikirlə razılaşımaq olmaz.

XVIII əsrin ortalarında Azərbaycanda yaranmış feodal dövlətlərindən biri olan Quba xanlığının mərkəzi Xudat olmuşdur. Xanlığın banisi Hüseynəli xan Xudatda müdafiə qalası da tikdirmişdi.

Feodal-ara mübarizələri və xarici basqınlar iqamətgahı Xudat kimi açıq, çətin müdafiə olunan yerdən təbii müdafiə imkanı olan yerə köçürməyi zəruri etdi. Mənbələrdə xanlığın mərkəzinin 1747–1748-ci illərdə Qubaya köçürülməsi göstərilir (35, 9).

Bəzi mənbələrdə qeyd olunur ki, ərəb istilaları zamanı Orta Asiyada bir çox əyalətlərin rəhbərləri “*Xudat*” adlanırdı. Xudat sözünün kökü “*xud*” (kut) türkdilli xalqlarda “*səadət*” mənasını dadır. Bu ifadə isə hakimlərin böyüklüyü, ədalətli idarəçiliyi ilə bağlıdır. Tarixçi alim, həmyerlimiz İ.Şahbazov bu fikri təsdiqləyir.

Xudat 1943-cü ilin oktyabrında eyniadlı rayonun mərkəzinə çevrilir. Mənbələrin verdiyi məlumata görə 1955-ci ildə rayon mərkəzinin əhalisi 5 min nəfərdən yuxarı deyildi.

Şəhərdə cəmi 578 yaşayış evi və bir o qədər də təsərrüfat tikililəri var idi. 1959-cu il dekabrın 4-də Xudat rayonu ləğv edilərək ərazisi Xaçmaz rayonuna verilir (38, 119).

XURAY. Rayonun Seyidlikənd yeri İƏV-də kənd. Keçmiş adı Xurayqışlaq olmuşdur. Yaşayış məntəqəsi Qusar rayonundakı Xuray kəndinə məxsus qışlaq yerində salınmışdır. XIX əsrin ortalarından həmin kənddən köçmüş ailələr burada məskunlaşmışlar. Oykönim ləzgi dilindəki *xur/xür* (kənd) sözü və *-ay* (ismin çıxışlıq hal şəkilçisi) toponimindən ibarət olub, “*kənddən olan*” mənasındadır.

İDRİSOBA. Rayonun köhnə Xudat İƏV-də, Qusar maili düzənliyindədir. Yaşayış məntəqəsi keçmişdə Quba rayonu Qrız kəndindən olan İdris adlı şəxsin obası olmuş, sonralar daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir. Oykönim *İdris* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən ibarət olub, “*İdrisin obası*” mənasındadır.

İLXİÇİ. Eyniadlı oykonimlə rayon ərazisində iki yaşayış məntəqəsi mövcuddur.

1. Qalağan İƏV-də kənd. Kəndin keçmiş adı *İlxıçı Həsən Əfəndi* olmuşdur. Quba xanları tərəfindən xanlığın qazisi Həsən Əfəndiyə bağışlanmış və onlar vergilərdən azad edilmişdir. Bu, İlxıçı tayfasının məskunlaşdığı kənddir. Sonradan oykonimin tərkibindəki *Həsən Əfəndi* komponenti atılmışdır.

2. Niyazabad İƏV-də kənd. Kəndin əvvəlki adı *Məmmədخان İlxıçı* olmuşdur. Məmmədخان həmin kənddə məskunlaşmış İlxıçı tayfasına mənsub ailələrin başçısının adıdır.

İlxıçı Səlcuq türklərinin tayfa adıdır. Bu türk tayfaları Osmanlı imperatorluğu dövründə doğma vətənləri Anadolunu tərk edərək Azərbaycana gəldilər və daimi olaraq burada qaldılar. Bu tayfalar (İlxıçı və Qaradağlı – *Q.İ.*) Azərbaycana köçdükləri vaxtdan öz qəbiləçilik təşkilatlarını unudaraq, başqa türk əhalisiylə qarışıbmışlar. Öz qəbilələri adıyla iz buraxdıqları oykonimlərdən başqa, onlardan bir iz qalmamışdır. M.Vəlili (Baharlı) şahsevən *ilxıçı* qəbilələrinin 1921-ci il məlumatına görə Quba qəzasında aşağıdakı kəndlərdə iz buraxdıqlarını qeyd edir. “Quba qəzasında – Qasımqışlaqlı (2), Xəlifələr, Ulduğ, Zərgərli, İlxıçı Həsən Əfəndi, İlxıçı Məmmədخان, İlxıçı Qaradağlı (2), Əhmədli (2), Xırdaoymaq” (51, 45).

Şübhə yoxdur ki, bu kəndlərin əhalisi içərisində onların nəsil -ləri qalmaqdadır. Şamaxı rayonu ərazisində, Pirsaat çayının sol sahilində hündürlüyü 673 m olan eyniadlı dağ qeydə alınmışdır. Burada keçmişdə ilxıçı tayfasına məxsus yaylaq yurdu olduğu bildirilir.

KEYMƏRƏZ. Oykonimin əvvəlki adı *Ərəb Keymuraz* olmuş -dur. Vaxtilə Azərbaycana fəth edib, burada sakin olan türkləşmiş ərəblər bu adı yadigar qoymuşlar. Kənd Qalağan İƏV-də yerləşir. Oykonim Keymuraz adlı şəxsin nəsilələrinin burada məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

KİÇİK BARAXUM. Rayonun Dədəli İƏV-də kənd. Vaxtilə Baraxum kəndindən ayrılmış ailələr tərəfindən salındığı üçün belə adlandırılmışdır. Oykonimin tərkibindəki “*kiçik*” komponenti fərqləndirici əlamət daşıyır.

KÖHNƏ XAÇMAZ. Rayonun Müşkür (Pavlovka) İƏV-də kənd. 1900-cü ildə Biləcəri-Dərbənd dəmir yolu xəttinin çəkilişi ilə əlaqədar burada tikilən stansiyaya Xaçmaz stansiyası adı verilmişdi. Xaçmaz kəndi tikilmiş stansiyadan əvvəl mövcud olduğu üçün belə adlandırılmışdır. XIX əsrin əvvəllərində çarizmin xristianlaşdırma siyasəti nəticəsində bura ruslar və ermənilər köçürülmüşdür. Çox güman ki, oykonimin belə adlandırılması xristianlığın möhkəmləndirilməsi ilə bağlı olmuşdur.

KÖHNƏ XUDAT. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Xudat şəhərinin yaxınlığındadır. Kənd Xudat dəmir yolu stansiyasından əvvəl mövcud olduğu üçün fərqləndirmək məqsədi ilə Köhnə Xudat adlandırılmışdır.

KRASNI XUTOR. Rayonun Uzunoba İƏV-də kənd. Oykonim rus dilindəki *krasnı(y)* (qırmızı) və *xutor* (yaşayış yeri) komponentlərindən düzəlib, “*qırmızı qəsəbə, kənd*” mənasındadır. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin axırlarında çar hökuməti tərəfindən “sürgün” edilmiş *subbotniklərin* burada məskunlaşması nəticəsində yaranmış və belə adlandırılmışdır.

QADAŞOBA. Oykonim *Qadaş* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən ibarət olub, “*Qadasın obası*” mənasındadır. Yaşayış məntəqəsi Quba rayonu Künsət kənd sakini *Qadaş* adlı şəxsin oba yeri olmuş və sonralar nəsillərin artımı nəticəsində kəndə çevrilmişdir. Kənd Qımılqışlaq İƏV-də yerləşir.

QALAĞAN. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Oykonimi bəziləri yabanı tikanlı səhra bitkisinin adı ilə əlaqələndirirlər. Bu səhv fikirdir. Əslində isə Qalağan etnotoponimdir. Qalağan sözü “*quliqan*” etnoniminin təhrif olunmuş formasıdır. *Quliqan* qədim türkdilli tayfanın adını əks etdirir. *Quliqanlar* mənşəcə erkən orta əsrlərdə Monqolustanın qərbində Sələng çayının hövzəsində

yaşamış *tolos* (tulus) tayfasının bir qolunu təşkil etmişlər. *Toloslar* XII əsrdə monqollara qarışmış və Ön Asiyanın işğalında iştirak etmişlər. XIII əsrdə onların müəyyən hissəsi Azərbaycanda məskunlaşmışdır. *Qalağan* kəndinin qədim yaşayış məskənlərindən biri olması faktını ərazisindən tapılmış maddi-mədəniyyət nümunələri olan əmək alətləri də təsdiqləyir.

QARABAĞLI. Rayonun Niyazabad İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi 1780–1781-ci illərdə Quba xanı Fətəli xanın Qarabağ xanlığından köçürdüyü ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Oykönim “*Qarabağdan olanlar, Qarabağdan gələnlər*” mənasındadır. Oykönimin *Qara* (böyük) və *bak* (qədim türk dillərində el, tayfa, soy) sözlərindən ibarət olduğu ehtimal olunur. Orta əsrlərdə Qafqaz Albaniyasında yaşayan peçeneqlərin *qarabağ* qolunun adındandır. Oykönimin tərkibindəki *-lı* şəkilçisi “*mənsubluq, məxsusluq*” bildirir.

Salyan və Samux rayonları ərazisində eyniadlı yaşayış məskənləri mövcuddur.

QARACALLI. Rayonun Əhmədoba İƏV-də kənd. Məzarçayın sahilindəki düzənlikdə yerləşir. Etnotoponimdir. *Qaracallılar* türkləşmiş kürdlərdir. Bu kürdlər, demək olar ki, öz dillərini tamamilə unutmuşlar. Kəngərlilərin Qaracallı tayfasına məxsus bir qoldur. Qaracallılar müxtəlif dövrlərdə Azərbaycana yayılmışlar. Qaracallı tayfasının bir qismini 1781-ci ildə Qubalı Fətəli xan Qarabağdan öz xanlığının ərazisinə köçürmüşdü. Onlar öz etnik tərkiblərini müxtəlif oykonimlərdə saxlaya bilmişdir. Məsələn: *Kürd, Kürdsaban, Kürdmaşı, Kürdqarabağlar* (Göyçay); *Kürd-qaradağlı, Kürdlər* (Şuşa); *Kürdmahmudlu, Kürdmahrızlı* (Cəbrayıl); *Səfikürd* (Gəncə); *Bərgüşad, Kürdlər* (Lənkəran) və o cümlədən, *Qaracallı* adı ilə dörd yaşayış məntəqəsi (Ucar, Qubadlı, Cəbrayıl və Xaçmaz rayonlarında).

Çapar Kazımov Cəbrayıl rayonundakı Qaracallı oykoniminin

ilkin formasının *Qarahacılı* olduğunu qeyd edərək, tərkibindəki “qara” sözünü “*qorxmaz, cəsarətli*” kimi mənalandırır (27, 12).

“Azərbaycanın coğrafi adları” kitabında isə *Qaracallı* oykonimi kürd qəbiləsinə mənsub nəsil adı kimi qeyd olunur (50, 39).

Qeyd edək ki, Xanlar rayonu ərazisində *Qaracallı tərəsi* (Əli Bayramlı kəndi) və *Qaracallı dərəsi* (Bolçalı kəndi) adlı iki toponim də qeydə alınmışdır.

QARACIQ. Etnotoponimdir. Mənbələrdə XVIII əsrdə Qarabağ xanı Pənahəli xanın Naxçıvanın Qaracıq (Qaracıq) kəndindən Qarabağa köçürdüyü kəngərlilərin bir hissəsini sonralar Qubalı Fətəli xan öz xanlığının ərazisinə köçürməsi haqqında məlumat verilir. Oykonim həmin ailələrin burada məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

Yaşayış məntəqəsi Aşağı Zeyd İƏV-nə daxildir.

QARACIQ ZEYD. Rayonun Aşağı Zeyd İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Zeyd kəndindən bir qrup ailənin həmin kəndə məxsus qışlaq yerində məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Yeni yaşayış məskəni Qaracıq kəndinə çox yaxın olduğu üçün belə adlandırılmışdır. Oykonim “*Qaracıq kəndi yaxınlığındakı zeydlilər*” mənasını bildirir.

QARAÇAYCEK. Oykonim XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Cek kəndindən bir qrup ailənin Şabran düzünə köçərək məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Kənd Qaraçayın sahilində yerləşdiyindən belə adlandırılmışdır. Oykonim “*Qaraçay sahilindəki cekilər*” mənasındadır. Kənd Aşağı Zeyd İƏV-nə daxildir.

Cig (cek) qədim türk tayfalarından birinin adıdır. Herodot *ciglərin* Qara dəniz sahillərində yaşamasından xəbər verir. Tarixçi-alim, həmyerlimiz İ.Şahbazov isə mənbələrə əsaslanaraq *ciglərin/cigllərin* VI–VII əsrlərdə Yenisey çayının mənbəyində yaşadıklarını, IX əsrin əvvəllərindən X əsrin axırlarınadək onların

yaratdığı *Qaraxanilər* dövlətinin geniş bir əraziyə malik olmasını yazır (46).

XI yüzilliyin müəllifi Mahmud Kaşqariyə görə *ciglər* Taraz (Cambul) vilayətinin yaxınlığındakı *Cigil* şəhərində və onun ətrafında yaşamışlar. Mənbələrdə Orta əsrlərdə İssikkulun hər tərəfini *cigil* tayfalarının tutduğu bildirilir.

Quba rayonunun Cek kəndinin içərisində böyük bir qaya daşı və bunun üstündə bir neçə ev var. Kəndin əhalisi bu daşa *kum*, Cek kəndindən çıxmış obaların əhalisinə isə *kumayti* deyirlər. Kumayti ceklərə görə “*Cek kəndindən çıxanlar*” deməkdir. Cek həm də, türk dillərində “*yarğan*” mənasındadır.

QARAÇI. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Ağçayın sahilində, Samur-Dəvəçi ovalığındadır. Oykonim türkdilli xalqlar içərisində *siqan* adlanan *qaraçı* xalqının adı ilə bağlıdır. XIX əsrin əvvəllərində kəndin ərazisində bir neçə *qaraçı* ailəsinin yaşaması mənbələrdən məlumdur. Mənşəcə Hindistanın *Kəraçi* vilayətindən çıxmaları haqqında fikirlər geniş yayılmışdır. M. Vəlili yazır ki, Azərbaycan qaraçıları öz dilləri və türk sözləri ilə qarışıq tat dilində danışırlar. Bununla bərabər onların dili hind-Avropa dillərinin Şimal-Qərb qrupu əlamətlərinə malikdir (51, 64). Qaraçılar əvvəl Azərbaycan ərazisində köçəri həyat sürürdülər. Hazırda isə demək olar ki, oturaq həyata uyğunlaşmışlar.

Xaçmaz rayonunda *Qaraçı* kəndi, Hacıqabul yaxınlığında *Qaraçı* karvansarası, Ağdaş rayonu Mollalar kəndində *Qaraçı* təpəsi, Xanlar rayonu ərazisində *Qaraçı* dərə, İsmayilli rayonu Güyüm kəndi yaxınlığında *Qaraçibulaq*, Zəngilan rayonu Keşikli kəndi ərazisində *Qaraçı* çuxuru toponimlərdə *qaraçı* etnoniminin izlərini qoruyub saxlaya bilmişdir.

QARADAĞ BUDUQ. Oykonim Qaradağ və Buduq adlarının birləşməsindən yaranmışdır. Qaradağlı kəndinin yaxınlığında yerləşdiyinə görə digər Buduq kəndindən (indiki Ağyazı Buduq)

fərqləndirmək üçün belə adlandırılmışdır. *Qaradağlı* oykonimindən sonralar *-lı* şəkilçisi düşmüşdür. Oykonim “*Qaradağlı kəndi yaxınlığındakı Buduq kəndi*” mənasındadır. Hülövlü İƏV-də yerləşir.

Professor V.Piriyev yazır ki, “*Buduq*” oykonimi buduqlulara qonşu xalqlar, etnik qruplar tərəfindən verilmiş addır. Buduqlular isə özlərini “*buduq*” və ya “*buduqlu*” deyil, “*budad*” adlandırırlar. O, XIII–XIV əsrlərin görkəmli tarixçisi, həkimi və dövlət xadimi Fəzlullah Rəşidəddinin “*Came ət-təbarix*” (Tarixlərin toplusu) əsrinə istinad edərək oykonimin *budat/budad* qəbiləsi ilə əlaqədar olduğunu yazır. *Budat/budad* qəbiləsi isə qədim vaxtlardan monqol ləqəbi daşıyan türk qəbilələrindən olan “Nurun türkləri” sırasına daxil edilir. *Budat/budad* sözü *bud* etnoniminin *-at/-ad* mənsubiyyət şəkilçisi ilə birləşməsindən ibarət olub, “*budlu, buda mənsub olan*” mənasını verir. “*t*” samitinin “*d*”-yə keçməsi adi fonetik haldır. Müasir buduqlular XIII əsrin birinci yarısında Azərbaycana gəlmiş türk-monqol qəbilələrindəndir (11, 21–23).

Buduq sözünə müxtəlif yanaşmalar da var. M.Vəlili (Baharlı) buduqluları yerli – “*xüsusi Qafqaz xalqları*” (qırız, cek, xınalıq, həpıt və s.) qrupuna daxil edir (50, 29).

Q.Qeybullayev buduqluların Şəki-Zaqatala zonasından (Albaniyanın *Bed/Bex/Bis* vilayətindən) gəlmələr olduğunu yazır (55, 93).

Həmyerlimiz tarixçi alim İmammirzə Şahbazov isə Buduğun tayfa adı olduğunu və Herodotun adını çəkdiyi *budilər*lə əlaqəsi olduğu qənaətindədir (47).

Buduqlular *Bas Buduq, Agyazı, Qarabulaq, Qaradağ, Qaraçay, Dəliqaya, Yergüc, Suxtakələ (Suxtaqala) buduqlusu* və s. kimi tanınırlar.

QARADAĞLI. Rayonun Hülövlü İƏV-də kənd. *Qaradağlı* ən böyük Azərbaycan ellərindən birinin adıdır. Yaşayış məntəqəsi

mənşəcə Səfəvilərin hakimiyyət uğrunda mübarizəsində böyük rol oynamış qızılbaşların müəyyən ərazilərdə *qaradağlı* tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Tayfa isə öz adını Cənubi Azərbaycanın Qaradağ mahalının adından almışdır. Onlar burada, Qaradağın ətəklərində qoyunçuluqla məşğul olmuşlar. Səfəvilər hakimiyyətə gəldikdən sonra *qaradağlılar* müxtəlif ərazilərə yayılmışlar. Azərbaycanın ayrı-ayrı ərazilərində iyirmiyə yaxın *Qaradağlı* toponimi mövcuddur.

QARAQAŞLI. Rayonun Qaraçı İƏV-də kənd. Oykonim *qaraqaşlı* tayfasının adı ilə bağlıdır. XIX əsrin ortalarında 376 ailədən ibarət *qaraqaşlılar* Azərbaycanın müxtəlif zonalarında bir sıra yaşayış məntəqələri salmışlar. Mənbələrdə onların Asiya və Altayda yaşamış *qarakeş* tayfasının oğuz və monqolların tərkibində Azərbaycana gəlmiş hissələri olduğu bildirilir. Eyniadlı oykonim Ağsu, İmişli, Neftçala, Sabirabad rayonlarında da mövcuddur.

QARAQURDLU. Rayonun Qaraçı İƏV-də kənd. Tədqiqatçılara görə, yaşayış məntəqəsini XVIII əsrin axırlarında Quba xanı Fətəli xanın Qarabağdan köçürdüyü *kəngərlilərin qurdlu* tayfasına mənsub olan ailələri *Qarasu* adlı gölməçə yaxınlığında salmışlar. Həmin vaxtlar yaşayış məntəqəsi *Qarasu Qurdlu* adlandırılmış, sonradan oykonimin tərkibindəki *su* komponenti düşmüşdür. Oykonim “*Qarasu yaxınlığındakı Qurdlu kəndi*” mənasındadır.

Türkdilli xalqlarda qurd totem seçilmiş və müqəddəs sayılmışdır.

Mənbələrdə Azərbaycan ərazisində (Qarabağda) XIX əsrin əvvəllərində *Dördlər Qurdu*, *Qurt-Qaradağlı*, *Qurt-Bərdə* adlı yaşayış məntəqələri olması haqqında məlumat verilir. Hazırda Ağdam rayonunun Qasımlı İƏV-də və Bərdə rayonunun Kətəlparaq İƏV-də *qurdlu* tirəsi ilə bağlı *Qurdlar* yaşayış məskənləri mövcuddur.

Keçən əsrdə Ukraynanın Odessa vilayətində bir, Krım vilayətinin Sak rayonunda isə iki *Kara Kurt* adlı yaşayış məntəqəsi

qeydə alınmışdır. *Qurduların* yayılma arealları oykonimin etno-toponim olmasını söyləməyə əsas verir.

QARĞALIQ. Kənd Qaraçayın sahilində, Niyazabad İƏV-də yerləşir. *Qarğalıq* oykonimi qədim türk tayfalarından birinin adı olan *qarğa/karqa* və qədim türk dili abidələrində bir sıra mənalarla yanaşı, həm də *-lı* şəkilçisinin sinonimi kimi mənsubluq, aidlik mənasında işlənmiş *-lıq* şəkilçisindən ibarət olub “*qarğa tayfasına məxsus kənd*” mənasını daşıyır. Türkdilli xalqların toponimiyasında *Karqa* coğrafi termin kimi “*daşlı, çınqıllı zolaq*” mənasında da işlənir.

Qarğalıq oykonimini, bəzilərinin qəbul etdiyi kimi zoonim (quş adı) hesab edilməsi doğru deyil.

Yerli sakinlər oykonimi “*darğalıq*” sözünün təhrif olunmuş forması hesab edirlər. Onların fikrincə, kəndi vaxtilə Quba xanın darğası idarə etdiyindən oykonim belə adlandırılmışdır.

Eyniadlı oykonim Babək rayonunda və Masallıda da mövcuddur. Keçən əsrdə Tatarıstanda *Karqalı*, Şimali Qazaxıstanda *Karqalı*, Krımda *Karqalıq* toponimləri qeydə alınmışdır.

QƏDİMƏLİQIŞLAQ. Rayonun Aşağı Zeyd İƏV-də kənd. Oykonim *Qədiməli* (şəxs adı) və *qışlaq* sözlərindən ibarət olub, “*Qədiməliyə məxsus qışlaq, Qədiməlinin qışlağı*” mənasındadır. XIX əsrin axırlarında Quba rayonunun dağlıq ərazilərindən köçmüş ailələrin qışlaq yerində daimi məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

QIMILQIŞLAQ. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsinin əsasını Qubanın Qımıl kəndindən olanlar XIX əsrin ortalarında qoymuşlar. Hidronim mənşəli oykonim olması ehtimal olunur. *Qımıl* sözü Sibir toponimiyasında *Qılmimil* “*isti su, mineral su*” mənasında qeydə alınmışdır. Qudyal çayının bir qolu *Qımıl* adlanır. *Qımılqışlaq* əvvəllər Qubanın Qımıl kəndinə məx -

sus qışlaq yeri olmuş, sonralar daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir. Oykonom *Qımıl* (kənd adı) və *qışlaq* (coğrafi məkan) komponentlərindən ibarət olub, “*Qımıl kəndinin qışlağı*” mənasındadır.

QIRAQLI. Yaşayış məntəqəsi Çinartala İƏD-nə daxildir. Etnonim mənşəli bu oykonimin adı, əslində *Qırağlı* kimi qeyd olunmalıdır. Kənd Qusar çayı ilə Samur-Abşeron kanalının kəsişdiyi ərazidə yerləşir. “Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti”ndə keçmiş adının Qırağlı-Cekli olması göstərilir. Mənbədə düzgün olmayaraq yaşayış məntəqəsinin XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Cek kəndindən köçüb gəlmiş bir qrup ailənin məskunlaşması nəticəsində yaranması qeyd olunur (8, 54). Halbuki, ceklilər köçüb gəldikləri zaman Qırağlı kəndi artıq mövcud idi. Ceklilərin bir qismi bu yaşayış məntəqəsində, bir qismi isə Qusar çayının sağ sahilində məskunlaşmışdılar. Bunun nəticəsində həmin yeni salınmış yaşayış məntəqəsi Qırağlı-Cekli (yəni Qırağlı kəndi yaxınlığındakı ceklilər) adlandırılmışdır. Hər iki yaşayış məntəqəsi vaxtilə Quba qəzasına daxil olduğu üçün eyniləşdirilərək Qırağlı-Cekli adlandırılmışdır. *Qırağlı* oykonimi heç də “*çay qırağı*”, “*çay sahili*” ilə bağlı deyil.

Mənbələrdə *Qırağlı* yaşayış məskəninin bu ərazidə XVIII əsrin ortalarında salınması faktı göstərilir (23, 22).

Qırağlılar *qayı* adlanan türk tayfalarının əfşar qoludur. Nadir şahın zamanında Azərbaycana gələrək Quba və Cavad qəzalarında məskunlaşmışlar (49, 49). 1758-ci ildə Hüseynəli xanın vəfatından sonra hakimiyyətə gələn Fətəli xan Quba xanlığının yüksəlişi ilə bağlı və dövlətin sərhədlərini möhkəmləndirmək üçün Muğandan Şahsevən *qırağlıluların* bir qismini xanlığın ərazisinə köçürmüşdü. Bu köçürmənin 1768-ci ildən sonra, yəni 1774-cü ilə qədər aparılması qeyd olunur (23, 16-17). “*Qırağlı*” sözü türk mənşəli olub, *qırağ* (qədim türk dillərində “*dağ silsiləsində məskən salan, ucalan, ucalıq*” mənalarında) və mənsubluq bildirən *-lı* şəkilçi -sindən ibarətdir. “ğ” samitinin “q”-yə keçməsi adi fonetik əvəzlən-

mə olub, görünür, “qıraq” (kənar) sözünün leksik xüsusiyyətini aydınlaşdırır (23, 22–23).

Çapar Kazımov “Qıraxdın” toponiminin izahında *qırax* (*qıraq*) sözünün tayfa adı, *-dın* tərkibini isə qədim dövrlərdə dilimizdə ismin çıxışlıq hal şəkilçisi kimi işləndiyini yazır (27, 15).

Goranboy və Xanlar rayonlarında da qeydə alınmış *Qırıqlı* oykoniminin mənbələrdə bu tayfanın adı ilə bağlı olduğu qeyd olunur.

QOBUQIRAQ. Rayonun Hülövlü İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrdə Quba rayonunun dağlıq ərazilərindəki kəndlərdən köçüb gəlmiş ailələrin *qobu* adlı coğrafi ərazidə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Oykonim *Qobu* (suyun yardığı çökək, çay dərəsi) və *qıraq* tərkibindən ibarət olub, “Qobunun qırağı, kənarı” mənasındadır.

Qobu sözü ilə əlaqədar Azərbaycanda bir sıra yer adları mövcuddur. Bunlardan; Abşerondakı *Qobu* qəsəbəsi, Ağdaş rayonundakı *Qobuüstü* kəndi, Girdimançayın bir qolu və s.

QOÇAQLI. Kənd Pirquluoba İƏV-də yerləşir. XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun dağlıq ərazilərindən köçüb gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Oykonim *Qoçaq* (şəxs, yaxud əlamət bildirən ad) və *qazma* (yaz fəslində təsərrüfat işləri görmək üçün müvəqqəti yaşayış tikilisi, yaxud mal-qara saxlamaq üçün sığınacaq) sözlərindən ibarət olub, “*Qoçağın qazması, Qoçağa məxsus qazma*” mənasındadır.

QUSARÇAY. Rayonun eyniadlı İƏV-də yerləşən bu kənd rayon mərkəzindən 15 km aralıdadır. Yaşayış məntəqəsi 1898-ci ildə ingilislər tərəfindən tikilmiş dəmir yolu stansiyası əsasında salınmışdır. Həmin stansiya yaxınlığında axan eyniadlı çayın adı ilə əlaqədar olaraq belə adlandırılmışdır. Qusarçay yaşayış məntəqəsi əhalisinin əksəriyyətini Quba rayonunun dağlıq ərazilərindən gəlmiş ailələr təşkil edir. Kənddə 11 etnik qrupun tərkibinə daxil

olan ailələr yaşayır. Oykönim eyniadlı stansiyanın adı ilə əlaqədardır.

LAMAN. Rayonun Qaraçı İƏV-də kənd. Etnotoponimdir. Oykönim şahsevənlərin *laman* tirəsinin adı ilə bağlıdır.

Mənbələrin məlumatına görə *Laman* yaşayış məskəni kimi XVIII əsrin axırlarından mövcuddur.

Ərdəbilli Tələbi Məhəmmədخان özünəməxsus şahsevən ailələri ilə birlikdə Qubalı Fətəli xanın (hakimiyyət illəri 1762–1789) icazəsi ilə Quba xanlığına gələrək Şabran və Müşkül mahallarında bir çox əraziləri özünə bina etmişdir.

Lerik rayonunun Şingədulan İƏV-də eyniadlı yaşayış məntəqəsi vardır.

LƏCƏT. Kəndin keçmiş adı *Ləcətoba* olmuşdur. Oykönim Qusar rayonundakı Ləcət kəndinə məxsus qışlaq yerində salındığı üçün belə adlandırılmışdır. Sonralar daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilən kəndin adındakı ikinci komponent olan “*oba*” sözü düşmüşdür. Ləcət sözünün Azərbaycan dilinin dialektlərindəki *ləc* (bataqlıq) və *ət* (burada, yer, yurd, məkan mənalarında) komponentlərindən düzəlib, “*bataqlıq yer*” mənasında olduğu ehtimal edilir.

Ləcət ərazisi qədim yaşayış məskənlərindən biridir. Keçən əsrin 70-ci illərində Ləcət dəmir yolu stansiyası yaxınlığından tapılmış içərisində “Həyat ağacı” təsviri verilmiş kül bunu deməyə əsas verir. Yaşayış məntəqəsi rayonun eyniadlı İƏV-dədir.

MAQSUDKƏND. Rayonun Susayqışlaq İƏV-də kənd. Oykönim *Maqsud* (şəxs adı) və *kənd* coğrafi terminindən ibarətdir. Yerli məlumata görə kəndi Maqsud adlı şəxs saldığı üçün belə adlandırılmışdır. “*Maqsuda məxsus kənd*” mənasındadır.

MANAFOBA. Kənd rayonun Çinartala İƏD-də yerləşir. Ərazi sakinləri tərəfindən paralel olaraq *Mollaoba* kimi də tanınır.

Oykonim *Manaf* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən ibarət olub, “*Manafa məxsus oba, Manafın obası*” mənasındadır. Yaşayış məntəqəsi Quba rayonu Qrız kəndinin sakini Manaf adlı şəxsin keçmiş oba yerində salındığı üçün belə adlandırılmışdır. Manaf (şəxs adı) dini təhsilli (molla) şəxs olduğundan əvvəllər yaşayış məntəqəsinin adı *Molla Manaf oba* adlanırdı. Yaşayış məntəqəsi kimi XIX əsrin axırlarından məlumdur. Əvvəllər mövcud olmuş Hacırüstəməoba oykonimi Manafobanın tərkibində itib-batmışdır.

MAŞIOBA. Rayonun Qımılqışlaq İƏV-də kənd. Oykonimin *Maşı* antroponimindən (şəxs adı) və *oba* coğrafi terminindən ibarət olması ehtimal olunur. Bir mülahizəyə görə, yaşayış məntəqəsinin adı təhrif olunmuşdur. Bu oykonim *meşəoba*, yəni “*meşədə oba, meşədəki oba*” mənasındadır.

MEHRƏLİQIŞLAQ. Rayonun Hülövlü İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin axırlarında Quba rayonunun Əlig kənd sakini *Mehrəli* adlı şəxsə məxsus keçmiş qışlaq yerində salındığı üçün belə adlandırılmışdır. Oykonim “*Mehrəliyə məxsus qışlaq*” mənasındadır.

MEŞƏLİ. Rayonun Nabran İƏV-də qəsəbə. Yaşayış məntəqəsi Yalama 6 №-li balıq vətəgəsi yanında salınmış, 1965-ci ildən rəsmi olaraq *Meşəli* adlandırılmışdır. Qəsəbəyə bu ad meşəlik ərazidə, meşənin içində yerləşdiyinə görə verilmişdir.

MƏCİDOBA. Yaşayış məntəqəsi Quba rayonu Qrız kəndinin sakini Məcid adlı şəxsə məxsus keçmiş oba yerində salınmışdır. Oykonim “*Məcidin obası, Məcidə məxsus oba*” mənasındadır. Kənd rayonun Uzunoba İƏV-də yerləşir.

MƏNÇƏROBA. Rayonun Nərəcən İƏV-də kənd. Oykonim *Mənçər* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən ibarət olub,

“*Mənçərə məxsus oba, Mənçərin obası*” mənasındadır. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin axırlarında Quba rayonu Qrız kənd sakini Mənçər adlı şəxsə məxsus olan oba yerində salınmışdır.

MİRZƏMƏMMƏDKƏND. Yaşayış məntəqəsini Mirzəməmmədkənd camaatı (Quba rayonu) keçmiş qışlaq yerində saldığı üçün belə adlandırılmışdır. Əvvəllər Mirzəməmmədkəndqışlaq adlanmış, sonradan oykonimin tərkibindəki *kənd* komponenti düşdükdən sonra müasir şəklini almışdır. Oykonim “*Mirzəməmməd kəndə məxsus qışlaq, Mirzəməmməd kəndindən olanların qışlağı*” mənasındadır. Kənd rayonun Qımılqışlaq İƏV-də yerləşir.

MOLLABÜRHANLI. Kənd rayonun Qımılqışlaq İƏV-də, Qudyalçayın sol sahilində yerləşir. Oykonim *molla* (dini rütbə) və *Bürhan* (antroponim – şəxs adı) sözlərindən ibarət olub, “*Molla Bürhana məxsus kənd*” mənasındadır.

MURUQOBA. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında Dağıstanın Çaroda rayonundakı Muruq kəndindən köçüb gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Oykonim “*muruçluların obası, muruçlulara məxsus oba*” mənasındadır. Kənd Ləcət İƏV-nə daxildir.

MÜQTƏDİR. Rayonun eyniadlı İƏV-də qəsəbə. Antroponimdir. Əvvəllər adı Xudatbaza (Xudatın anbarları yerləşən yer) olmuşdur. Qəsəbəyə sonralar inqilabçı Müqtədir Aydınbəyovun (1884–1918) adı verilmiş və memorial toponimə çevrilmişdir.

MÜRSƏLLİQIŞLAQ. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında Canaxır kəndindən çıxmış Mürsəlli nəslinə mənsub ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Oykonim “*mürsəllilərə məxsus qışlaq*” mənasındadır. Kənd Hülövlü İƏV-də yerləşir.

MÜRŞÜDOBA. Rayonun Nəracan İƏV-də kənd. Əvvəllər paralel olaraq dildə Ləcət də adlandırılırdı. Oykönim *Mürşüd* (şəxs adı) və oba komponentlərindən ibarət olub, “*Mürşüdə məxsus oba*” mənasındadır. Kənd Alpançayın sol sahilində, Xaçmaz-Xudat yolunun kənarında yerləşir.

MÜŞFIQ. Rayonun Müşkür İƏV-də kənd. Memorial toponimdir. 1992-ci ilə qədər kənd Zaliyevka adlanırdı. Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin sonlarında Rusiyadan köçürülmüş ailələr salmışlar.

MÜŞKÜR. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. XIX əsrdə ruslaşmaya məruz qalan bir sıra yaşayış məntəqələri kimi bu kəndin də adı əvvəllər *Yekaterinovka*, daha sonra isə *Pavlovka* adlandırılmışdı. Bu onunla bağlı idi ki, çar Rusiyasının ucqarlara, o cümlədən Azərbaycana köçürmə siyasəti nəticəsində mərkəzi quberniyalardan köçüb gəlmiş ailələrin məskunlaşması bu yaşayış məntəqəsini əmələ gətirmişdir.

Müşkür “*qışlaq*” mənasındadır. Vəlvələçayla Samur çayı arasındakı ovalıq Müşkür adlanırdı. Qədimdə Müşkür düzündə yaşayan əhaliyə müşkür əhalisi deyilirdi.

Göyçay rayonunun Yeniərx İƏV-də *Müşkürlü* oykonimi qeydə alınmışdır. Oykönim qədimdə Müşkür düzündə yaşamış ellərin ümumi adı olmuşdur.

MÜZƏFFƏROBA. Rayonun Müşkür İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi Quba rayonundakı Cek kəndinin sakini Müzəffər adlı şəxsin keçmiş oba yerində salınması nəticəsində yaranmışdır. Oykönim “*Müzəffərə məxsus oba, Müzəffərin obası*” mənasındadır.

NABRAN. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Xəzər dənizinin sahilindədir. Keçmiş adı *Nabranqışlaq* olmuşdur. Mənbələrdə

Köhnə Xudat kəndinə məxsus qışlaq kimi qeyd olunur. XIX əsrin əvvəllərində həmin kənddən çıxan ailələr burada kiçik oba yaratmış və sonralar böyüyüb yaşayış evləri artdıqca kəndə çevrilmişdir. Mənbələrdə qeyd olunur ki, 1821-ci ildə üç, 1859-cu ildə isə yeddi ailədən ibarət olan bu obada XIX əsrin axırlarında Dağıstanın müxtəlif kəndlərindən köçmüş ailələr məskunlaşmağa başlamışlar.

Bəzi tədqiqatçılar oykonimi “*çaysahili meşəlik*” kimi izah edirlər. Əslində isə, oykonim *qızılbaş* tayfa ittifaqına daxil olan zülqədərlərin *nabur* tirəsinin adı ilə bağlıdır. Etnotoponimdir. Bunu keçmişdə Quba qəzasında mövcud olmuş *Naburlu* kənd adı da təsdiq edir.

Qobustan rayonu ərazisində *Nabur* oykonimi, *Nabur* hidronimi (bulaq) və *Nabur* oronimi (palçıq vulkanı) mövcuddur ki, bunlar da *Qayı* türklərinin məşhur qəbilələrindən olan *zülqədər* tayfasının *nabur* tirəsini özündə yaşadır.

Nabran sözünün ilkin forması *naburan* olmuşdur. Sonralar sözün tərkibindəki *-u* saiti düşmüş və oykonim müasir yazılış formasını almışdır. Oykonimin tərkibindəki *-an* topoformanı Azərbaycan toponimiyası üçün xarakterikdir: *Alpan, Avaran, Gilan, Qafan, Şirvan, Salyan* və s. Deməli, bu topoformanın həm də qədimdir. Tədqiqatçılar *-an* topoformanın cəmlilik bildirən şəkilçi hesab edirlər (50, 81–82). Deməli, *Nabran* oykonimi “*naburların məskəni*” mənasını ifadə edir.

NAĞIOBA. Rayonun Dədəli İƏV-də kənd. Oykonim XIX əsrin ortalarında Qız kənd sakini *Nağı* adlı şəxsə məxsus keçmiş oba yerində salındığı üçün belə adlandırılmışdır. “*Nağıya məxsus oba, Nağının obası*” mənasındadır.

NƏRƏCAN. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Mənbələrdə oykonimin türk dillərindəki *nəri* (o tərəfdə, o sahilə) və *can* (iki çayarası ərazi) sözlərindən ibarət olub, “*çayın o biri sahilində, iki*

çay arasındakı ərazi” mənasında olması bildirilir. Tədqiqatçılar “*Nərəcən*” oykonimini *nərəcən* sözü ilə bağlayaraq, Quba rayonu ərazisindəki *Nərəcən* oronimi (dağ adı) ilə eyni mənşəyə malik olmasını qeyd edirlər (8, II c., 133).

NİYAZABAD. Rayonun eyniadlı İƏV-də yerləşir. XIV–XIX əsrlərə aid tarixi mənbələrdə tez-tez adı çəkilən orta əsr Azərbaycan şəhəri olub. XVIII–XIX əsrlərdə Quba xanlığının əsas limanı olan Niyazabad Xəzər dənizi sahilindədir. Əvvəllər Azərbaycanın iqtisadi, ticarət əlaqələrinin genişlənməsində bu şəhər böyük rol oynayırdı. Həştərxandan gəmilərlə gətirilən mallar Niyazabadda boşaldılır, sonra isə karvan vasitəsilə Şabran, Quba, Şamaxı və digər ərazilərə aparılırdı. Sonralar Xəzərin səviyyəsinin aşağı düşməsi və feodal çəkişmələri Niyazabadın tənəzzülə uğramasına gətirib çıxardı.

XIX əsrin 30-40-cı illərində Rusiyadan buraya köçürülmüş rus ailələrinin məskunlaşması nəticəsində yaşayış məntəqəsinin adı təhrif olunaraq *Nizovaya* şəklində düşmüşdü. Rus və Avropa səyyahlarının əsərlərində *Niyazabad* toponiminin *Nizobat*, *Nizovye* kimi variantlarına rast gəlinir. Əvvəllər *Nizovaya* şəklində işlədilən bu oykonimi slavyan dillərinə məxsus “*aşağı*” mənasını verən “*nizovaya*” leksemi ilə əlaqələndirirdilər. Əslində isə “*Nizovaya*” sözü “Niyazabad”ın rus dilində tələffüz variantıdır.

1992-ci ildə *Nizovaya* adı *Niyazoba* variantı ilə əvəz olunmuşdur. Oykonim *Niyaz* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən ibarət olub, “*Niyaza məxsus oba*” mənasını ifadə edir.

ORTAOBA. Rayonun Yalama İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun dağlıq ərazilərindən köçmüş ailələrin qışlaq yerində məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Oykonim qonşu obalara nisbətən mərkəzdə, ortada yerləşdiyinə görə belə adlandırılmışdır.

PADAR. Rayonun Yergüc İƏV-də kənd. Etnotoponimdir. Yaşayış məntəqəsi *Qayı* türklərinin Oğuz-Səlcuq tayfalarından biri olan *padarların* adı ilə bağlıdır. Tədqiqatçılara görə padarlar Elxanilər dövründə (XIII əsr) Orta Asiyadan Azərbaycana gəlmişlər. Onlar əvvəlcə Azərbaycanın cənubunda yaşamış və Səfəvilər tərəfindən (XVI–XVIII əsrlərdə) Azərbaycanın şimal zonalarına köçürülmüşlər. Şahsevən tayfa ittifaqında mühüm rol oynayan *padarlar* sonralar müəyyən ictimai-iqtisadi hadisələrlə əlaqədar Azərbaycanın müxtəlif ərazilərinə yayılmışlar. Azərbaycan ərazisində padarlar bir çox toponimlərdə iz buraxmışlar: Ağsu, Dəvəçi, Hacıqabul, Oğuz rayonları ərazisində *Padar*, Zəngilanda *Padarçay*, Cəbrayılada *Padardərə* çayı toponimləri.

Rayon ərazisindəki *Padar* və *Armudpadar* oykonimləri bu tirədən hesab edilir. XX əsrin birinci yarısında (1896–1943) yaşayıb-yaratmış Azərbaycan alimi M.Vəlili (Baharlı) Quba qəzasında *padarların* iki qolunun – *Şabranpadar* və *Armudpadar* olması haqqında məlumat verir. Daha sonra müəllif yazır ki, ləzgilərin yaşadığı hüduud boyunda sakin olan *padarları* onlar “*kürə*” deyər adlandırırırlar (50, 50).

PALÇIQOBA. Coğrafi relyeflə əlaqədar yaranan oykonimdir. Kənd Çınartala İƏD-də, Qusar çayının yaxınlığında yerləşir. XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Qrız kəndindən köçmüş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranan yaşayış məntəqəsidir. Oykonim keçmişdə Qusar çayının vaxtaşırı daşqınları nəticəsində obanın ərazisində yaranmış bataqlıqlarla əlaqədar belə adlandırılmışdır. Yaşayış məntəqəsi “*palçılıq oba yeri, palçiq olan yerdəki oba*” mənalarını ifadə etməklə digər qonşu obalardan fərqləndirilmişdir.

PƏRDİQIRAN. Rayonun Susayqışlaq İƏV-də kənd. Keçmiş - də bu yaşayış məntəqəsinin ərazisi palıd meşəsi olmuş və buradan *pərdi* (balta ilə yonulub evin üstünə atılan tir) kəsildiyi üçün belə adlandırılmışdır. Əvvəllər ərazi “*pərdi qırılan yer*” coğrafi anlayışını ifadə etmiş və bu, sonradan toponimik vahidə çevrilmişdir. Ağacdan pərdi hazırlamaq üçün gələnlər bir neçə gün burada

qalardılar. Əvvəlcə bu ərazidə müvəqqəti sığınacaq yerləri tikilmiş, getdikcə genişlənərək obaya çevrilmiş və “*Pərdiqırılan yer, oba*” adlandırılmışdır. *Pərdiqıran* sözü oykonimin tələffüz formasından alınmışdır.

PİRQULUOBA. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi Quba rayonu Qrız kəndi sakini Pirqulu adlı şəxsin keçmiş oba yerində salınmışdır. Oykonim “*Pirqulunun obası, Pirquluya məxsus oba*” mənasındadır.

RƏHİMOBA. Rayonun Hülövlü İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi Quba rayonunun Qrız kəndindən çıxmış ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. 1920-ci ildə Fatma yurdları, 1930-cu ildə *Çobanoba* və *Qifoba*, 1935-ci ildə isə *Şıxoba* adlı Cek kəndindən olanların obaları da Rəhimobaya birləşdirildi.

Rəhimobaya Şabran cekliləri də deyirlər. 1916–1917-ci illərdə Şabrana taun xəstəliyi düşəndə Şabran ceklilərinin əksər hissələri qırıldı. Qalanları isə inqilabdan sonra qonşu kəndlərə dağıldı. O biri obaların ərazisi də Rəhimobaya beləcə qatıldı.

Oykonim *Rəhim* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən düzəlib, “*Rəhimin obası*” mənasındadır.

SABİROBA. Rayonun Nərəcən İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrdə Quba rayonunun Qrız kəndindən çıxmış ailələrin yaratdığı obalardan biridir. Bəzi tədqiqatçılar oykonimi *hun* tayfalarının bir qolu olan *cabirlərlə* bağlayırlar. M.Vəliliyə görə *sabiran* sözü “*Şabran*”la eynidir.

SAHİLLƏR. Rayonun Seyidlikənd yeri İƏV-də qəsəbə. Yaşayış məntəqəsi Xəzər dənizinin sahilində yerləşdiyinə görə belə adlandırılmışdır.

SAMURÇAY. Rayonun Nabran İƏV-də qəsəbə. Oykonim Böyük Vətən Müharibəsi illərində yaranmış və Samur çayının sahilində olduğu üçün belə adlandırılmışdır.

Hidronim mənşəli bu oykonim bir çox türk dillərində işlənən *sam* (böyük) və *mur* (çay) komponentlərindən ibarət olub, “*böyük çay*” mənasındadır. *Samur* türkdilli xalqların toponimiyasında geniş areala malikdir: Kubanda *Samurlu*, Tambov vilayətində *Samursk* kəndləri, Cənubi Azərbaycanda *Samurçay* və s.

SAYAD. Rayonun Qalağan İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsini antroponim mənşəli olduğu ehtimal olunur. 1933-cü ildə Xızı rayonunda Sayadlar adlı kənd qeydə alınmışdır.

SEYİDLƏR. Oykonimin keçmiş adı Digah Şıxlar Seyidlər olmuşdur. Kənd rayonun Köhnə Xudat İƏV-də yerləşir. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrdə Quba rayonu Cek kəndinin obalarından biri idi. Sonralar burada *seyid* ailələri məskunlaşdığı üçün oba belə adlandırılmışdır. Mənbələrdə *seyidlərin* Azərbaycana gəlişi Səfəvilərin hakimiyyəti dövrlərinə aid edilir. Seyidlər ərəblərin *Qüreyş* qəbiləsindəndirlər. Azərbaycan ərazisində 10-a yaxın yaşayış məntəqəsi bu addadır.

SEYİDLİKƏNDYERİ. Oykonim əvvəllər *Seyidlikəndyeri* adlandırılmışdır. Rayonun eyniadlı İƏV-də yerləşir. Bu yaşayış məntəqəsi *Seyidli* nəslinin *kənd yeri* adlı ərazidə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Sonralar oykonimin tərkibindən “*kənd - yeri*” tərkibi düşmüşdür.

Kəlbəcər rayonunda *Kənd yeri* adlı yaşayış məntəqəsi mövcuddur.

SƏLİMOBA. Oykonim XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Əlik kəndindən çıxmış bir qrup ailənin qışlaq yerində məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Kənd obanın əsasını qoyan *Səlim* adlı bir şəxsin adı ilə bağlı olub, “*Səlimin obası*” mənasındadır. Yaşayış məntəqəsi Yalama İƏV-də yerləşir.

SƏRKƏRLİ. Rayonun Yergüc İƏV-də kənd. XIX əsrin ortalarında Ukraynanın Borispol əyalətindən köçüb gələnler bu-

rada məskunlaşandan sonra kəndin adı *Borispol* adlandırılmışdı. 1992-ci ildən yenidən əvvəlki adı qaytarılmışdır.

Oykonim maldarlıqla məşğul olmuş qədim *sərkar* elatının adı ilə bağlıdır. Sərkarlar keçmişdə, əsasən Şirvanda yaşayan *xançobanlıların* bir qoludur. Şirvan xanları da bu tayfadandır. Müəyyən tarixi hadisələrlə əlaqədar bir sıra ərazilərə köçmüş *sərkarlar* bu tayfanın tirələrindən olmuşdur.

Kənddə Sərkartəpə adlı qədim yaşayış yeri aşkar edilmişdir. Buradan tapılmış daş alətlər, məişət əşyaları, dərin qatlardan üzə çıxarılmış yaşayış tikililəri bu yerlərdə bəşər övladının hələ orta daş dövründə yaşamalarından xəbər verir. Bir vaxtlar Bakıda olmuş ABŞ professoru Flip Kol açıq səma altında olan Sərkartəpə muzeyinin eksponatları ilə yerindəcə tanış olmaq üçün Xaçmazda olmuşdur. Sərkartəpə abidələrinin üst qatı ərəb basqınları dövrlərinə (VIII əsr) aid edilir (38, 20-21)

Şamaxı rayonunun eyniadlı İƏV-də və Borçalı İƏV-də iki kənd *Sərkar* adı ilə, Bərdə rayonunda isə *Sərkarlar* adı ilə mövcuddur.

SİBİROBA. Yaşayış məntəqəsini XIX əsrdə Quba rayonunun Cek kəndindən çıxmış ailələr *Sibir* adlı qışlaq yerində salmışlar. Oykonim *Sibir* və *oba* komponentlərindən ibarət olub, yaşayış məntəqəsinin yerləşdiyi coğrafi relyefi bildirir. *Sibir* monqol dilində *bataqlıq*, *cəngəllik* mənalarını ifadə edir. Görünür bu ərazilər əvvəllər keçilməz cəngəlliklər olmuşdur. Kənd Dədəli İƏV-nə daxildir.

SUXTAQALAQIŞLAQ. Rayonun Hacıəlibəy İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrdə Quba qəzasındakı *Suxtaqala* kəndinin keçmiş qışlaq yerində salınmışdır. Suxtaqala oykonimi fars dilindəki *suxta* (yanmış, yandırılmış) və *qala* sözlərindən düzəlib, “*yanmış, yandırılmış qala*” deməkdir. *Suxtakələ* oykonimin tələffüz variantıdır.

SUSAYQIŞLAQ. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsini Quba rayonu *Susay* kəndindən köçüb gəlmiş ailələr

kəndin qışlaq yerində salmışlar. Oykonom *su* və *say* (çayın dayaz yeri) coğrafi terminindən ibarət olub, “*dayaz, quru çay, çınqıl və ya xırda çay daşları ilə örtülmüş quru çay yatağı*” mənasındadır. Susay hidronim mənşəli oykonimdir. Susayın Quruçay adlı çayın bir qolunun olması və həm də mənbəyini yağış və qar sularından aldığına görə yay aylarında quruması kimi əlamətlər də bu faktı təsdiqləyir.

ŞƏRİFOBA. Oykonom *Şərif* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən düzəlib, “*Şərifin obası, Şərifə məxsus oba*” mənasındadır. Kənd XIX əsrin axırlarında Quba rayonu Qrız kəndindən olan *Şərif* adlı şəxsin keçmiş oba yerində salınmışdır. Rayonun Uzunoba İƏV-də yerləşir.

ŞIXHAPIT. Rayonun Aşağı Zeyd İƏV-də kənd. XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Hapıt kəndindən gəlmiş ailələr bu ərazidə iki obanın əsasını qoymuşdular. Onlardan biri Cağacıq çayının sahilində yerləşdiyinə görə *Cağacıq Hapıt* adlandırılmışdı. Hapıt kəndindəki Baba dilim adlı şeyxin övladlarından ibarət olan ikinci oba isə *Şix Hapıt* adlanırdı. Kənd həmin obanın adını daşıyır.

Hapıtlılar Quba qəzasının əhalisi arasında böyük bir əksəriyyət təşkil etmişdilər. Oradan da bütün məmləkətə yayılaraq türklər arasında yaşamışlar. Onların söylədiyi dil avar dilinə yaxın bir şivədir, danışq dillərində isə türk sözlərinə çox təsadüf edilir. Başqa qonşu millətlərə münasibət əsnasında (ünsiyyət zamanı) isə ümumi olaraq türk dili işlədirlər (51, 29).

Tədqiqatçıların fikrinə görə, *hapıtlılar* da Strabonun qeyd etdiyi 26 alban dilində danışan etnoslardan biri olmuşdur. Y. Yusifov bu cəhəti diqqətlə araşdıraraq yazır ki, “26 dil” anlayışı dedikdə Alba-niyanın şimalında (Cənubi Dağıstanda) yaşayan əhalinin dil şəraiti nəzərdə tutulur (7, 146).

Albaniyanın əsas əhalisi qafqazdillilərdən ibarət olmuş, sonralar bir neçə irandilli tayfalar da gəlmişlər (25, 51).

M.Vəlili (Baharlı) *hapıtlıları* “əsl Qafqaziya millətləri” qrupuna (26 dil anlayışına – *Q.İ.*) aid edərək, onların XIX əsrin axırlarında bir min miqdarında olduğunu qeyd edir.

“Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti”ndə *Hapıt* oykoniminin Ptolemeyin (II əsr) Albaniya şəhərləri sırasında qeyd etdiyi *Xabota* ilə əlaqədar olduğu yazılmışdır (8, I c., 223).

Ağdaş rayonunda Hapıtlı oykonimi, Oğuz rayonu ərazisində *Haputuçuran* oronimi (dağ) mövcuddur. Mənbələrdə XIX əsrin ortalarında Göyçay qəzasında 736 hapıtlı ailəsinin məskunlaşdığı *Haputlu Məlikli, Haputlu Gideyli, Haputlu Nəfəs Qacar, Haputlu Hacıhətəmli, Haputlu Mollaisaqlı* kəndlərinin olması haqqında məlumat var. İsmayılı rayonunun Hacıhətəmli və Mollaisaqlı kənd sakinləri özlərini Quba rayonu Hapıt kəndindən çıxma hesab edirlər və bu bölgədə yalnız onlar bu dildə danışirlər.

ŞIXLAR. Rayonun Qımılqışlaq İÖV-də kənd. *Şıxlar* ərəb mənşəli söz olub, *şeyx* mənasındadır. Mənbələrdə *şıxlar* sözünün Qazax tayfalarından birinin adı olduğu da qeyd olunur. Kəndin əzəl adı *Şeyxlər* olmuşdur.

XI–XII əsrlərdə Şamdan Qafqaza gəlib islam dinini yayan Sufi təriqət başçıları *Şeyxlər* adlanırdı. *Şeyx* sözü “*yaşlı adam, qoca*” mənasında da işlədilir. Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrində *şeyx* hörmətli adama müraciət məqsədilə də işlədilmişdir. Bu tipli coğrafi adlar, “*şeyxlərə məxsus, şeyxlər yaşayan yer şeyxlərin nəslə, şeyxlərin dəfn olunduğu yer*” və s. mənasındadır. *Şıxlar* oykonimi ərazisindəki Azərbaycanın sufi filosofu və alimi Şeyx Yusifin məzarı ilə əlaqədar adlandırılmışdır.

Abbasqulu ağa Bakıxanov Mövlanə Şeyx Yusif haqqında belə yazırdı: “...Şeyx cənabları hicri VIII əsrin ortalarında dünyaya gəlmişdi... Şeyxin məzarı və onların yurdu olan kənd (rayonun Şıxlar kəndi – Q.İ.) *Şeyxlər* adı ilə adlandırılmışdır (38, 29).

Azərbaycan ərazisində “*şıx*” etnik tərkibli 10-dan çox oykonim mövcuddur. Türkmənistan Respublikasının ərazisində *Şıx* etnonimi qeyd olunmuşdur. *Şıxlar* oykoniminin geniş areal təşkil etməsi onun etnotoponim olmasına sübutdur.

ŞİMALİ. Oykonim rayonun şimalında yerləşdiyi üçün 1965-ci ildən rəmzi olaraq belə adlandırılmışdır. Yaşayış məntəqəsi Yala-

mada 3 №-li balıq vətəgəsi yanında salınmışdır. Qəsəbə Nabran İÖV-də, Xəzər dənizi sahilində yerləşir.

ŞOLLAR. Rayonun Susayqışlaq İÖV-də şəhərli qəsəbə. Mənbələrdə qeyd olunur ki, H.Z. Tağıyevin dəvəti ilə Bakıya gələrək Azərbaycanın Şimal bölgəsində axtarılar aparan ingilis mühəndisi Uilyam Lindley Şollar – Fərzəlioba ərazisində su axtarışı ilə quyular qazdırdı. Bu quyuları *Şollar quyuları* adlandırdılar. 1911-ci ildə başlanan Bakı-Şollar su kəmərinin çəkilişi 1917-ci ilin yanvar ayında başa çatdı.

Yaşayış məntəqəsi artezian quyularından suyun Bakı su kəmərinə vurulduğu *Şollar* adlı yerdə yarandığına görə belə adlandırılmışdır. Çox güman ki, yerin adı “güclü su mənbəyi, su şırnağı” mənasındadır.

TAĞAROBA. Rayonun Ləcət İÖV-də kənd. Yerli məlumatlara görə kəndin əhalisi qədim Beyləqan şəhərindən gəlmədirlər. Antropomim mənşəli oykonim olması ehtimal edilir. Oykonimi fars dilindəki *tağ* (dairə, qübbə, günbəz) sözü ilə də əlaqələndirmək olar.

TEL. Rayonun Nabran İÖV-də kənd. *Tel* qədim türk tayfalarından birinin adıdır.

Mənbələrdə bu tayfaların Monqolustanın şimalında yaşaması haqqında məlumat verilir. Etnonim mənşəli bu oykonimlə Azərbaycan ərazisində *Telavar* (Yardımlı), *Telişli* (İmişli) adlı yaşayış məskənləri vardır. Bəzi tədqiqatçılar isə oykonimi ərəb dilindəki *tel* (təpə, kurqan) sözü ilə əlaqələndirirlər. Kənd salındığı ərazinin adını daşıyır.

Tarixçi-alim İ.Şahbazov da *Tel* kəndinin əhalisinin mənşə etibarilə türk tayfalarından olduğu qənaətindədir.

TİKANLIOBA (TİKANOBA). Rayonun Uzunoba İÖV-də kənd. Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun dağlıq ərazilərindən köçüb gəlmiş ailələr qışlaq yerində salmışlar.

Fitonim mənşəli oykonimdir. Qışlaq Xəzər dənizinə yaxın tikanlıq ərazidə, iynəyarpaqlı tikana oxşar çöl bitkisi çox olan ərazidə olduğu üçün yaşayış məntəqəsi də “*tikanlı ərazidəki oba*”, “*tikanlıqda olan oba*” mənasında *Tikanlıoba* adlandırılmışdır. Oykonimdəki *-lı* şəkilçisi ixtisar edilərək bölgədə *Tikanoba* kimi də tələffüz edilir.

TURİST. Rayonun Nabran İƏV-də qəsəbə. Yaşayış məntəqəsi 1965-ci ildə burada turist bazasının yaradılması ilə əlaqədar belə adlandırılmışdır.

UKUROBA. Hidronim mənşəli oykonimdir. Ləzgi dilində *ukur* sözü *əyri* deməkdir. Oykonim Samur çayının sağ qolu olan *Ukurçayın* adı ilə belə adlandırılmışdır. Qusar rayonu Mucuq İƏV-dəki kənd Ukur adlanır. Tam adı *Ukurvas* (*ukur* – *əyri*, *vas* – *çay*) olduğu bildirilir. Rayonun Ukuroba kəndinin ərazisi əvvəllər Ukur kəndinə məxsus oba yeri olmuşdur. Oykonim “*Ukur kəndinə məxsus oba*” mənasındadır. Kənd Yalama İƏV-də yerləşir.

USTACƏLİLLİ (USTACALLI). Rayonun Hülövlü İƏV-də kənd. Mənbələrdə oykonimin əslisi *Ustachlı* olması göstərilir. Oykonim qızılbaşların *ustachlı* tayfasının adını əks etdirir.

XI əsrdə Səlcuqların tərkibində Kiçik Asiyaya, XV əsrin sonlarında isə Azərbaycana gələn *ustachlılar* qızılbaş tayfa birliyinə daxil olmuş Səfəvilər dövlətinin siyasi həyatında mühüm rol oynamışlar. Səfəvi sərkərdələrinin və bəylərinin bir çoxu *ustachlı* tayfasından təyin olunurdu. Yazılı mənbələrdə ilk dəfə 1488-ci il hadisələri ilə əlaqədar adları çəkilən *ustachlıların* sonralar *çavuşlu*, *toxmaq*, *kəngərli* və başqa qollara bölünmələri haqqında məlumatlar var.

Ustachlı (Ustacallı) tayfası İran Azərbaycanından buraya köçüb Quba qəzasında *Ustacallı* (*Ustacəlilli–Q.İ.*) kəndinin əsasını qoymuşdur (51, 50).

UZUNOBA. Kəndin keçmiş adı *Uzunoba yataq* olmuşdur. Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun dağlıq ərazilərindən gəlmiş ailələr qışlaq yerində salmışlar. Buradakı qışlaq yataqları uzununa, cərgə ilə salındığından oykonim belə adlandırılmışdır. Kollektivləşmədən sonra qışlaq daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir.

ÜÇGÜN. Rayonun Yergüc İƏV-də, Qudyal çayının sahilində yerləşir. Kəndin əsasını Quba rayonunun Üçgün kəndindən gəlmiş ailələr özlərinə məxsus qışlaq yerində salmışlar. *Üçgün* oronim mənşəli oykonimdir. Qubanın Küpçal kəndi yaxınlığındakı dağın (Uçqundağ) adı ilə bağlıdır. Oykonim “*Üçgün kəndinə məxsus qışlaq*” mənasındadır. *Üçgün* adı *uçqun* sözünün fonetik variantıdır.

VƏLƏMİR. Rayonun Müqtədir İƏV-də kənd. Bu oykonim inqilabaqədərki ədəbiyyatlarda *Vəliəmir*, bəzən də *Vəli Əmir* variantında işlənmişdir. XX əsrin əvvəllərində Quba qəzasında bu adda iki kənd qeydə alınmışdır. Yaşayış məntəqəsi *Vəli Əmir* (şəxs adı) adı ilə bağlıdır. Sonralar bu oykonim qismən təhrifə uğrayaraq *eleziya* nəticəsində (“*i*” səsinin səs ortasında düşməsi) *Vələmir* şəklini almışdır.

Bəziləri səhvən oykonimi taxıl fəsiləsindən olan dənli bitkinin (vələmir) adı ilə bağlayırlar.

YAQUBOBA. Rayonun Yalama İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsini dağlıq ərazilərdən gələn ailələr salmışlar. Oykonim *Yaqub* (şəxs adı) və *oba* komponentlərindən düzəlib, “*Yaqubun obası*” mənasındadır.

YALAMA. Oykonim XIX əsrin sonlarında dəmir yolu xətti çəkilişindən sonra stansiya yaxınlığındakı Yalama çayının adı ilə adlandırılmışdır. Sonralar ətraf yerlərdən gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində stansiya yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir. *Yalama* coğrafi termin kimi “*dəniz sahilində dalğanın qovduğu*

zolaq, ləpədöyən” deməkdir. Tədqiqatçılar *yalama* sözünü mənşəcə qıpçaq tayfasına mənsub *yalama* tirəsinin adı ilə də bağlayırlar.

Türkdilli xalqlarda *yalama* ağac budaqlarına, kiçik uzunsov daşlara bağlanan cürbəcür rəngli əski paralarına deyirlər. İ.Şahbazov *Yalama* toponiminin bu inanclarla əlaqədar yarandığını göstərməklə, *yalamalıların* Azərbaycana gəlişini eramızdan əvvəllərə aid edir.

Yalama Altay Dağlıq Muxtar Vilayətində bir dialekt olmaqla eyni zamanda həmin rayonda *Kiçik Yalama* adlı yaşayış məntəqəsinin, qayalığın və *Böyük Yalama* adlı çayın adını bildirir.

Yalama sözü həm də omonim dialektizm olub, Zaqatala, Cəbrayıl, Kürdəmir bölgələrində “*mala yaladılan duz parçası*”, Daşkəsən şivələrində isə “*kiçik yumru daş*” (bu daşdan məişət əşyası kimi istifadə edirlər) mənasında işlənir (4, 240).

Açma, yalama sinonim variantları rus dilindəki “отмывка” təsviri sənət termininin qarşılığı kimi də işlənir (22).

Yalama rayonun eyniadlı İÖV-də kənd və dəmir yolu stansiyasıdır. Toponim kimi çox qədim dövrlərə aid edilir.

YATAQOBA. Rayonun Uzunoba İÖV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında Quba rayonunun Qız kəndindən çıxmış ailələrin özlərinə məxsus yataq yerlərində salındığı üçün belə adlandırılmışdır.

Yataq davar və mal-qaranın saxlanması üçün müxtəlif tikililəri olan xüsusi yerlərdir. Yataqda maldarlar üçün müvəqqəti yaşayış mənzilləri olurdu. Bir çox yataqlar tədricən böyüyərək yaşayış məntəqələrinə çevrilmişdir. Bu oykonim də belə çevrilmənin nəticəsində yaranmaqla, “*yataq olan oba*” mənasını ifadə edir.

YENİ HƏYAT. Oykonim əvvəllər *Tağıyev* və paralel olaraq *İnqilab* da adlandırılırdı. 1965-ci ildən qəsəbəyə rəmzi olaraq *Yeni Həyat* adı verilmişdir. Sonralar burada AXISXA türkləri məskunlaşmışlar.

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya Quba xanlığının ərazisini tutduqdan sonra bu ərazilərə İrandan gəlmiş ermənilər köçürülmüş-

dülər. Ötən əsrin ortalarından Azərbaycanda milli burjuaziyanın yaranması ilə əlaqədar ermənilər bu torpaqları baha qiymətə milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyevə satıb ticarət qurmaq məqsədi ilə ölkənin mərkəzi yerlərinə köçdülər. Sonralar Tağıyev bu torpaqlarda böyük üzümçülük təsərrüfatları yaratdı.

Qəsəbə eyniadlı İƏV-də yerləşir.

YENİ SUDUR. Rayonun Pirquluoba İƏV-də kənd. Yaşayış məntəqəsi Qusar rayonundakı Sudur kəndindən fərqləndirilmək üçün belə adlandırılmışdır.

Azərbaycan dilinin dialektlərində *sudur* coğrafi termini *suluq* sözünün ekvivalenti kimi işlənir və “*sulu yer, göl, qalın meşə*” mənalarını bildirir. Şəki rayonu ərazisində, Baş Qafqaz silsiləsindəki aşırım da *Sudur* adlanır.

YERGÜC. Rayonun eyniadlı İƏV-də kənd. Bu kənd keçmişdə Quba rayonunun dağlıq zonasında yerləşirdi. XIX əsrin sonlarında əhali indiki yerə köçmüş və qədim adı da özləri ilə gətirmişlər.

Yerli əhalinin məlumatına görə oykonim “*güclü yer*”, “*münbit torpaq*” mənasındadır. Tədqiqatçılar isə oykonimin birinci komponentini qızlıların ümumi adı *her* etnonimi ilə əlaqələndirir və *yer* sözünü həmin etnonimin fonetik şəkli hesab edirlər. Oykonimin ikinci komponenti isə qədim türk dillərindəki *kuç/quc* sözündən olub, “*zolaq, qurşaq, dairə, əhatə*” mənasını ifadə edir. Ümumilikdə, bu sözün ilkin mənası “herkuç” olub, “*hərlərin dairəsi, hərlərin yaşadığı yer*” mənasını ifadə edir.

ZUXULOBA. Kənd rayonun Yalama İƏV-də yerləşir. Yaşayış məntəqəsini Qusar rayonunun Zuxul kəndindən köçüb gəlmiş ailələr kəndin keçmiş qışlaq yerində salmışlar. Oykonim *zuxul* və *oba* komponentlərindən ibarət olub, “*Zuxul kəndin obası, zuxullulara məxsus oba*” mənasındadır.

Mənbələrdə *zuxul/suxul* sözünün qədim türk dillərindəki “*sul-kal*” sözündən olub, “*bələdçi*” mənasını bildirməsi qeyd olunur.

NƏTİCƏ

Xaçmaz oykonimlərinin etnolinqvistik və struktur baxımdan araşdırılması bir sıra elmi nəticələri qeyd etməyə imkan verir:

1. Xaçmaz oykonimlərinin yarısından çoxunda toponimik vahidlərin bir çox toponimantları, demək olar ki, ümumtürk səciyyəlidir. Belə ki, Azərbaycanın bütün zonalarında türk mənşəli paralel toponimlərin mövcudluğu onu göstərir ki, türkdilli etnoslar bu ərazilərin ən qədim yerli sakinləridirlər.

2. Oykonimlərin bir qismi, xüsusən etnotoponimlər areal xarakterə malikdir. Belə ki, areallıq eyni türkdilli qəbilə və tayfaya mənsub əhalinin yaşadığı ərazidə mövcudluğu ilə bərabər hər bir türkdilli xalqların yaşadığı ərazilərdə də mövcuddur (Padar, İlxıçı, Qaradağlı və s.).

3. Xaçmaz oykonimlərində leksik, semantik, morfoloji və sintaktik sözyaratma üsulları əsas yer tutur.

4. Ərazidə sintaktik yolla yaranan oykonimlər geniş yayılmışdır. Komponentin birinci tərəfi xüsusi, ikinci tərəfi isə ümumi isimlərdən ibarət olan oykonimlər çoxluq təşkil edir. Bu, ən çox ikinci tərəf coğrafi nomenklatur olan “*oba*” komponenti ilə bağlıdır.

5. “*Oba*”, “*qışlaq*”, “*yurd*” komponentli yaşayış məskənləri Xaçmaz rayonu ərazisində XIX əsrin ortalarından yaranmağa başlamışdır. Bu qisim oykonimlər Quba rayonunun dağlıq ərazilərində yaşayan əhalinin (etnik qrupların – cek, əlik, buduq, hapıt və s.) *oba*, *qışlaq*, *yurd* yerləri olmuş və getdikcə yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir (Manafoba, Şərifoba, Hacısaoba, Ağaşirinoba və s.).

6. Bəzi oykonimlər semantik inkişaf nəticəsində ümumişlək sözlər anlayışını ifadə edir (Qarğalıq, Qalağan, İlxıçı və s.).

7. Az bir qisim oykonimlər addəyişmə nəticəsində rus dilinə məxsus leksik vahidlərdən morfoloji yolla yaranmışdır. Müstəqillik illərində belə oykonimlərin əvvəlki adları qaytarılmış, yaxud da Azərbaycan dili normalarına uyğun yeni adla adlandırılmışdır (Alekseyevka oykonimi istisna olmaqla, bunlara Borispol, Rodnikovka, Pavlovka, Aleksandrovka və s. aiddir).

8. Oykonim tərkibində sabitləşən bir sıra coğrafi nomenlər (oba, binə, qazma və s.) ilkin mərhələdə, yəni toponimik status qazanana qədər lüğəvi mənalarda məntəqə tipini müəyyənləşdirməyə xidmət etmişdir. Sonrakı inkişaf mərhələsində isə mürəkkəb oykonimlərin topoformantına çevrilmişdir və s.

Beləliklə, deyə bilərik ki, xalqımızın qədim salnaməsinin səhifələrindən biri olan oykonimlərin elmi səviyyədə araşdırılmasının ən başlıca əhəmiyyəti onlarda təşəkkül tapmış tariximiz, dilimizin formalaşmasında və inkişafında iştirak etmiş komponentlər, ulu babalarımızın keçdiyi yol, bir sıra başqa tayfa və etnik qrupla, eləcə də, onların məşğuliyyəti, ərazinin coğrafi landşaftı, miqrasiyalar və s. haqqında dolğun və aydın məlumatlar əldə edilməsindən ibarətdir.

A.A. Bakıxanov “Gülüstani-İrəm” əsərində yazırdı: “Əgər ölkənin qəbilələri, kəndlərin binaları və qədim hasarı geniş bir surətdə tədqiq edilərsə, əhalinin mənşəyini təyin etmək mümkün olacaqdır” (9, 29).

XRONOLOJİ QEYDLƏR

I. Qəzet məqalələri

1. **Vicdanlı əməyimizlə.** “Azərbaycan müəllimi”, №47. 12 iyun 1992.
2. **Təsviri sənət ustaları.** “Dostluq”, №58. 7 noyabr 1992.
3. **Dizayn sənəti və müasirlik.** “Dostluq”, 18 aprel 1992.
4. **Estetik tərbiyə.** “Dostluq”, №33. 16 may 1992.
5. **İki şəhid məzarı.** “Dostluq”, №48. 29 avqust 1992.
6. **Təbiət aşiqi.** “Dostluq”, 16 dekabr 1994.
7. **Təbiət aşiqi (S.Bəhlulzadə-85, yeni variant).** “Quba”, 23 dekabr 1994.
8. **Qoşa döyünən ürəklər.** “Quba”, №19. 20 may 1995.
9. **Kadrlar öz yerlərini tuturlar.** “Azərbaycan müəllimi”, №31. 23 aprel 1998.
10. **Doğma yerlərin şirin xatirələri.** “Samur”, iyun 1998.
11. **Mənəvi tərbiyə və din.** “Azərbaycan müəllimi”, №15. 24 fevral 1998.
12. **Təsviri sənət dərslərinə diqqət artırılmalıdır.** “Azərbaycan müəllimi”, №65. 29 fevral 1998.
13. **Səttarlı günlərin simfoniyası.** “Samur”, №6. 25 mart 1999.
14. **“Rezonans”ın qalibi əməllicə rəssammış.** “Rezonans”, №18. 10-12 mart 1999.
15. **Quba hamamında “Rüstəmin divlə mübarizəsi”,** “Rezonans”, №36. 12-14 mart 1999.
16. **“Rezonans” məni özümə tanıtdı.** “Rezonans”, № 40. 26 may – 1 iyul 1999.
17. **Bazarda imtahan.** “Azərbaycan müəllimi”, iyun 1999.
18. **Birgəcəlik qonağım (professor Q.Kazımov haqqında).** “Azərbaycan müəllimi”, №8. 20-26 fevral 2004.
19. **“Qırağlı” toponimi haqqında.** “Xaçmaz”, №7–8. 27 aprel 2004.

-
20. **Əsrlərin şahidi** (Gülüstan Hacıqayıblı ilə birlikdə). “Xaçmaz”, №9–10. 14 may 2004.
 21. **Şeirləşən görüşlər (professor Q.Kazımov haqqında)**. “Xudafərin”, №8-9. 30 sentyabr 2004.
 22. **Kövrək qəlbın göynərtiləri**. “Kredo”, №15–16 (291–292). 19 fevral 2005.
 23. **Şeirlər**. “Kredo”, №7–8 (283–284). 29 yanvar 2005.
 24. **Bir yaz günü yazılan ömrün səhifələri (prof. Q.Kazımov haqqında)**. “Kredo”, №17–18 (293–294). 26 fevral 2005.
 25. **“Özümlə söhbət” haqqında bir neçə söz**. “Kredo”, №64, 13 avqust 2005.
 26. **Şeirlər**. “Kredo”, №65 (341). 20 avqust 2005.
 27. **Əsrə bərabər gün**. “Kredo”, №9 (370). 4 mart 2006.
 28. **Qırağlılar və Qırağlı toponimi**. “Kredo”, №32 (393). 29 iyul 2006.
 29. **Azərbaycan dilində təsviri sənət terminləri; mənşəyi və dövrləşməsi**. “Azərbaycan müəllimi”, №24. 15 iyun 2006.
 30. **İstiqlal tarixində hər birimizin payı var**. “Xaçmaz”, №16 (6086). 14 noyabr 2009.
 31. **Dağlar salam deyir sizə**. “Kredo”, №9. (579). 27 fevral 2010.
 32. **75 yaşlı “cavan”**. “Kredo”, №9 (579). 27 fevral 2010.
 33. **Xaçmaz-mənəvi tərbiyə məktəbi**. “Xaçmaz”, №8 (6096). 12 may 2011.
 34. **Qanlı qovaq**. “Kredo”, №21 (591). 15 may 2010.
 35. **“Vətən mənə oğul desə...”**. “Kredo”, №21 (591). 15 may 2010.
 36. **Rəsul Rza dühası təsviri sənətdə**. “Kredo”, №37 (607). 18 sentyabr 2010.
 37. **Gözüm dağlarda qaldı**. “Kredo”, №37 (607). 18 sentyabr 2010.
 38. **Xınalıqda bir gün**. “Kredo”, №15 (635). 23 aprel 2011.
 39. **Söz müəllif ünvanıdır**. “Kredo”, №16 (636). 30 aprel 2011.
 40. **Həqiqi müəllim ömrü**. “Kredo”, №18 (638). 14 may 2011.

II. Elmi əsərlər

41. **Azərbaycan dilində təsviri sənət terminlərinin təşəkkül tarixinə dair.** “Elmi axtarışlar”, VIII toplu (filologiya məsələlərinin xüsusi buraxılışı). “Nurlan”, 2002, səh.122–125.

42. **Qobustan toplusunda təsviri sənət terminləri.** “Tədqiqlər–2”, “Elm”, 2003, səh.79–81.

43. **Azərbaycan dilində incəsənət terminləri** (“Tədqiqlər–3”), “Elm”, 2003, səh. 178–182.

44. **Azərbaycan dilində təsviri sənət terminlərinin quruluşu.** “Elmi axtarışlar”, IX toplu (filologiya məsələlərinin xüsusi buraxılışı). “Nurlan”, 2003, səh. 127–130.

45. **Qədim memarlıq terminləri.** “Terminologiya məsələləri”, “Elm”, 2003, səh. 102–105.

46. **Azərbaycan dilində ərəb-fars mənşəli təsviri sənət terminləri.** “Elmi axtarışlar”, XIII toplu, “Səda”, 2005, səh. 119–123.

47. **Təsviri sənət terminlərinin yaranma mənbələri haqqında.** “Tədqiqlər–1”, “Elm”, 2005, səh. 119–127.

48. **Azərbaycan dilində semantik inkişaf nəticəsində yaranan təsviri sənət terminləri.** “Filologiya məsələləri”, “Nurlan”, 2007, səh. 29–35.

49. **Azərbaycan dilində türk mənşəli təsviri sənət terminləri.** “Onomastika” (Elmi-onomastik jurnal). ADPU-nun nəşri, №1–2, 2008, səh. 207–211.

III. Kitablar

1. **Ürəyimi açıram.** “Nurlan”, 2006, 156 səh.

2. **Qırağlı toponimi və qırağlılar.** “Nurlan”, 2008, 112 səh.

3. **Azərbaycan dilində təsviri sənət terminləri.** “Müəllim”, 2010, 220 səh.

4. **Xaçmaz toponimləri.** “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2011, 138 səh.

**Müəllifin həyatı, elmi-pedaqoji fəaliyyəti və əsərləri
haqqında yazılanlar**

1. İ.Abdullayev. **Uğur olsun Sevinc!** (pedaqoji ustalığı xatırlanıb), “Dünyanın səsi” qəzeti, avqust, 1999, №15,16.
2. Y.Əliyev. **Gələcəyin böyük rəssamı olacağına ümid bəslənilən məktəbli qız** (şəkil və pedaqoji ustalığı haqqında), “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 17–24 noyabr 1999, №46.
3. N.Məmmədbəyov. **Estetik tərbiyə üzrə respublika simpoziumu**, “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 7–13 iyun 2002, №23.
4. İ.Kazımov. **Cəbrayılı dilçi alimlər**. “Xudafərin” qəzeti, 22 iyul 2004, № 6–7.
5. Əli Rza Xələfli. **İşığın mənbəyi**. “Kredo” qəzeti, 8 iyul 2006.
6. Ayişə Məmmədخانova. **“Ürəyimi açıram”**. Yeni kitablar. “Xaçmaz” qəzeti, 13 may 2006, №4.
7. Gülxar Rəhimli. **“Qırağlı toponimi və qırağlılar”**. Yeni kitablar. “Xaçmaz” qəzeti, 28 avqust 2008, №11.
8. Şakir Albaliyev. **Yurddaşlıq harayları**. “Kredo” qəzeti, 3–10 oktyabr 2009, №37-38.
9. Zakir Eloğlu. **“Ürəyimi açıram”**. “Tərəqqi” qəzeti, fevral 2009, №2.
10. Şixəmməd Seyidməmmədov. **Layiqli monoqrafiya**. (“Azərbaycan dilində təsviri sənət terminləri” kitabı haqqında). “Tərəqqi” qəzeti, may 2010, № 5.
11. **Təbrik edirik!** (“Qızıl Qələm” Mükafatı almaq münasibətilə). “İnkışaf və tərəqqi” qəzeti, 14–21 fevral 2011, №1.
12. Güləddin Həməzəyev. **“Qırağlı toponimi və qırağlılar”**. Yeni kitablar. “Tərəqqi” qəzeti, aprel 2011, №5–6.
13. Şixəmməd Seyidməmmədov. **Təbrik edirik!** (“Qızıl Qələm” Mükafatı almaq münasibətilə). “Tərəqqi” qəzeti, aprel 2011, №5–6.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev B. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğəti. Bakı, 1985.
2. Adilov M.İ. Mürəkkəb adlar haqqında. Azərbaycan anomastikası problemləri; II c., Bakı, 1988.
3. ADİL (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti) 4 cildə. III cild, Bakı, 2006.
4. ADDL (Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti). Bakı, 1964.
5. Aslanov V.İ. Onomastik vahidlərin dilin qədim leksik laylarını öyrənməkdə yeri. Azərbaycan onomastikası problemləri; III c., Bakı, 1990.
6. Azərbaycan tarixi. 7 cildə; I cild. Bakı, 2006.
7. Azərbaycan tarixi (Z.Bünyadov və Y.Yusifovun redaktəsi ilə). Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 1994.
8. Azərbaycan toponimləri (Ensiklopedik lüğət); II cildə. Bakı, 2007.
9. Bakıxanov A.A. Gülüstani-İrəm. Bakı, 1951.
10. Budaqov B.Ə. Türk uluslarının yer yaddaşı. Bakı, 1994.
11. Buduqlu V. (Piriyeu) Buduq və buduqlular. Bakı, 1994.
12. Cavad Heyət. Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış. Bakı, 1993.
13. Əliyeva R. Azərbaycan toponimləri (XVIII–XIX) əsrlər rus və Avropa səyyahlarının əsrlərində qeydə alınmış Azərbaycan toponimlərinin tarixi-linqvistik təhlili). Bakı, 2002.
14. Əliyev V. Azərbaycan toponimiyası. Bakı, 1999.
15. Əhmədov T. Azərbaycan toponimikasının əsasları. Bakı, 1991.
16. Əhmədov T. El-obamızın adları. Bakı, 1984.
17. Əjdər Fərzəli. Xaç – od nişanıdır. “Elm və həyat” jurnalı. 1987, №6.
18. Əjdər Fərzəli. Dədə-Qorqud yurdu. Bakı, 1989.
19. Əsgərov N. Azərbaycan hidronimləri. Bakı, 2002.
20. Xalıqov F. Azərbaycan onomalogiyası. Bakı, 2009.
21. Xalıqov F. Regional toponimika. Azərbaycan onomastikası problemləri; VII c., Bakı, 1999.

-
22. İdrisov Q.S. Azərbaycan dilində təsviri sənət terminləri. Bakı, 2010.
 23. İdrisov Q.S. Qırağlı toponimi və qırağlılılar. Bakı, 2008.
 24. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 2000.
 25. Kazımov Q.Ş. Dil, tarix, poeziya. Bakı, 2005.
 26. Kazımov İ.B. Müasir türk dillərinin müqayisəli leksikası. II cild, Bakı, 2010.
 27. Kazımov Ç.B. Cəbrayıl toponimləri. Bakı, 1994.
 28. Kazımov Cahid. Mahmud Kaşqarının “Divanı”ndakı toponimlərin Azərbaycan ərazisindəki izləri. Onomastika, 1–2. Bakı, 2008.
 29. Qurbanov A. Azərbaycan onomastikası. Bakı, 1986.
 30. Qurbanov A. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. Bakı, 1988.
 31. Qeybullayev Q. Bəzi coğrafi adların mənşəyi. “Elm və həyat” jurnalı; №2, 1980.
 32. Mehrəliyev E. Xalq coğrafi terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, 1987.
 33. Məmmədov N. Azərbaycan yer adları (oronimiya). Bakı, 1993.
 34. Məşədiyev Q.İ. Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri. Bakı, 1990.
 35. Məlikməmmədov M. Qanlı dərə (1918-ci il Quba faciəsi). Bakı, 2009.
 36. Mustafazadə Tofiq. Quba xanlığı. Bakı, 2005.
 37. Nəbiyev N. Coğrafi adlar. Bakı, 1982.
 38. Nərimanoğlu F. Azərbaycanın Şimal qapısı – Xaçmaz. Bakı, 2006.
 39. Nuriyev E.B. Azərbaycan toponimiyasında bitki və heyvan adları. Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları. Bakı, 1987.
 40. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı, 1989.
 41. Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. Bakı, 1983.
 42. Seyidov F., Əsgərov İ. Xaçmaz haqqında nə bilirik? “Dostluq” qəzeti; №5. 11.01.1990.
 43. Şahin Fazil (Fərzəlibəyli). Quba tarixi. Bakı, 2001.
 44. Şahbazov İ. Baraxum. “Dostluq” qəzeti; №69. 19.06.1990.

-
45. Şahbazov İ. Çarxı. “Dostluq” qəzeti; №73. 28.06.1990.
46. Şahbazov İ. Qaraçaycek. “Dostluq” qəzeti; №11. 06.02.1991.
47. Şahbazov İ. Hacıəlibəy. “Dostluq” qəzeti; №143. 25.12.1990.
48. Tahirzadə Ə. Kəsrəviçilik. Kökü, özəyi, ardıcılıarı, dirilməsi. Azərbaycan filologiya məsələləri; III buraxılış. Bakı, 1991.
49. Yusifov Y. Toponimiya tarixi mənbə kimi. Azərbaycan toponimiyasının öyrənilməsinə dair elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 1973.
50. Yüzbaşov R., Əliyeva K., Sədiyev Ş. Azərbaycanın coğrafi adları. Bakı, 1972.
51. Vəlili (Baharlı) M. Azərbaycan. Coğrafi-təbii etnoqrafik və iqtisadi mülahizat. (1921-ci il nəşri üzrə əski əlifbadan çevirmə). Bakı, 1993.

Rus dilində

52. Васкаков Н.А. Каракалпакский язык. Част 2. Москва, 1952.
53. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Том 1, част 2. Санкт-Петербург, 1893.
54. Гейбуллаев Г.А. Этногенез азербайджанцев. Баку, 1991.
55. Гейбуллаев Г.А. Топонимия Азербайджана. Баку, 1986.
56. Гулиева Л.Г. Русская топонимия Азербайджана. Баку, 1984.
57. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. Москва, 1966.
58. Савина И.В. Этнонимы в топонимии Ирана. Ономастика Востока. Москва, 1980.
59. Плетнева С.А. Хазары. Москва, 1976.
60. Иванов П. Этнографическое описание туркменской кибитки. Туркменоведение. 1930, № 8–9.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	10
Sənətdən elmə gedən yol	12
Xaçmazım	14
Xaçmaz. Ensiklopedik məlumat	20
Xaçmazın etimologiyası haqqında mülahizələr	21
Xaçmaz oykonimlərinin öyrənilməsinə dair	30
Oykonimlərin yaranmasının linqvistik əsasları	34
Oykonimlərin etimoloji xülasəsi	49
Nəticə	94
Xronoloji qeydlər	96
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	100

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat evində çapa hazırlanmışdır

Buraxılışa məsul:	<i>Rasim Müzəffərli</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Kompyuter səhifələnməsi:	<i>Alyona Duxanina</i>
Üz qabığının dizaynı:	<i>Elşən Qurbanov</i>
Korrektor:	<i>Fəridə Səmədova</i>
Operator:	<i>Məharət İdrisov</i>

Çapa imzalanmışdır 25.07.2011.

Formatı 60×90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 6,5 + 16 səh. illüst.

Sifariş N168. Tirajı 500.

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat evinin mətbəəsində çap olunmuşdur

AZ 1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17

Tel.: (+99412) 370 68 03; 374 83 43

Faks: (+99412) 370 68 03; 370 18 49

www.eastwest.az